

BOHEMISTYKA

1/2024

Rocznik XXIV – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny

MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji

GRAŻYNA BALOWSKA

ROMAN SLIWKA

Rada Naukowa

Neil BERMEL (Sheffield)
Cristine BRAGONE (Pavia)
Marie ČECHOVÁ (Praga)
Žoržeta CZOŁAKOWA (Płowdiw)
Liudmyła DANYLENKO (Kijów)
Xavier GALMICHE (Paryż)
Anna GAWARECKA (Poznań)
Jan KOŘENSKÝ (Praga)
Lubomír MACHALA (Ołomuniec)
Alena MACUROVÁ (Praga)

Margerita MLADENOWA (Sofia)
Dobrava MOLDANOVÁ (Ústí nad Labem)
Stefan NEWERKLA (Wiedeń)
Robert PORTER (Glasgow)
Danuta RYTEL-SCHWARZ (Lipsk)
Janusz SIATKOWSKI (Warszawa)
Jiří SVOBODA (Ostrawa)
Elżbieta SZCZEPAŃSKA (Kraków)
Svatava URBANOVÁ (Ostrawa)
Józef ZAREK (Katowice)

Wydawca: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Adres: ul. Aleksandra Fredry 10, 60–701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

BOHEMISTYKA

1/2024

Rocznik XXIV – ISSN 1642-9893

SPIS TREŚCI

ARTYKULY I STUDIA

Miroslav Kubát, Radek Čech, <i>Attributivity and Subjectivity in Czech Journalism and Scientific Literature</i>	3
Josef Štěpán, <i>Nepravé věty vedlejší doložené v souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět a jejich transformace</i>	15
Olga Navrátilová, <i>Slovosled zájmen v nominální frázi v Husově české a latinské korespondenci</i>	31
Katarzyna Dembska, <i>O czeskich ekspresywnych nominacjach osób utworzonych w procesie kontaminacji (na materiale słownika online Čeština 2.0)</i>	51
Jindřiška Svobodová, Ivana Dobrotová, <i>Manipulacja i wywieranie wpływu w wybranych łańcuchowych wiadomościach e-mail</i>	67
Žaneta Dvořáková, <i>Jména synagog v Česku</i>	94
Marie Čechová, <i>Místo »Slovesnosti aneb Zbírky příkladů s krátkým pojednáním o slohu« ve vývoji nejen české stylistiky a vyučování slohu.</i>	102

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan Hrdlička, <i>Čtyři děleno dvěma jsou dvě.</i>	114
Milan Hrdlička, <i>Ty už se mnou neka?</i>	118

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Maria Wojtak, <i>O polskich i czeskich napisach publicznych</i>	122
Grażyna Balowska, <i>Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa</i>	127

KRONIKA

Marie Čechová, <i>Za mou studentkou a spolupracovnicí Ludmilou Zimovou</i>	136
--	-----

Informacja o Autorach	139
--	-----

CONTENTS

ARTICLES & RESEARCHES

Miroslav Kubát, Radek Čech, <i>Attributivity and Subjectivity in Czech Journalism and Scientific Literature</i>	3
Josef Štěpán, <i>False subordinate clauses evidenced in a sub-sentences with chain dependency of subordinate clauses and their transformations</i>	15
Olga Navrátilová, <i>The verb sequence of pronouns in a nominal phrase in Hus's Czech and Latin correspondence</i>	31
Katarzyna Dembska, <i>On Czech expressive nominalizations of persons formed in the process of contamination (on the material of the Čeština 2.0 online dictionary)</i>	51
Jindřiška Svobodová, Ivana Dobrotová, <i>Manipulation and persuasion in selected chain e-mails.</i>	67
Žaneta Dvořáková, <i>Names of Synagogues in Czechia</i>	94
Marie Čechová, <i>Place of »Slovesnosti aneb Zbírky příkladů s krátkým pojednáním o slohu« not only Czech stylistics and the teaching of style</i>	102

FROM THE PHENOMENON OF MODERN CZECH LANGUAGE

Milan Hrdlička, <i>Four divided by two is two</i>	114
Milan Hrdlička, <i>You're not with me anymore?</i>	118

BOOK REVIEWS & DISCUSSIONS

Maria Wojtak, <i>About Polish and Czech public inscriptions.</i>	122
Grażyna Balowska, <i>Bohemian research inspired by Karl Jaspers' philosophy of existence.</i>	127

CHRONICLE

Marie Čechová, <i>To my student and co-worker – Ludmila Zimova</i>	136
--	-----

About the Authors	139
------------------------------------	-----

Attributivity and Subjectivity in Czech Journalism and Scientific Literature¹

Keywords: attributivity, subjectivity, stylometry, syntax, journalism, scientific literature

Abstract

This study examines two recently proposed stylometric indices, attributivity and subjectivity, in the context of Czech journalism and scientific literature. Index of attributivity is defined as the ratio of the frequency of attributes to the sum of frequencies of nouns, pronouns, and attributes. Index of subjectivity is defined as the ratio of the frequency of subjects to the sum of frequencies of predicates and subjects. The research is based on the corpus of contemporary written Czech language SYN2020. It appears that both indices of attributivity and subjectivity are sensitive to different genres, and could be used in stylometric analyses, especially those that focus on the interpretability of quantitative measures. In general, more formal texts tend to have higher values of both indices across different genres.

1. Introduction

Different styles, genres, and other types of texts can be analyzed qualitatively as well as quantitatively. Empirical quantitative approach refers to one of modern linguistic fields – stylometry. Stylometry deals with text classification using statistics. Although the methodology is primarily focused on authorship attribution, it can also be applied to various text types such as styles and genres. The number of such studies is increasing in contemporary linguistics as a result of several

---

¹ The research was supported by the Czech Science Foundation (GAČR), project No. 22-20632S.

factors, including easy access to data (language corpora) and tools (software), as well as a general emphasis on empirical research.

Stylometric methods can generally be divided into two groups. The first consists of simple measurements such as average sentence/word lengths, word frequencies, etc., as well as indices of stylistic characteristics such as lexical diversity. Therefore, their advantage lies in their simplicity and straightforward linguistic interpretation. This approach is useful when we want to understand more some text features. The second stylometric direction is primarily concerned with automatic text classification with high accuracy. The research is based on advanced computational methods such as multidimensional analysis (MDA) and neural networks. Moreover, non-linguistic units such as n-grams are commonly used in this approach. The advantage lies in the high accuracy in automatic text classification. On the other hand, the linguistic interpretation is very difficult or impossible because of their black box nature. The analysis we conduct belongs to the more traditional approach based on simple and interpretable methods.

This study deals with syntactic characteristics of Czech journalism and scientific literature using two recently proposed stylometric indices called attributivity and subjectivity (Kubát et al., 2021). Index of attributivity is defined as the ratio of the frequency of attributes to the sum of frequencies of nouns, pronouns, and attributes. Index of subjectivity is defined as the ratio of the frequency of subjects to the sum of frequencies of predicates and subjects. The previous research has shown promising results in a classification of main text type groups such as fiction, administrative texts, scientific literature, etc. (Kubát et al. 2021). In this study, we apply the indices to a finer genre analysis of journalism and scientific literature. The first goal of this study is to discover whether attributivity and subjectivity are suitable for a genre analysis. The second goal is to enrich stylistics with new quantitative syntactic findings.

The material comes from Czech National Corpus – namely the corpus SYN2020 (Křen et al. 2020). We focus on differences inside journalism (NMG) according to different categories defined by the

SYN2020 annotation: a) medium (newspapers and magazines); b) genre (lifestyle, sport, etc.). Scientific books (SCI) will be categorized according to a) genre_group (e.g. social and natural sciences); b) genre (e.g. law, psychology, sociology).

2. Material

In this study, the data was collected from the Czech National Corpus, namely the representative corpus of contemporary written Czech SYN2020 (Křen et al., 2020). It covers texts across different styles and genres published in 2015–2019 period and consists of 120 million tokens. Various text types are proportionally distributed in the dataset. The corpus is divided into three main groups FIC: fiction, NFC: non-fiction, and NMG: journalism where each one covers 33.33% of the corpus. These three main groups are then structured into subgroups. In this study, we work with scientific texts and journalism.

The corpus is lemmatized and both morphologically and syntactically annotated. It is important to mention that SYN2020 is one of the few large representative corpora with syntactic annotation. This annotation is based on the annotation of the Prague Dependency Treebank (Jelínek et al., 2021; Hajič et al. 2020). It marks dependency relations between pairs of words in a sentence and assigns the analytical functions to individual words. The accuracy rates of SYN2020: UAS (unlabeled attachment score) = 92.39%, LAS (labeled attachment score) = 88.73%. According to the authors of the corpus, the error rate is higher for less common syntactic functions, whereas the most frequent functions in expected contexts have an error rate lower than 5% (https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2020:automaticka_anotace). Despite some errors, this accuracy (especially in such a big corpus) is outstanding in whole contemporary corpus linguistics. As a result, we consider the error rate to be acceptable for our research. Stylo-metric genre-oriented comparative analysis based on big data has been extremely difficult because of lacking sufficient language material. There are only a few corpora across languages providing comparable accuracy of syntactic annotation. In this context, it is noteworthy to

mention the multilingual project Universal Dependencies developing advanced treebanks across languages (<https://universaldependencies.org/>). However, these corpora usually consist of a low variety of different genres. Consequently, the release of the corpus SYN2020 was a significant motivation for our pioneering analysis.

Journalism (NMG) is represented by texts from newspapers and magazines covering various topics. In total, the journalism sub-corpus consists of about 40 million tokens. In this study, we will focus on the difference between the published media (NWS: newspapers; J: journal), on the one hand, and among 8 categories representing different topics (NTW: nationwide newspapers; REG: regional newspapers; HOU: home, garden, hobbies; LIF: lifestyle; SCT: social life; SPO: sports; INT: curiosities; MIX: society), on the other.

Scientific texts (SCI) include various academic publications such as books, journals, university textbooks or reference handbooks. We decided to restrict the corpus to scientific books in order to have more consistent data for a fine genre analysis. The size of the dataset we used is more than 8 million tokens. In the analysis, we will measure and compare subjectivity and attributivity in two categories. First, five main academic domains will be analyzed (HUM: humanities; SSC: social sciences; NAT: natural sciences; FTS: formal and technical sciences; ITD: interdisciplinary). Then will focus on even finer level including 22 scientific branches (ICT: information technology; BIO: biology; CHE: chemistry; ART: art, architecture; EDU: education; MUS: music; MED: medicine; ECO: economy, business, logistics; LAW: law; INF: library and information science; POL: politics, military; THE: theatre, film, dance; ITD: interdisciplinary; PHY: physics; REC: sports, recreation, hobbies; SOC: sociology; LAN: philology; HIS: history, biography; ANT: anthropology, ethnography; PSY: psychology; PHI: philosophy, religion; MAT: mathematics).

A detailed description of the corpus SYN2020 can be found on the Czech National Corpus website <https://wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:syn2020>.

3. Methodology

The methodology of this research is based on two recently proposed stylometric indices: attributivity and subjectivity. These two indices are simple ratios that express style characteristics that can be interpreted easily. This approach is inspired by similar indices successfully applied in stylometry such as nominality, activity, descriptivity (cf. Zörnig 2015). These ratios have proven very useful in stylometry (cf. Chen and Kubát, 2022; Melka and Místecký, 2020). Contrary to the indices based on the morphological level (part of speech), attributivity and subjectivity reflect writing style in terms of syntactic functions.

3.1. Attributivity

The meaning of nouns and pronouns can be modified by an attribute (modifier). Attribute is usually realized by adjective (e.g. *zelené oči*) [*green eyes*]. However other parts-of-speech can be attributes as well: pronoun (e.g. *jeho kolo*) [*his bike*], numeral (e.g. *první den*) [*first day*], noun (úpravy *textu*) [*text correction*], nonfinite verb (přání *zdokonalit*) [*desire to improve*], or adverb (cesta *domů*) [*way home*]. Attribute can be also realized by a dependent clause (Vidím ženu, *kteřá zpívá*) [*I see a woman who sings*].

Generally speaking, attributes are the most common way of expressing more detailed description. The index of attributivity is defined as the ratio of the frequency of attributes to the sum of frequencies of nouns, pronouns, and attributes. The more detailed description of things, the higher the index of attributivity.

$$\text{attributivity} = \frac{\text{attributes}}{\text{nouns} + \text{pronouns} + \text{attributes}}$$

3.2. Subjectivity

Subjects are typically realized by noun or pronoun. Since Czech is one of the highly inflected languages, the ending morpheme of the

predicate can be used to identify the person. Therefore, the subject may be omitted, but the predicate must be present in every clause. The index of subjectivity is defined as the ratio of the frequency of subjects to the sum of frequencies of predicates and subjects.

$$\text{subjectivity} = \frac{\text{subjekts}}{\text{predikates} + \text{subjekts}}$$

3.3. CQL queries

Following CQL (corpus query language) queries were used for searching predicates, attributes, subjects, nouns, and pronouns in the corpus SYN2020.

Predicates: [tag="V[B,i,p,q,s,t].*" &afun!="AuxV|AuxT|AuxR"]

Attributes: [afun="Atr" | afun="Atr_Co" | afun="Atr_Ap" | afun="Atr_Pa" | afun="AtrAdv" | afun="AtrAdv_Co" | afun="AtrAdv_Ap" | afun="AtrAdv_Pa" | afun="AtrAtr" | afun="AtrAtr_Co" | afun="AtrAtr_Ap" | afun="AtrAtr_Pa" | afun="AtrObj" | afun="AtrObj_Co" | afun="AtrObj_Ap" | afun="AtrObj_Pa" | afun="AtrAdv" | afun="AtrAdv_Co" | afun="AtrAdv_Ap" | afun="AtrAdv_Pa"]

Subjects: [afun="Sb" | afun="Sb_Co" | afun="Sb_Ap" | afun="Sb_Pa"]

Nouns: [tag="N.*"]

Pronouns: [tag="P.*"]

4. Results

4.1. Attributivity in journalism

According to the resulting values in journalism (see Figs. 1 and 2), the attributivity appears to be sensitive to the different topics of articles rather than to the difference between newspapers and journals (magazines). The lowest value is assigned to sport articles since they provide a summary of the basic facts and results of sports events. Con-

trary to this, texts concerning home, garden, and hobbies have the highest attributivity, which can be explained by their natural need for detailed description. They usually depict some objects connected to the house and garden architecture and design followed by photographs and illustrations. Interestingly, social and lifestyle magazines have lower attributivity than news.

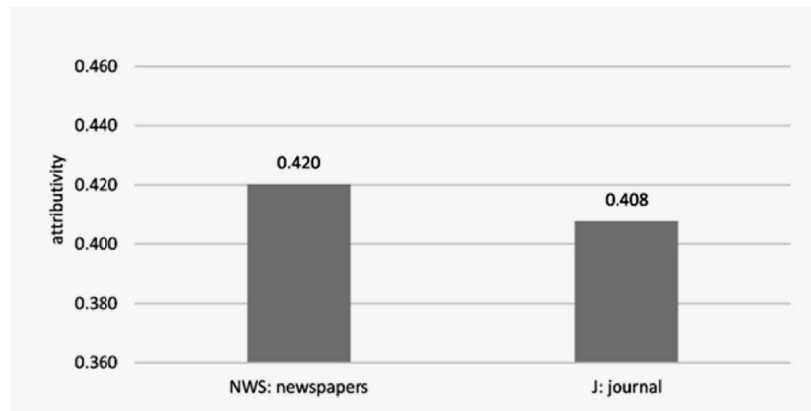

Fig. 1 Attributivity in journalism – media types.

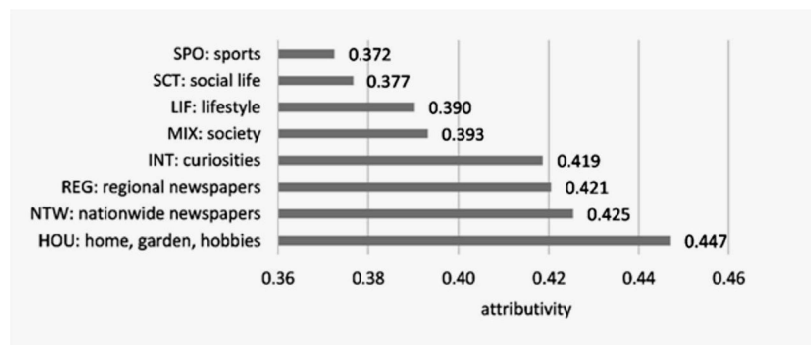

Fig. 2 Attributivity in journalism – individual topics.

4.2. Attributivity in scientific literature

As can be seen in Fig. 3, there is a clear difference between humanities and social sciences on the one side, and natural and technical sciences on the other side in terms of attributivity. This is probably caused by the fact that natural and technical fields tend to be more explicit and precise in the description in general. Interdisciplinary research is just between them. Generally, this observation is confirmed in the finer analysis focused on individual academic fields, with some variations (see Fig. 4). Hard sciences such as information technology, biology or chemistry are on the top while humanities like philosophy, history or philology are less attributive. Some disciplines, however, differ considerably from this general pattern. Mathematics is the most notable outlier, with the lowest value of attributivity. Mathematics is mainly represented by a book that discusses the historical and philosophical background of set theory and its founder Bernard Bolzano. So, rather than being a hard science book, the style of this book belongs to the humanities. In light of this finding, it is evident that attributivity is indeed an important text feature suitable for stylometry.

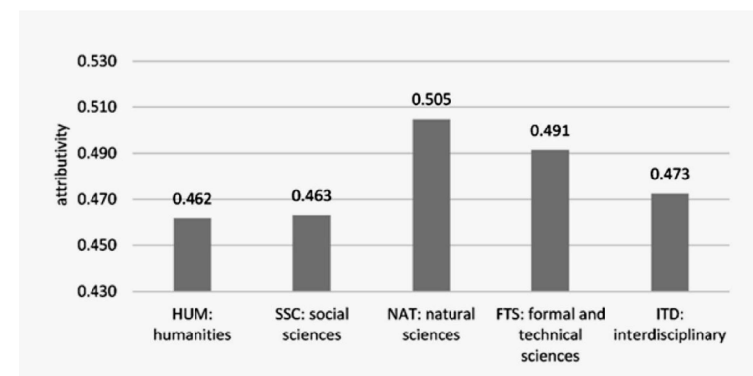

Fig. 3 Attributivity in scientific literature – field groups.

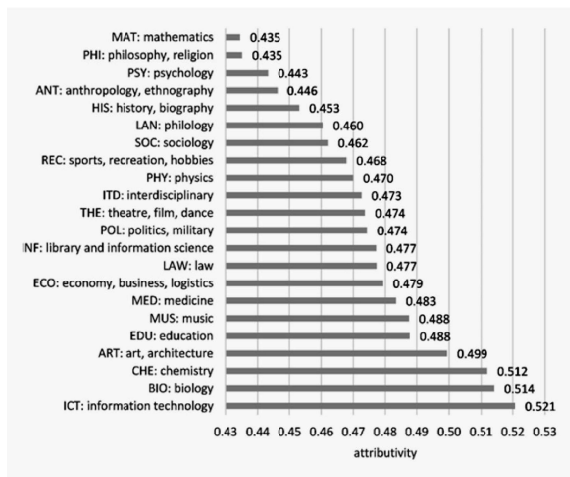

Fig. 4 Attributivity in scientific literature – individual fields.

4.3. Subjectivity in journalism

The resulting values of subjectivity in Fig. 5 show quite a clear difference between newspapers and magazines. That is also confirmed by the data in Fig. 6. Writing style of news is rather formal. The purpose of news is to present facts objectively. Language of lifestyle articles and leisure magazines in general is more informal and creative. Due to the fact that subject is frequently omitted (especially in the first and second person) in informal texts in Czech, it appears natural for news to have higher subjectivity.

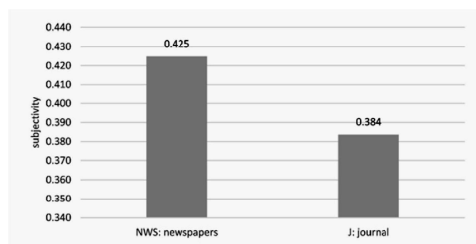

Fig. 5 Subjectivity in journalism – media types.

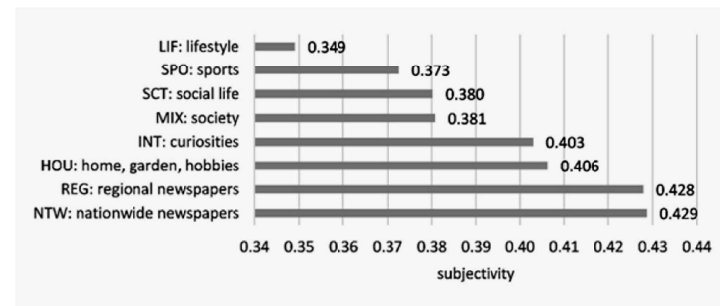

Fig. 6 Subjectivity in journalism – individual topics.

4.4. Subjectivity in scientific literature

According to data in Figs. 7 and 8, hard sciences tend to have higher subjectivity which can be explained by their more formal nature compared to the humanities and social sciences. However, the results vary quite a lot.

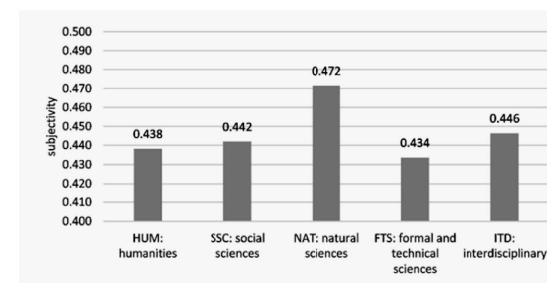

Fig. 7 Subjectivity in scientific literature – fields groups.

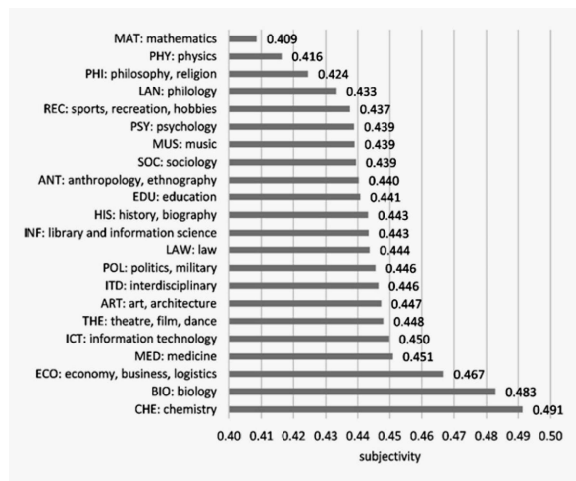

Fig. 8 Subjectivity in scientific literature – individual fields.

5. Conclusion

The obtained data bring several findings. Both attributivity and subjectivity seem to be sensitive to different genres. The simplicity and ease of interpretation of these indices make them suitable for a wide range of stylistic studies.

We can observe in both journalism and scientific literature that texts which require more explicit and precise descriptions (news, natural science and social science) tend to be more attributive. In terms of subjectivity, more formal texts like news have higher subjectivity than less formal texts like magazine articles dealing with leisure topics. It is also worth noting that these findings correspond to the overall comparison in which scientific literature has higher values (attributivity = 0.468, subjectivity = 0.442) than journalism (attributivity = 0.415, subjectivity = 0.408). In general, the results of the study are consistent with previous research showing higher values of attributivity and subjectivity in more formal texts (Kubát et al., 2021).

Since our study shows promising results of application attributivity and subjectivity in stylometry, it would be interesting to see future research based on these methods in different languages and different text types such as different authorships. This approach seems to have great potential in research where a straightforward interpretation is needed (e.g. literary studies).

References

- Chen X., Kubát M., 2022, Rural versus urban fiction in contemporary Chinese literature-Quantitative approach case study. *Digital Scholarship in the Humanities*, 37(3): 681–692.
- Hajič J., Bejček E., Hlaváčová J., Mikulová M., Straka M., Štěpánek J., Štěpánková B., 2020, *Prague Dependency Treebank – Consolidated 1.0*. In *Proceedings of the 12th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*. Marseille, pp. 5208–5218.
- Jelínek T., Křivan J., Petkevič V., Skoumalová H., Šindlerová J., 2021, SYN2020: A new corpus of Czech with an innovated annotation. In K. Ekštejn, F. Pártl, M. Konopík (eds.), *Text, Speech, and Dialogue. TSD 2021*. Cham: Springer, pp. 48–59.
- Křen M., Cvrček M., Henyš J., Hnátková M., Jelínek T., Koček J., Kovářiková D., Křivan J., Milička J., Petkevič V., Procházka P., Skoumalová H., Šindlerová J., Škrabal M., 2020, *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Institute of the Czech National Corpus, Faculty of Arts, Charles University in Prague, Czechia. Available at <http://www.korpus.cz>.
- Kubát M., Čech R., Chen X., 2021, Attributivity and Subjectivity in Contemporary Written Czech. In X. Chen, R. Čech (eds.), *Proceedings of the Second Workshop on Quantitative Syntax (Quasy, SyntaxFest 2021)*. Sofia: Association for Computational Linguistics, pp. 58–64.
- Melka T. S., Místecký M., 2020, On stylistic features of H. Beam Piper's Omnilingual. *Journal of Quantitative Linguistics*, 27(3): 204–243.
- Zörnig P., 2015, *Descriptiveness, activity and nominality in formalized text sequences*. Lüdenscheid: RAM-Verlag.

Nepravé věty vedlejší doložené v souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět a jejich transformace

Keywords: main clause, subordinate clause, relative pronouns and adverbs, conjunction, connective, transformation, postposition, anteposition

Klíčová slova: hlavní věta, vedlejší věta, vztažné zájmeno a příslovce, spojka, spojovací výraz, transformace, postpozice, antepozice

Abstract

The paper deals with transformations of complex sentences with chain dependence of subordinate clauses containing false subordinate clauses, cf. *Předpokládají, že večer budu doma, zatímco všichni ostatní se jdou bavit.* [They suppose I am staying at home tonight, while everybody is going out.] (SYN) → *Předpokládají, že večer budu doma, ale že všichni ostatní se jdou bavit.* [They suppose that I am staying at home tonight, but that everybody is going out.] False subordinate clause with a hypotactic conjunction *zatímco* 'while' is changed to a paratactic subordinate clause. The paper interprets different conceptions of false subordinate clauses in Czech syntax (1), false subordinate clauses in formal-semantic level description of complex sentences (2), and two types of compound complex sentences (3). The core of the article is formed by a hierarchical classification of instances of complex sentences with chain dependence of subordinate clauses including a false dependent clause arranged according to several criteria (especially from the word order point of view), transformed to paratactic patterns (4).

Článek se zabývá transformacemi souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět, která obsahují nepravé věty vedlejší, srov. *Předpokládají, že večer budu doma, zatímco všichni ostatní se jdou bavit.* (SYN) → *Předpokládají, že večer budu doma, ale že všichni ostatní se jdou bavit.* Nepravá vedlejší věta s podřadící spojkou *zatímco* se mění na souřadnou vedlejší větu. V článku se vykládá rozdílné pojetí nepravých vedlejších vět v české syntaxi (1), nepravé věty vedlejší ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí (2) a dva typy složitěho souvětí (3). Jádrem článku je hierarchická klasifikace dokladů souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět uspořádaných z různých hledisek (především z hlediska větosledného), jež obsahují nepravou větu vedlejší, a u nichž je provedena transformace na souřadná spojení vět (4).

0. Úvod

Cílem článku je gramatický popis a transformace nepravých vedlejších vět (dále jen NVV) doložených ve složitěm souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (dále jen ŘZVV) na materiálu současné psané komunikace. Transformovány jsou NVV v různých větosledných variantách souvětí s ŘZVV. Tento výklad nebyl podán v knihách o složitěm souvětí (Kočiš 1973, Štěpán 1977). NVV představují jednu ze strukturních vlastností souvětí s ŘZVV, v němž obsah souvětí je vyjádřen kompaktní větnou stavbou v NVV s podřadící spojkou *zatímco*, stojící na konci souvětí [1]. Transformací takového souvětí v souřadné spojení dvou vedlejších vět pomocí souřadící spojky *ale* se kompaktní větná stavba uvolňuje [1a]. Podmínkou transformace je to, že obě souvětí mají stejný kognitivní obsah:

[1] Všiml jsem si, že má na nohou kecky, **zatímco** já měl normální kožené boty. (SYN)

[1a] Všiml jsem si, že má na nohou kecky, **ale že** já měl normální kožené boty.

Věnuji se rozdílným pojetím NVV v české syntaxi (oddíl 1), vymezením pojetí NVV ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí (oddíl 2) a dva typy složitěho souvětí (oddíl 3). Jádrem článku je hierarchická klasifikace souvětí s ŘZVV obsahujícího NVV (oddíl 4), která je založena na kombinaci dvou kritérií: větosledu a možnostech transformace na souřadná spojení vět.

1. Pojetí nepravých vedlejších vět v české syntaxi

Trávníček (1951, s. 1164) termín NVV nepoužívá vůbec, jen ve Významoslví se u zájmen staví kriticky k neústrojným vztažným větám:

[2] Do zámku vnikli zloději, **kterí** ukradli (→ a ukradli tam) mnoho starožitností. (Trávníček)

Havránek a Jedlička (1960, s. 374), navazující na gramatické práce už z poloviny 19. století užívající komponent „nepravý”, za tzv.

NVV považují věty, které mají pouhou formu vedlejších vět připojených vztažnými zájmeny nebo vztažnými příslovci, popř. i spojkami (*který, což, kdo, aby* aj.), ale které jsou významově souřadné.

Termín NVV má nejširší pojetí u Kopečného (1962, s. 301), protože k těmto větám řadí čtyři druhy: za první věty s *což, čehož* a důsledkové věty s *takže, pročež*, za druhé parentetické věty s *jak* (v mém pojetí polovedlejší věty), za třetí adverzativní věty s *kdežto, zatímco* a za čtvrté nevlastní věty podmínkové typu: *pokud ovšem, ačli ovšem* a typ:

[3] Byl-li její bratr nadaný, byl zato Karel pilnější. (Kopečný)

Naproti tomu Šmilauer (1966, s. 378) má pojetí velmi úzké, protože v rámci koordinace u spojení slučovacího, kde prosté připojení je hypotaktické, píše jen o „nepravé větě vztažné“ a uvádí vztažná slova *což, čímž, při čemž; jenž, který*.

Švoboda (1972, s. 103) píše u věty s *což* o tom, že je málo jasný tradiční pojem nepravá (nevlastní) věta vztažná a dále s termínem NVV ve své klasifikaci souvětí nepracuje, protože ostatní NVV popisuje v rámci vedlejších vět utříděných podle spojovacích výrazů.

Grep a Karlík (1986, s. 349n.) uvažují o NVV u vztahů, kdy forma vedlejší věty s hypotaktickou formou *-li, aby, který* je vždy nahraditelná formou věty hlavní.

Hrbáček (1987) ve svém propozičním pojetí souvětí se zabývá NVV s *který, jenž, což, přičemž, aby* na několika místech (s. 533–534, 457–458) a uvádí, že se nezačleňují do nadřazené věty (s. 539). Jako NVV spojkovou označuje i věty, jejichž hypotaktická povaha není zřetelná, zejména věty uvozené spojkou *neboť* (s. 449).¹ Už Kopečný (1962, s. 305) chápal tyto věty na přechodu mezi parataxi a hypotaxí, neoznačoval je však jako NVV.

Štícha (2013, s. 797) se při stručných výkladech o parataxi a hypotaxi zmiňuje o nepravých větách vztažných.

¹ K tomu srov. Štěpán (2017a), který tuto spojku nepovažuje za hypotaktickou, ale za parataktickou, která ovšem vyjadřuje determinaci a liší se tak od NVV, které vyjadřují koordinaci.

V člancích nejnověji NVV popisovali Straberger (2007), Daneš (2009) a Bílková (2020a, 2020b), kteří o nich uvádějí rozsáhlou odbornou literaturu, a to od první poloviny 20. století. Karlík (2017) v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* uvádí termín NVV v hesle „Hypotaxe“.

2. Pojetí nepravých vedlejších vět ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí

Ve této koncepci nepracuji jen s tradičním rozlišením vět hlavních a vedlejších, ale i s dalšími termíny pro věty (klauze, souvětěné členy), které vycházejí z hierarchie tří rysů vět v souvětí.

V souvětí je podle mého názoru nejdůležitějším rysem klauze existence spojovacích výrazů podřadicích a souřadicích, protože ty se chovají jinak v souvětí než ve větě jednoduché. V souvětí jde o formálněsyntaktické vztahy hypotaxe a parataxe mezi klauzemi. Strukturní popis je založen na zkoumání shod a rozdílů mezi souvětěnými konstrukcemi, na srovnávání těchto konstrukcí a používání testů, na práci s bohatým jazykovým materiálem, a to i elektronickým. Dalším rysem souvětí jsou sémantickosyntaktické vztahy mezi klauzemi, a to determinace, koordinace, apozice a parenteze (vlastní parenteze je nulový formálněsyntaktický vztah, tedy bez spojovacích výrazů). Nejméně závažný je ze strukturního hlediska rys komentování, protože se neuplatňuje u všech klauzí. Komentování se totiž projevuje především ve vedlejší promluvě, kdy mluvčí (autor, produktor) komentuje nějakou větu, a proto komentující (polovedlejší) věta má parentetický ráz.

Kombinací uvedených tří rysů (Štěpán 2013a, s. 20) vznikají ve formálně-sémantickém rovinném popisu souvětí nejen základní klauze (souvětěné členy), a to věta hlavní (souřadící výraz, koordinace, nekomentování) a věta vedlejší (podřadící výraz, determinace, nekomentování), u nichž je soulad mezi formou a sémantikou souvětí, ale také další klauze, a to polovedlejší věty (podřadící výraz, parenteze, komentování) a také NVV (p o d ř a d i c í v ý r a z, k o o r d i n a c e, n e

k o m e n t o v á n í, komentování, viz poznámka 3 a 5), u nichž soulad mezi formou a sémantikou není. U NVV je sémantická koordinace formálně vyjádřená podřadicími spojovacími výrazy, a to vztažnými slovy (relativy) a spojkami (Štěpán 2013a, s. 89–92). Adjektivem *nepravý* se vedlejší věty nehodnotí, ale vyjadřuje se jím základní syntaktická povaha těchto vět.

N V V s e v z t a ž n ý m i s l o v y rozlišuji na tři druhy. Za prvé jsou to věty nepřívlastkové se vztažnými zájmeny *který, jenž* a příslovci *kdy, kde* (autorem tohoto termínu je Svoboda, 1972, s. 111, na toho navázal Daneš, 2009, u Bílkové, 2020a, jsou vztažné věty pokračovací), které po formální stránce závisejí na substantivním členu věty řídicí jako věty přívlastkové, ale z hlediska sémantického tento člen nedeterminují, nýbrž vyjadřují koordinovaný děj, který následuje až za dějem věty řídicí:

[4] [...] skryli se u živého plotu, **podél kterého** pak šli až k mezeře. (SYN) → skryli se u živého plotu a podle něho pak šli až k mezeře.

Tyto věty byly v minulosti kritizovány ze strany gramatiků a stylistů.

Za druhé jde o nepřívlastkové věty se vztažným časovým příslovcem *když*, které jsou větami s obráceným poměrem vět:

[5] Bylo devět hodin, **když** jsme se nasnídali. (SYN) → Když bylo devět hodin, nasnídali jsme se.

Za třetí uvažuji o vztažně navazujících větách s podřadicími výrazy *což, kterýžto a jak*, které navazují na celou předcházející větu a které lze uvozovat při zachování kognitivního obsahu jinak souřadící slučovací spojkou *a* doplněnou shrnujícím zájmenem *to* v příslušném pádě:

[6] Ti dovedou poplést hlavy lidovým masám, **což** (→ a to) logicky vede k úpadku státní autority. (SYN)

N V V s podřadicími spojkami *když, zatímco, kdežto, jak, -li, jestliže, aby* mají význam **k o n t r a s t n ě k o n f r o n t a č n í**, byly odmítány představiteli starší teorie spisovného jazyka, v nových pracích se

obhájí správnost těchto syntaktických inovací ve spisovné češtině (Jedlička 1974, s. 147–152). Tyto věty lze jinak uvozovat souřadící odporovací spojkou *ale*:

[7] Lékař popíjel džin s tonikem, **zatímco** (→ ale) ministr Bach si ihned objednal míchanou specialitu (Klíma a 130).

V t o m t o č l á n k u nechám stranou věty nepřívlastkové se vztažnými zájmeny *který, jenž* a příslovci *kdy, kde*, které byly často odmítány a které jsou z NVV popsány nejpodrobněji. Budu se zabývat větami, které uvozuje v z t a ž n ě n a v a z u j í c í z á j m e n o *což*² a především spojky **k o n t r a s t n ě k o n f r o n t a č n í** *zatímco, jestliže, aby, když*.

3. Dva typy složitěho souvětí

V gramatickém systému složitých souvětí, tj. souvětí se třemi a více větami (klauzemi), mají své relevantní postavení dva typy, které popisují při transformacích souvětí v oddíle 4, a to souvětí s ŘZVV (Štěpán 1977, 2020) a souvětí se SVV (Štěpán 2017b), jež mají tu společnou vlastnost, že obsahují jednu větu hlavní a dvě nebo více vět vedlejších.

1) S o u v ě t í s Ř Z V V:

[8] Plánoval jsem, **že** uděláme malé sezení (předmětná věta), **na kterém** všechno probereme (přívlastková věta), **abyste** se s novým prostředím lépe sžil (účelová věta) (SYN)

V t o m t o d o k l a d u na větě hlavní (řídicí) závisí vedlejší věta prvního stupně závislostí, která je větou řídicí pro vedlejší větu druhého stupně závislosti (přívlastková věta rozvíjí substantivum *sezení* předcházející vedlejší věty) atd., v daném souvětí je třetí stupeň závislosti (to je jeho hloubka).

---

² Stranou nechávám vztažné časové příslovce *když* v NVV, srov. *Otočili se ke dveřím, jež vedly do chodby ke sklepu, když vtom (→ a vtom) zazvonil v recepci telefon* (Škvorecký 54).

Souvětí s ŘZVV je gramatická jednotka, která má dvě stránky. To, to souvětí je vymezeno především formálněsyntakticky, to znamená, že vedlejší věty v něm jsou uvozeny podřadícími spojovacími výrazy a vyjadřují formální závislost vedlejší věty na větě řídicí. Současně tyto vedlejší věty z hlediska sémantickosyntaktického determinují (významově určují, specifikují) řídicí věty, mohou však být vzájemně také ve vztahu koordinace (významově se vedlejší věty přiřazují, jedna věta se nepodřizuje druhé), a to u NVV dále v tomto článku.

2) Souvětí se SVV:

[9] Zdá se, že nám to s lipany zase nevyšlo a že se zde neuchytili (SYN)

V tomto souvětí jde o souřadné věty podmětné v poměru slučovacím. Dochází v něm ke zmnožení vedlejší věty stejné souvětňčlenské platnosti, je to rozvíti **do šířky**, přičemž tyto vedlejší věty jsou ve formálněsyntaktickém vztahu souřadnosti (ten je vyjádřen souřadícími spojovacími výrazy) a jsou v nejrůznějších významových poměrech.

Z hlediska jazykového systému je důležité, že zatímco pro souvětí s ŘZVV je typické užívání rozdílných podřadících výrazů, pro souvětí se SVV je příznačná tendence k jejich opakování.

4. Klasifikace souvětí s ŘZVV obsahujících NVV transformovatelných na souřadné věty

Klasifikace souvětí s ŘZVV, která obsahují NVV, je založena na dvou kritériích: větosledu a možnostech transformace na souřadné věty. Transformace, které jsou naznačeny šipkami, ukazují, že stejný myšlenkový obsah (jednu sdělnou hodnotu souvětí) lze v jisté komunikační situaci vyjádřit kompaktnější větnou stavbou složitějšího souvětí s ŘZVV, v jiné volněji složitým souvětí se souřadně spojenými větami. Jak ukážu v níže uvedené klasifikaci, při transformaci musí být v souvětí s ŘZVV splněny jisté podmínky, např. především vedlejší věta druhého stupně závislosti, která je NVV, je uvozena podřa-

dicími spojovacími výrazy *což, zatímco, jestliže, aby, když*, jindy NVV bývá i vedlejší větou prvního stupně závislosti.

Transformacemi souvětí s ŘZVV v souvětí se SVV se zabýval Štěpán (1990), který ještě nepsal výslovně o NVV a jenž popisoval především transformaci u věty *aniž* v souvětí s ŘZVV. Stranou nechal větosledný výklad.

NVV stojí v postponované (4.1), v anteponované (4.2) a v interponované (4.3) ŘZVV vzhledem k větě hlavní.

Popisují jen doložená souvětí ze současné psané češtiny. Pramenem byla souvětí z manuálního korpusu souvětí (zkratka MAKOS, elektronicky uložený), která jsem excerpoval z českých spisovatelů narozených od roku 1920 a u nichž je uvedeno číslo stránky v knize, aby je bylo možno identifikovat v kontextu, a z elektronických korpusů psané češtiny SYN, jež jsou součástí Českého národního korpusu (dále jen SYN).

4.1. Souvětí s postponovanou ŘZVV

V této větosledné variantě je NVV v distantním (4.1.1) nebo v kontaktním (4.1.2) postavení vzhledem k větě hlavní.

4.1.1. Distantní postavení NVV a hlavní věty

V souvětí jde o speciální konstelaci tří vět, v které věta hlavní má zpravidla význam 'sdělování, vnímání a myšlení' (4.1.1.1), zřídka tento význam nemá (4.1.1.2), NVV je vedlejší větou druhého stupně závislosti. V obou těchto případech lze souvětí s ŘZVV transformovat na souvětí se SVV tak, že NVV jako vedlejší věta druhého stupně závislosti se změní ve vedlejší větu prvního stupně závislosti, protože pak už nezávisí na předcházející vedlejší větě, ale závisí přímo na větě hlavní. Jindy se NVV jako vedlejší věta druhého stupně závislosti změní v druhou větu hlavní, která je v souřadném poměru k předcházejícímu spojení první hlavní věty s vedlejší větou (4.1.1.3).

Dříve než se budu zabývat transformacemi souvětí s ŘZVV obsahujícími NVV na souvětí se SVV v oddílech 4.1.1.1 a 4.1.1.2, je třeba

uvést, že takové transformace jsou možné i u jiných vedlejších vět druhého stupně závislosti. Jsou to věty se spojkou *aniž* [10], které jsou označeny jako NVV (Šmilauer 1966, s. 378), dále věty s *namísto aby* [11] pojmenované jako vedlejší věty odporovací (Svoboda 1972, s. 163) a konečně věty s *takže* [12] určované jako vedlejší věty důsledkové (Svoboda 1972, s. 90):

[10] Také jsem slyšel, **že** vykupuje drahé kovy, **aniž** by se tázal (→ a že se netáže) na jejich původ. (Hrdlička 90)

[11] Had potřebuje, **abychom** hořkli z toho, co nesmíme, **namísto bychom** se radovali z toho, co smíme. (Heller 92) → ale ne bychom se radovali [...]

[12] Jirka si myslí, **že** hraje poslední sezónu, **takže** (→ a že tedy) bude v Prostějově jako hráč naposledy. (SYN)

4.1.1.1. Hlavní věta s významem ‘sdělování, vnímání, myšlení’

Na hlavní větě závisí vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená spojkou *že* (4.1.1.1.1), nebo jinými podřadicími spojovacími výrazy (4.1.1.1.2).

4.1.1.1.1. Vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená spojkou *že*

Tato vedlejší věta prvního stupně závislosti a NVV jako věta druhého stupně se spojovacím výrazem *což* [13] a s konfrontační spojkou [14] je postponována vedlejší větě prvního stupně, a když je spojková věta anteponována, vznikne kontaktní dvojice různovětných podřadicích spojek *že zatímco*, *že jestliže*, *že když* (15, 16, 17):

[13] Zdálo se, **že** je dobře naložen, **což** (→ a že to) nebylo tak samozřejmé. (Viewegh-SYN)

[14] Z poloh je zřejmé, **že** někteří umírali pomalu a bolestně, **zatímco** (→ ale že) jiné překvapila smrt velmi rychle. (Novák 69)

[15] Marian mi vyprávěl, **že zatímco** Marten na hrad jezdil každý měsíc, on tam s ním jezdil pouze dvakrát do roka [...] (Louda 231) → [...] vyprávěl, že Marten na hrad jezdil každý měsíc, ale že on tak jezdil pouze dvakrát do roka.

[16] Z výše uvedeného tak vidíme, **že jestliže** Maďarsko nejdříve zvolilo privatizaci a pozdější koncentrace už nebyla možná, Polsko reformu svého bankovního sektoru provedlo v opačném pořadí. (SYN) → [...] vidíme, že Maďarsko nejdříve zvolilo privatizaci [...], ale že Polsko provedlo reformu [...]

[17] V USA převažuje mínění, **že když** Čína posiluje, USA slábnou. (SYN) → V USA převažuje mínění, že Čína posiluje, ale že USA slábnou.

4.1.1.1.2. Vedlejší věta prvního stupně závislosti uvozená příslovcem *jak* [18] a spojkou *jestliže* [19]:

[18] Ještě zahlédl, **jak** Marko zdvihá ruce nad hlavu, **zatímco** (→ ale jak) Erik s Viktorem utíkají opačným směrem než on. (Bešťáková 169)

[19] Je ale podezřelý, **jestliže** se této cesty drží [...] čeští mistři, **zatímco** (→ ale jestliže) mistři německé národnosti zastávají myšlenky nominalismu. (Polách 62)

4.1.1.2. Hlavní věta bez významu ‘sdělování, myšlení, vnímání’

Vedlejší věta prvního stupně závislosti je uvozena spojkami *že* [20], *když* [21] a *protože* [22] nebo vztažným příslovcem *kdy* [23], vztažným zájmenem *kteří* [24], věta druhého stupně závislosti je vedlejší větě prvního stupně postponována. Je-li anteponována, vznikne kontaktní dvojice různovětných podřadicích spojek *že zatímco* [25]:

[20] Druhá věc je, **že** tolik gólů nakonec nedostali, **což** (→ a že to) bylo především dílem Sparty. (SYN)

[21] Jenomže co to bylo všechno platné, **když** pro ni byl obyčejný nádeník, **zatímco** (→ ale když) ona by si [...] zasloužila přinejmenším docenta. (Frýbová 110)

[22] Tonda Kopřivů a Venca Hašků mě šlehali kopřivami, **protože** jejich tátové nemají nic, **zatímco** (→ ale protože) můj otec vlastní pole a lékárnu. (Novotný 138)

[23] Byl to den, **kdy** se včelstva rojí, **což** (→ a kdy to) taky nebylo pro srdce dobré. (Svěrák 60)³

³ Tady je věta s *což* také věta polovedlejší, vyjadřuje komentování, hodnocení, o čemž svědčí test obráceného poměru druhé a třetí věty, srov. *taky pro srdce nebylo dobré, že se včelstva rojí*.

[24] [...] samotný film vypráví daleko složitější příběh člověka, **který** málem všechno ztratil, **aby** (→ a který) nakonec našel nejen lásku, ale i sám sebe. (SYN)

[25] Roli v něm hraje i to, že **zatímco** v mejnstrýmu je všechno za peníze, burzy nejsou jenom o penězích. (Tácha 61) → [...] hraje i to, že burzy nejsou jenom o penězích, ale že v mejnstrýmu je všechno za peníze.

4.1.1.3. NVV transformovaná v druhou větu hlavní v souřadném poměru k podřadnému souvětí

Vztažně navazující NVV je uvozena zájmenem *což*, které vztahuje tuto větu k celému předcházejícímu spojení hlavní a vedlejší věty, při transformaci se užije slučovací spojka *a* doplněná o shrnující zájmeno *to* v příslušném pádě [26], [27]), dále je NVV uvozena kontrastně konfrontačními spojkami *aby* [28], [29]:

[26] Leo už zas trpně svolil, **aby** všechno vybírala ona, **čemuž** (→ a tomu) byl nakonec rád [...] (Kohout a 32)

[27] Pak jsem mu měl napsat, **jak** jsem se rozhodl, **což** (→ a to) jsem udělal. (Christie-SYN)

[28] Potom se hájil, že šlo o nadsázku, **aby** (→ ale) nakonec kapituloval a omluvil se. (SYN)

[29] [...] snažíte se odhadnout, **jak** se která (vlna) zlomí, **abyste** nakonec nejeli v pěně, ale ve vlně takzvané green water. (SYN) → [...] zlomí, ale nakonec nejedete v pěně [...]

4.1.2. Kontaktní postavení NVV a hlavní věty

Při transformaci NVV, jež byla vedlejší větou prvního stupně závislosti, vzniká souvětí s dvěma hlavními větami, přičemž NVV se mění v druhou větu hlavní, na které závisí vedlejší věta s *že* [30], *který* [31]:

[30] Kancelář starosty byla v přízemí, **což** (→ a to) jen zesilovalo Hřebejkovo podezření, **že** to mohl být právě on. (Beran 36)

[31] Hála je přeče v městečku pan Někdo, **zatímco** (→ ale) Maxe toto času obestíral nimbus podvodníka nad podvodníky, **který** vodil za nos úplně všechny [...] (Jansa 219)

4.2. Souvětí s anteponovanou ŘZVV

NVV jako vedlejší věta druhého stupně závisí postpozičně na příslovečné větě (4.2.1), nebo na větě nepříslovečné (4.2.2). V obou případech transformací NVV uvozených *zatímco*, *což* vznikají zpravidla souřadná vedlejší věta prvního stupně závislosti, která jsou v odporovacím nebo slučovacím poměru k první větě vedlejší. NVV prvního stupně závislosti je také závislá na větě hlavní antepozičně (4.2.3). Při transformaci z NVV vzniká první hlavní věta, která je v odporovacím poměru k původní větě hlavní, která se po transformaci stává druhou větou hlavní.

4.2.1. NVV závislá postpozičně na příslovečné větě

Na příslovečné větě závisí postpozičně NVV s *což* [32] a *zatímco* [33], [34]:

[32] **Když** krasobruslař připaží ruce, **čímž** (→ a když tím) se jejich hmota přiblíží ke středu rotace, jeho otáčení se zrychlí. (SYN)

[33] **Jestliže** nám věda může dát nahlédnout do nitra věci, **zatímco** (→ ale jestliže) literatura bude omezena na pouhé věcné popisování jejich slupky, k čemu tedy vlastně je? (Pechar 17)

[34] **Ač** zůstal pouhým vojínem, **zatímco** (→ ale ač) já to dotáhl na svobodníka, začal velet. (Bernásek 122)

4.2.2. NVV závislá postpozičně na nepříslovečné větě

Na nepříslovečné větě závisí postpozičně NVV se *zatímco* [35] a *což* (36, 37):

[35] **Že** pravici zajímalo Pražské jaro jen jako dynamit otrásající sovětskou hegemonii, **zatímco** (→ ale že) jako posel lepšího socialismu v ní budilo strach a odpor, bylo známo. (Kohout b 336)

[36] **Že** máme prošlej salát, **což** (→ a že je to) podstata celé krize, nám nevádí. (SYN)

[37] **Kromě toho**, že hasili požáry, **což** → (a že to) mají jaksí v popisu práce, ještě hledali v zatopeném lomu tělo utopeného mladíka [...] (SYN)⁴

4.2.3. NVV závislá antepozičně na hlavní větě

Při transformaci NVV s *jestliže* vzniká věta hlavní, která je v odporovacím poměru k původní větě hlavní, ta se po transformaci stává druhou větou hlavní:

[38] **Jestliže** v Sérii převládala nedůvěra k erotice, **protože** do jejích vznětů se přimísilo vždy vědomí její přechodnosti [...], ve Tváři mají erotické motivy převážně ráz zpovědi. (Pešat 77) → V Sérii převládala nedůvěra k erotice, **protože** do jejich vznětů se přimísilo vždy vědomí její přechodnosti [...], ale ve Tváři mají erotické motivy převážně ráz zpovědi.

4.3. Souvětí s interponovanou ŘZVV

NVV s *aby* [39], *zatímco* [40], *což* [41] lze transformovat v souřadnou větu vedlejší, která je v odporovacím poměru k první větě vedlejší:

[39] Jeho příběh umělce, **kteřý** procestoval svět, **aby** (→ ale který) nakonec zůstal připoután k zemi, kde se narodil, měl premiéru v pátek 1. března 1940. (SYN)

[40] Tenkrát, **když** je poprvé nechali spát v ještě nezařizovaném domě, **zatímco** (→ ale když) celá rodina usínala v bytovce, bylo jaro. (Kováčová 15)

[41] A každé mužstvo, **i když** bylo nazvané poslední, **čimž** (→ a i když tím) je vůbec nedegraduju, protože hráli výborný hokej, to potrestá. (SYN)

5. Závěr

Souvětí s ŘZVV je jedním z typů složitěho souvětí, který má řadu strukturálních vlastností, jež ho odlišují od jiných typů složitěho souvě-

---

⁴ Speciální vedlejší věta s *kromě toho*, že je mimo věty příslovečně označena jako vedlejší věta slučovací, která je častěji v antepozici (Svoboda 1972, s. 166). Věta s *což* je NVV tady současně i polovedlejší větou, protože lze užít testu obráceného poměru vět, srov. *mají jaksí v popisu práce, že hasí požáry*.

tí, jako jsou jeho větosledné varianty s kontaktními různovětnými podřadicími spojkami, elipsa střední věty v ŘZVV, přirovnávání vedlejších vět prvního a druhého stupně závislosti. Takovou vlastností je i výskyt NVV v ŘZVV, kterými jsem se zabýval v tomto článku v různých větosledných variantách ŘZVV vzhledem k větě hlavní.

Transformacemi NVV v souvětí s ŘZVV na souřadné věty se ukazuje především na blízkost souvětí s ŘZVV k souvětí se SVV, kdy NVV je v distantním postavení k hlavní větě, ale také k souvětí s dvěma větami hlavními a jednou vedlejší, kdy NVV je v distantním i kontaktním postavení k hlavní větě. Vztažně navazující NVV se zájmem *což* se transformací mění na souřadné spojení slučovací, NVV s kontrastně konfrontačními spojkami *zatímco*, *kdežto*, *jestliže*, *aby*, *když* na souřadné spojení odporovací.

V budoucnosti by bylo užitečné zabývat se také spisovnou normou a kodifikací a stylovou hodnotou nepřívlastkových vět se vztažnými zájmeny a příslovci jako jedním druhem NVV ve složitěm souvětí s řetězovou závislostí vedlejších vět.

Prameny⁵

- Beran L., *Hříšní lidé města Písku*, Brno 2017.
Bernášek V., *Šlapací ponorka*, 2007.
Bešťáková E., *Vánoce na nitkách*, 1994.
Frýbová Z., *Den jako stvořený pro vážnou známost*, 2013.
Heller J., *Stezka ve skalách*, 2006.
Hrdlička P., *Kdo s ohněm zachází*, 2014.
Jansa P., *Stařec a mord*, Brno 2011.
Klíma I., *Čekání na tmou, čekání na světlo*, 1996.
Kohout P., *Tango mortale*, Příbram 2012.
Kohout P., *Kde je zakopán pes*, 2016 (1987).
Kováčová K., *Soumráčno*, 2007.
Louda J., *Láska (ne)slučitelná se životem*, 2017.
Novák J. A., *Největší záhady Středomoří*, 2009.

---

⁵ Místo vydání je uvedeno jen tehdy, nebyla-li jím Praha. Užívá-li se ojedinele jiného než prvního vydání, uvádí se také rok prvního vydání.

Novotný P., *Schizofrenik*, Ústí nad Labem 1989.
Pechar J., *Francouzský »nový román«*, 1968.
Pešat Z., *Dialogy s poezií*, 1985.
Polách A., *Mezi císařem a papežem*, 2006.
Svěrák Z., *Povídky*, 2008.
Škvorecký J., *Hříchy pro pátera Knoxe*, 1991 (1973).
Tácha D., *Mejnstrým*, Praha–Podlesí 2018.

Zdroj

Křen M., Cvrček V., Henyš J., Hnátková M., Jelínek T., Koček J., Kovářiková D., Křivan J., Milička J., Petkevič V., Procházka P., Skoumalová H., Šindlerová J., Škrabal M., *Korpus SYN, verze 9 z 9. 12. 2021*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Praha 2021.
Online: <http://www.korpus.cz>.

Literatura

Bílková J., 2020a, *Stylová charakteristika vztahných vět pokračovacích a jejich funkce v textu*. In: L. Jílková, K. Mrázková, H. Ōžorencik (eds.): *Jak je důležité míti styl*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 140–154.
Bílková J., 2020b, *Výraz »což« v současné psané češtině*. „Korpus – gramatika – axiologie” 22, s. 3–15.
Daneš F., 2009, *Takzvané »vztahné věty nepřívlastkové«: současné názory na jejich status*. „Naše řeč” 92 [4], s. 169–183.
Grepl M., Karlík P., 1986, *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Havránek B., Jedlička A., 1960, *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrbáček J., 1987, *Souvětí*. In: F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa (eds.): *Mluvnice češtiny, 3. Skladba*. Praha: Academia, s. 443–548.
Jedlička A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova.
Karlík P., 2017, *Hypotaxe (syntaktická pořadnost)*. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/HYPOTAXE> [přístup 27. 9. 2022].
Kočič F., 1973, *Zložené sívvetie ve slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
Kopečný F., 1962, *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Straberger R., 2007, *K jednomu typu nepravých vedlejších vět vztahných*. „Naše řeč” 90 [5], s. 247–257.
Svoboda K., 1972, *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Štěpán J., 1977, *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova.
Štěpán J., 1990, *K některým transformacím podřadného složitěho souvětí*. „Slovo a slovesnost” 51 [1], s. 16–20.
Štěpán J., 2013a, *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
Online: <https://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/publikacni-vystupy>.
Štěpán J., 2013b, *K pojetí souvětí*. In: O. Uličný (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny, 7. Kapitoly ze syntaktologie češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 51–64.
Štěpán J., 2017a, *Spojka »neboť« (K metodologii současné souvětí syntaxe)*. „Jazykovědné aktuality” 44 (1 a 2), s. 17–28.
Štěpán J., 2017b, *Souvětí se souřadnými vedlejšími větami*. „Korpus – gramatika – axiologie” 16, s. 47–63.
Štěpán J., 2020, *Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět jako nejvyšší gramatická jednotka*. „Korpus – gramatika – axiologie” 21, s. 41–58.
Štícha F., 2013, *Gramatika souvětí*. In: F. Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, s. 787–883.
Trávníček F., 1951, *Mluvnice spisovné češtiny, 2. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství.

Slovosled zájmen v nominální frázi v Husově české a latinské korespondenci

Keywords: Jan Hus, correspondence, noun phrase, word order, Old Czech

Klíčová slova: Jan Hus, korespondence, nominální fráze, slovosled, stará čeština

Abstract

The paper focuses on analyzes of the word order of the nominal phrase in the correspondence of Jan Hus. The main focus is on the comparison of the word order of Czech and Latin nominal phrases, especially on the comparison of the word order of possessive pronouns, demonstrative pronouns and totalizers. We then compare the obtained results with the situation in Old Czech.

Příspěvek se zaměřuje na analýzu slovosledu jmenného výrazu v korespondenci Jana Husa. Hlavní pozornost je věnována srovnání slovosledu českých a latinských nominálních frází, zejména pak srovnání slovosledu přivlastňovacích zájmen, ukazovacích zájmen a totalizátorů. Získané výsledky pak porovnáváme se situací ve staré češtině.

1. Úvod

Cílem příspěvku je zachytit slovosledné chování zájmen v rámci nominální fráze (dále jen NP) v Husově česky a latinsky psaných listech. Slovosledu zájmen ve staré češtině bylo věnováno několik publikací (např. Navrátilová 2012, Navrátilová 2017, Navrátilová 2018¹), v rámci některých výzkumů (např. Navrátilová 2018) byla pozornost zaměřena rovněž na potenciální vliv latinského pretextu. Nicméně prozatím dosud nebyl realizován takový výzkum, který by se detailně

¹ V rámci monografie Navrátilová 2018 byla věnována pozornost slovoslednému chování posesivních zájmen rovněž v Husových textech, konkrétně se jednalo o památku *Dcerka* (rkp. HusDcerkaH) a *Výklad Otčenáše* (rkp. HusVýklKrátk).

zaměřil na konkrétního autora, jehož tvorbu lze v podstatě hodnotit jako bilingvní (česko-latinskou), a který by provedl komparaci slovosledného chování zájmen v rámci jeho oboujazyčných textů. Výzkum takového zaměření nám přináší hned několik nových informací. V prvé řadě se jedná o popis staročeské památky z hlediska zkoumaného fenoménu, který nám pomáhá vykreslit tento jev v daném časovém období a v daném žánru. Výzkumů zabývajících se slovosledem nominální fráze z diachronního hlediska je stále ještě nemnoho, tudíž prozatím není stále možno pro popis vývoje slovosledu NP v češtině vyvodit zcela relevantní, obecně platné závěry. Ve druhé řadě nám výzkum tohoto typu umožňuje nahlédnout „pod pokličku“ autorovy výstavby textu v rámci dvou různých jazyků, tj. v tomto případě: jakým způsobem autor řetězí jednotlivé elementy v české/latinské klauzi, zda nakládá s oběma jazyky odlišně, či naopak je možno zachytit jisté paralely. Ukazuje nám tedy, zda slovosledné chování v české památce odpovídá stavu v památce latinské, zda latina (příp. čeština) jistým způsobem ovlivňuje stav v památce české (příp. latinské), nebo zda se jedná o dva zcela izolované stavy, kdy autor nakládá jinak se slovosledem v rámci textu českého a jinak v rámci textu latinského.

Pro předkládaný výzkum je jistou výhodou skutečnost, že v současnosti existuje již několik prací, které zachycují slovosledné chování staročeských či středněčeských zájmen v textech různých žánrů (často i zachycují, do jaké míry je vývoj slovosledu české NP ovlivněn latinou). Tyto dosavadní výzkumy nám tak umožňují získané výsledky zasadit do širšího kontextu a učinit si lepší představu o tom, jak stav v Husových listech koresponduje s jinými dobovými texty. Kromě výše zmíněných publikací sem můžeme zařadit výsledky výzkumů prezentovaných ve studentských závěrečných diplomových pracích (např. Modlíková 2017, Ryška 2018, Buchtová 2018, 2020, Granátová 2018, 2021, Macalík 2020 apod.). Převážně se jedná o analýzy realizované v biblických textech (s výjimkou Macalíka 2020), u nichž byl zjištěn velmi silný vliv latiny na slovosledné chování zájmen v NP, zejména v případě posesivních zájmen a demonstrativ (viz Navráti-

lová 2018). Analýza Husovy korespondence nám tak může ukázat, zda stav zde zjištěný se vyznačuje podobně silným vlivem latiny, jako je tomu u biblických textů, či naopak je zde zachycena zcela odlišná situace.

Výzkum, který v této studii předkládáme, se však potýká s několika problematickými aspekty, na které je nutno upozornit. První problematický bod tkví v samotném analyzovaném materiálu, druhý v metodologickém přístupu. Oba aspekty budou blíže rozebrány v oddíle 2 a 3.2.

2. Analyzovaný materiál

V rámci výzkumu slovosledu v česky psaných listech jsme vybrali 17 listů napsaných Husem mezi lety 1407–1415, doložených v různých opisech (jak jsme měli k dispozici²) – jednotlivé rukopisy, se kterými jsme pracovali, jsou vždy uvedeny za příslušným číslem listu. V rámci analýzy latinsky psaných listů jsme vybrali 20 listů³ z období 1408–1415: v tomto případě jsme nepracovali s rukopisy, ale listy jsme přejímali přímo z Novotného edice (1920). Analýze jsme podrobili následující listy:⁴

České listy: 7 (HusKorB), 9 (HusKorE)⁵, 10 (HusKorT), 35 (HusKorD), 48 (HusKorO), 54 (HusKorL), 57 (HusKorL), 74 (HusKorP), 76 (HusKorA), 78 (HusKorA), 87 (HusKorA), 100 (HusKorA), 109 (HusKorA), 129 (HusKorI), 130 (HusKorCh), 147 (HusKorG), 164 (HusKorA).

Latinské listy: 12, 13, 16, 23, 24, 25, 28, 60, 81, 86, 104, 116, 139, 140, 143, 145, 155, 161, 162, 165.

---

² Časové rozpětí opisů: 20. léta 15. století – konec 16. století.

³ Abychom dosáhli přibližně stejného počtu dokladů v rámci latinských a staročeských nominálních frází.

⁴ Čísla listů a zkratky jednotlivých rukopisů viz také Havránek 1968.

⁵ Pouze v případě tohoto listu, který jsme neměli k dispozici, jsme vycházeli z kritického vydání v rámci Novotného edice.

Cílem bylo do výzkumu zařadit takové dopisy, u nichž se předpokládá, že byly napsány původně česky nebo latinsky. Pokud možno, vyhýbali jsme se tedy takovým případům, kdy není možné jednoznačně stanovit, zda list byl napsán původně latinsky, nebo česky, a je dochovaný pouze jeho překlad do latiny/češtiny (v některých případech totiž není ani zřejmé, zda se jedná o Husův překlad, či o překlad někoho jiného, srov. Novotný 1920). Do souboru analyzovaného materiálu jsme zařadili rovněž i Husova prohlášení určená veřejnosti – učinili jsme tak z důvodu, jak bude popsáno dále, abychom mohli případně zjistit, zda se v jednotlivých typech listů uplatňují stylistické faktory, tj. zda lze zachytit jiné slovosledné chování v soukromých listech určených blízkým přátelům a jiné slovosledné chování v listech či prohlášeních určených veřejným osobám nebo veřejnosti.

Jak již bylo zmíněno, velká slabina výzkumu se ukrývá v samotném materiálu. Jelikož v rámci Husovy korespondence (české i latinské) se nedochoval ani jeden Husův autograf, nýbrž pouze opisy různého stáří (často také opisy opisů),⁶ není spolehlivost výzkumu bohužel stoprocentní, jelikož nemůžeme zaručit, že slovosled prezentovaný v opisech je zcela identický s originálem. Jisté řešení by spočívalo v komparaci jednotlivých opisů a na základě toho provedení rekonstrukce předpokládaného originálu Husova listu. Jednalo by se ovšem o časově velmi náročnou práci, na níž jsme prozatím v rámci našeho výzkumu rezignovali. A to především z toho důvodu, že naším primárním cílem je prozatím jen učinit předběžný průzkum fenoménu a zmapování situace. Zejména nám nyní jde o to, abychom zjistili, zda z hlediska slovosledu zájmen v Husových českých a latinských listech vůbec existují jisté difference, na které by se v budoucnu mohly zaměřit detailnější analýzy. Jsme si tedy vědomi, že tato studie ne-

---

⁶ O Husově korespondenci včetně celé její problematiky je podrobně pojednáno mj. v edici V. Novotného (1920) *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Z této edice také přebíráme číslování jednotlivých Husových dopisů. Pro ucelený výklad k problematice jednotlivých rukopisů rovněž čtenáře odkazujeme k Novotnému edici, neboť zachytit celou problematiku by bylo zcela nad rámec této studie.

podává zcela relevantní výsledky o slovosledu zájmen v Husových textech, ale spíše nastiňuje stav v analyzovaných rukopisech.

3. Metodologické východisko

V rámci popisu NP vycházíme z tradičního dependenčního modelu, v němž je za hlavu či dominující prvek NP pokládáno substantivum nebo substantivní zájmeno (viz např. Grepl, Karlík 1998). V souladu se současnými pojetími (op. cit.) za NP pokládáme i takové fráze, jejichž dominující jméno je v pádu předložkovém. V rámci klasifikace NP vycházíme z pojetí A. Svobody (1989), jenž rozlišuje mezi dvěma základními typy frází⁷: 1. prostá NP; 2. složená NP. Prostá fráze je pak definována jako fráze, jejíž základ je rozvíjen pouze determinátory či kvantifikátory. Oproti tomu fráze složená má základ rozvíjen nejen determinátory či kvantifikátory, ale také modifikátory, předložkovou frází, genitivní frází, dějovým adjektivem s valenčním či nevalenčním rozvitím apod.

3.1. Slovosled NP

V rámci slovosledu NP je nutno pracovat s postavením rozvíjejících členů ve vztahu k dominujícímu jménu. Obecně se rozlišují tyto dvě základní pozice:⁸

1. **Pozice kontaktní**: rozvíjející člen/členy se nachází bezprostředně v blízkosti syntakticky nadřazeného substantiva. V rámci této pozice je pak možno definovat 3 základní způsoby uspořádání rozvíjejících členů:

a) **ante pozice / pre nominální pozice** (všechny rozvíjející členy NP stojí před dominujícím jménem): ***Tento náš skvělý atlet vyhrál zlatou medaili.***

⁷ Obdobnou klasifikaci přináší ve svém článku *Noun Phrase Structure* i M. Dryer (2007). Jeho klasifikace se od Svobodova třídění liší v tom, že za prostou frázi pokládá i frázi, jejímž jediným rozvíjejícím členem je adjektivní modifikátor.

⁸ Z prostorových důvodů problematiku slovosledu NP nastiňujeme jen velmi stručně, podrobněji o ní jsme psali na jiném místě (Navrátilová 2018).

b) **postpozice / postnominální pozice** (všechny rozvíjející členy NP stojí v pozici za dominujícím jménem): ***Příklady jeho těžké nikdo nevypočítal.***

c) **circumpozice** (v rámci našeho pojetí chápeme circumpozici jako pozici, při níž jeden či několik kongruentních rozvíjejících členů stojí před řídicím jménem a rovněž minimálně jeden kongruentní rozvíjející člen za ním)⁹: ***Ty vaše nápady skvělé mě vždycky pobaví.***

2. **Pozice distantní** (mezi rozvíjející členy je umístěn výraz, který není syntakticky asociován ani s členem dominujícím ani s členem dominovaným, někdy také bývá označována jako interpozice. Při tomto slovosledném uspořádání je porušena podmínka projektivnosti (viz například Uhlířová 1972 či Panevová et al. 2014, s. 215–219): ***Tvoje se kočka po mně ohnala.***

3.2. Problematika klasifikace

V rámci výzkumu bylo nutné se vypořádat s odlišnou klasifikací v rámci latinských zájmen na straně jedné a českých zájmen na straně druhé. Z hlediska klasifikace zájmen v češtině jsme vycházeli z MČ2, PMČ, EŠČ, NESČ, Cvrček et al. 2015, pro starou češtinu jsme pak využívali zejména Gebauera 1896, 1929, Vážného 1963. Nicméně klasifikace, která bude nastíněna níže, primárně vychází z popisu PMČ.

V rámci analýzy jsme zkoumali slovosled zájmených modifikátorů ve frázi, konkrétně posesivní zájmena, demonstrativní zájmena a totalizátory, z dokladů jsme vyloučili všechna neurčitá a tázací zájmena, jelikož se v analyzovaném materiálu vyskytovala jen v jednotkách dokladů a výsledky takového výzkumu by byly zcela nerelevantní.

⁹ Za circumpozici bývá zpravidla pokládáno takové umístění rozvitého dějového adjektiva s doplněním, při němž jedna z částí stojí před dominujícím jménem a druhá složka až za ním (srov. např. Svoboda 1989, s. 114).

Pro latinská zájmena jsme využívali klasifikace, které reprezentuje např. Novotný 1957, Menge 2000, Spevak 2010, Panhuis 2014, Pinkster 2015.¹⁰

Při srovnání jednotlivých přístupů, jak je demonstrováno níže, je zřejmé, že nelze jednoduše stanovit dvě identické skupiny pro latinská a česká zájmena a ty pak následně komparovat.

Například mezi novočeská posesivní zájmena řadíme formy: *můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho, její, jejich* (PMČ, s. 288–291), pro stč. Vážný (1963, s. 125–129) uvádí *mój/muoj, tvój/tvuoj, svůj/svuoj, náš, váš, jeho, její/jejie, jich*.

Jako posesivní zájmena v latině jsou pak klasifikována zájmena *meus, tuus, suus, noster, vester* (Panhuis 2014, s. 55). V latině tedy absentují posesivní zájmena pro 3. osobu, jejichž funkci plní genitiv ukazovacího zájmena *eius, eorum/earum*.

Mezi demonstrativní zájmena jsou v češtině řazena zájmena *ten, tento, tenhle, onen, takový, týž, tentýž, sám* (PMČ, s. 291), pro starou češtinu jsou uváděny formy *s, sen; j, jen; t, ten; tento, tenže, tý, týž, on, onen, sám* Gebauer (1929, s. 230; Vážný 1963, s. 130–138).

V rámci latinských demonstrativ se jednotlivé přístupy rozcházejí, např. zájmena *hic* (,tento‘), *is* (,tento‘), *iste* (,tamten‘), *ille* (,onen‘), *idem* (,tentýž‘), *ipse* (,sám‘) uvádí Novotný (1957, s. 48–49) a Panhuis (2014, s. 56–59). Naproti tomu Menge (2000, s. 103) zmiňuje jen *hic, iste, ille, is*. Pinkster (2015, s. 969) zájmena *hic, iste, ille* vyčleňuje jako determinátory, zájmeno *is* pak specifikuje jako anaforický determinátor. Současně Pinkster (2015) také poukazuje na skutečnost, že tato tři zájmena jsou dávana do souvislosti zejména z etymologických důvodů, přestože mezi nimi existují zásadní sémantické rozdíly.

Jako nejproblematictější skupina se jeví totalizátory. V českém prostředí samotné totalizátory vyděluje např. MČ2 (zájmena *všechen, veškerý, každý, sám*; 1986, s. 98), podle některých přístupů (např. PMČ, s. 300) jsou sem řazena i zájmena „záporná”: *žádný, nijaký,*

¹⁰ Jak je z uvedeného popisu patrné, mísí se zde morfologické i syntaktické hledisko.

ničí. Pro starou češtinu tento typ klasifikace neexistuje,¹¹ na platformě současněčeského přístupu sem však lze zařadit zájmeno *veš* (a jeho varianty se sufixy: *-cek, -tek, -cen, -cken* atd.), *každý, (ni)žádný, ižádný, sám*. K tomuto způsobu klasifikace se také v této studii přikláníme.

Podobně také výše uvedené latinské klasifikace zájmena *všechen, veškerý (omnis), každý (quisque), sám (ipse), žádný (nullus, neuter)* jako samostatnou skupinu totalizátorů nevydělují. Zájmena *quisque, nullus, neuter* jsou řazena mezi zájmena neurčitá (např. Panhuis 2014, s. 62), *nullus, neuter* jako záporná zájmena (Menge 2000, s. 149) či jako zájmenná adjektiva (např. Novotný 1957, s. 51–52). Pouze některé novější přístupy (např. Pinkster 2015, s. 982, Spevak 2010, s. 244) vydělují tuto samostatnou skupinu zájmen jakožto kvantifikátory. Například O. Spevak (2010) zájmeno *nullus* klasifikuje jako nenumernický kvantifikátor, Pinkster (2015, s. 982) zájmena *nullus, neuter* hodnotí jako záporná zájmena neurčitá („zero quantifiers”).

Jak je tedy z výše uvedeného popisu zřejmé, nelze provést zcela symetrické srovnání českých zájmen a jejich latinských zájmenných ekvivalentů.¹² Nicméně domníváme se, že vzhledem k hlavnímu cíli výzkumu je důležité zachytit zejména chování latinských ekvivalentů v rámci NP pro staročeská zájmena, nikoli popsat slovosledné chování zájmen v latině na základě jejich funkce. Primárně tedy v této studii vycházíme z klasifikace zájmen nastíněné pro současnou češtinu, přestože jsme si vědomi, že se tímto způsobem dopouštíme (zejména pro analýzu latinských rozvíjejících výrazů) výrazného zjednodušení. Způsob, jakým řešíme jednotlivé problematické faktory, je tedy následující:

– zájmeno *eius, eorum/earum* hodnotíme jako latinský posesivní ekvivalent pro zájmena 3. osoby;

¹¹ Například zájmeno *každý* je klasifikováno jako adjektivum, případně také jako indefinitum (Vážný 1964, s. 143–144).

¹² Mimo to některá staročeská zájmena mají svůj ekvivalent v latinských adjektivech (typicky například zájmeno *veš* a jeho deriváty msjí zpravidla latinský ekvivalent *omnis*).

- do skupiny totalizátorů nezařazujeme adjektiva (*multus, totus, paucus* etc.), která nemají v češtině zájmenné ekvivalenty, resp. nejsou do češtiny překládána jako zájmena;
- v rámci latinských „totalizátorů“ zkoumáme pouze formy *omnis*, atributivní *quisque, nullus* (*neuter*).

3.3. Analýza

3.3.1. Posesivní zájmena

Pro výzkum jsme excerpovali 319 dokladů českých posesivních zájmen a 283 dokladů latinských posesivních zájmen. Jak demonstruje níže uvedená tabulka 1, z hlediska těchto zájmen je pro Husovy české i latinské listy příznačná silná rozkolísanost. Nicméně, jak je rovněž z uvedené tabulky zřejmé, v českých listech je slabě dominantnější antepozice posesiv v NP (viz např. doklad 1, 2), v latinských listech naopak mírně převládá jejich postpozice (doklad 3, 4). Cirkumpozice je pak málo frekventovaná pozice jak v listech českých, tak latinských (doklad 5, 6).

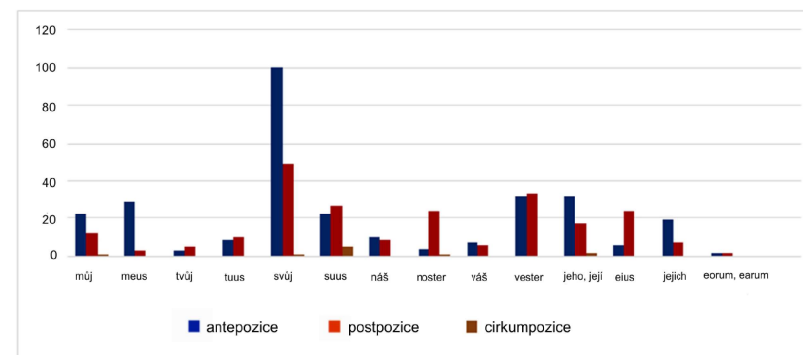
Tabulka 1. Slovosled posesivních zájmen

	antepozice	postpozice	cirkumpozice	Σ
české listy	205	110	4	319
latinské listy	110	164	9	283

- [1]
Ale úfám **jeho svaté milosti** a mám naději, a proto vám píši (...) (č. 35, HusKorD, 68r)
- [2]
[...] aby vždy přikázanie boží **před svú myslí** měl, chudině milostiv byl (...) (č. 130, HusKorCh, 153r)
- [3]
Johannes Bradáčku, ora deum pro me, carissime, cum aliis et effice, ut rex petat **responsiones meas** (...) (č. 104, s. 238)

- [4]
Et directe laborat ad condemnacionem meam. (č. 104, s. 236)
- [5]
[...] aby králova milost stála o to, aby z své země české vyplel kacieř rozmnožené (78, HusKorA, s. 18)
- [6]
[...] quidquid ipse cum suo corpore monstruoso diffinierit (...) (č. 60, s. 165)

Následující graf 1. znázorňuje velkou slovoslednou variabilitu, která se uplatňuje jak u jednotlivých staročeských, tak latinských zájmen.

Graf 1. Slovosledná variabilita

Podobnou tendenci, kterou můžeme pozorovat ve zmíněném Grafu 1, je také možno sledovat, pokud se detailněji podíváme na slovosledné chování zájmen v rámci prostých a složených frází, a to zejména ve frázích prostých. Jak demonstrují tabulky 1 a 2, je patrné, že zatímco ve frázích prostých se uplatňují tytéž tendence, tj. převažující antepozice v českých listech vs. převažující postpozice v latinských listech, ve frázích složených je již situace v latinských a českých listech poměrně vyrovnaná a dochází zde k velké slovosledné variabilitě v obou typech listů.

Tabulka 2. České listy

	prostá NP	složená NP	Σ
antepozice	164	41	205
postpozice	87	23	110
cirkumpozice	0	4	4

Tabulka 3. Latinské listy

	prostá NP	složená NP	Σ
antepozice	75	35	110
postpozice	136	28	164
cirkumpozice	1	8	9

V některých případech je možno v rámci českých listů uvažovat nad vlivem stylistické disimilace, mající za následek větší slovoslednou variabilitu, jak zachycují doklady 7, 8, 9. V prvním případě se v klauzích následujících bezprostředně za sebou objevuje identická fráze *své duši – duši svú*, je tedy možno že zde dochází k tendenci neopakovat slovosledné pozice u identických frází. Ve druhém případě se sice neopakuje celá fráze, ale opakuje se samotné zájmeno *můj*, pravděpodobně i tady by mohlo jít o stylistickou disimilaci. Ve třetím případě (doklad 9) opět dochází k inverznímu slovosledu posesiva rozvíjejícího identickou nominální frází *hřiechóm svým*. Podobnou situaci je možno pozorovat i v listech latinských (viz např. doklad 9).

[7]

[...] že die Spasitel: „Co platno jest člověku, ač vešken svět zíšťe a **své duši** uškodí? A kterú dá člověk otměnu **za duši svú**?” (č. 35, HusKorD, 67r)

[8]

[...] neb práva sobě ustavujíc, **můj lid** ste mútili a **zákon můj** ste zavrhlí [...] (č. 9, HusKorE)

[9]

[...] **hřiechóm svým** hřiechy přidvojují [...] přidávají **svým hřiechóm** (č. 9, HusKorE, s. 24)

[10]

[...] quod si **vestra paternitas** in me culpam invenerit, volo pene humiliter subiacere. Rogo tamen humiliter propter deum, ne **paternitas vestra** omnibus fide adhibeat [...] (č. 13, s. 43)

V rámci českých listů byl zachycen jediný případ distantní pozice (viz doklad 10). Do NP je vsunuto pronominální enklitikon *sě*, které tak vytváří neprojektivní konstrukci. U ostatních typů zájmen už žádný další výskyt interpozice zaznamenan nebyl. Naproti tomu v latinských listech je možno zaznamenat vyšší výskyt distantní pozice, a to i u dalších rozvíjejících výrazů, přičemž do fráze jsou interponovány formy VF, participií, partikulí, případně složitější syntaktické konstrukce (viz např. doklady 11, 12).

[11]

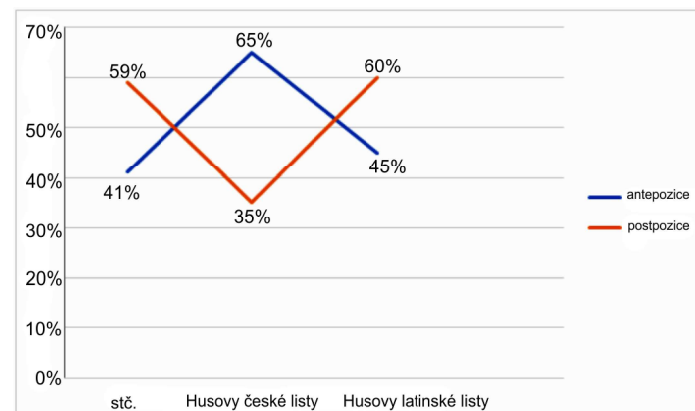
Aby Boha milovali, pro jeho *sě* chválu učili a pro prospěch obce a pro své spasenie (č. 129, HusKorI, 102v)

[12]

Licet vos, carissimi, meis oculis externis non viderim, sed internis, de **vestra tamen** constanti fide et caritate erga deum (č. 16, s. 54).

[13]

(...) quod clericus meus *recessit* Johannes. (č. 149, s. 312)

Graf 2. Komparace Husových listů se stavem ve staré češtině

Následující graf zachycuje srovnání Husových českých a latinských listů z hlediska slovosledu zájmen v NP se stavem, který byl zachycen pro období 14. a 15. století (část grafu tak prezentuje výsledky uveřejněné v Navrátilová 2018). Jak je z grafu patrné, pro Husovy české listy je mnohem výraznější antepozice posesivních zájmen, než je tomu obecně pro další staročeské texty, v nichž naopak podíl antepozice a postpozice v podstatě odpovídá stavu v jeho textech latinských.

3.3.2. Demonstrativní zájmena

Na rozdíl od předešlé skupiny zájmen posesivních, pro demonstrativní zájmena je zachycena de facto identická situace v listech latinských i českých: české listy 85,6 % A : 7,8 % vs. latinské listy 87 % A : 8,4 % P¹³ (viz např. doklady (13), (14), (15), (16)). Jak je ovšem z tabulky 4 zřejmé, celkový počet excerpovaných demonstrativ byl v českých i latinských listech nižší: 90 demonstrativ v českých listech, 95 demonstrativ v latinských listech.

Tabulka 4. Slovosled demonstrativních zájmen

	antepozice	postpozice	cirkumpozice	Σ
české listy	77	7	6	90
latinské listy	83	8	4	95

[14]

Kněz tento, dokudž jest neslužil, byl jest syn boží [...] (č. 35, HusKorD, 68r)

[15]

Kterak **toto Písmo svaté** věduce, trpíte, že kněz káže [...] (č. 35, HusKorD, 69v)

[16]

Istam expocionem audacter teneo. (č. 60, s. 168)

¹³ Symbol A značí antepozici, symbol P postpozici.

[17]

Ecce unus magister sacre theologie presentavit michi **argumentum istud**. (č. 165, s. 338)

Pokud bychom srovnali tyto výsledky se stavem, který byl zjištěný obecně pro starou češtinu (viz Navrátilová 2012), je podíl postpozice v Husově korespondenci (v českých listech) nepatrně vyšší. Vzhledem k nízkému počtu dokladů v postpozici není možno určit, čím je postpozice v Husových listech motivována.¹⁴ Nicméně na základě výsledků a také v souladu s dřívějším pozorováním (viz Navrátilová 2012), lze konstatovat, že postpozice v českých listech je doložena pro demonstrativa s exoforickou referencí (celkem se jednalo o 4 doklady z celkových 7). Pro postpozici latinských zájmen obdobná pozorování zachycena nebyla.

[18]

[...] aby vysvobodil nás **z bědného světa tohoto** a ot věčného zatracenie. (č. 49, HusKorJ, 2r)

[19]

[...] žádám li co proti právu božiemu aneb lidskému **písmem tímto** nepravého. (č. 76, HusKorA, s. 18)

Jistý vliv na umístění demonstrativa do postnominální pozice pak pravděpodobně mohou mít i pragmatické faktory, tj. v postpozici je umístěno zájmeno, které je v rámci NP rematické (viz doklad 20):

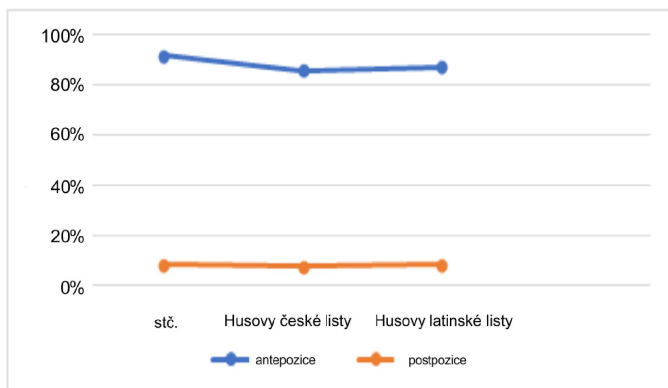
[20]

A když vás budú puditi **v městě tomto**, utecte do jiného (č. 49, HusKorJ, 3r)

Na základě níže uvedeného grafu 3 je patrné, že na rozdíl od posesivních zájmen je u demonstrativ možno pozorovat velmi podobné slovosledné chování v Husově českých i latinských listech, které v zásadě koresponduje se stavem zachyceným pro starou češtinu.

¹⁴ Vzhledem k nízkému počtu dokladů v postpozici v tomto případě nerozlišujeme slovosledné chování v rámci fráze prosté či složené. Obdobně viz také oddíl 3.3.3 *Totalizátory*.

Graf 3. Komparace Husových listů se stavem ve staré češtině¹⁵

3.3.3. Totalizátory

V rámci totalizátorů byl z celé zkoumané skupiny zájmen nalezen nejnižší počet dokladů: celkově bylo excerpováno 67 totalizátorů v českých listech a 74 totalizátorů v listech latinských.

Jak je možno pozorovat z uvedené tabulky, v latinských Husových listech byl nalezen pouze jediný doklad postpozice výrazu *omnes*, uvedený v dokladu 21.

Tabulka 5. Slovosled totalizátorů

	antepozice	postpozice	cirkumpozice	Σ
české listy	62	2	3	67
latinské listy	67	1	6	74

[21]

Ego Johannes Hus, in spe sacerdos Ihesu Christi, timens deum offendere et timens incidere periurium, nolo abiurare **articulos omnes** [...] (č. 162, poslední prohlášení ze dne 1. 7. 1415, s. 333)

¹⁵ Zde prezentovaný graf vychází z výsledků uveřejněných v Navrátilová 2012.

V českých listech jsme pak zachytili celkem 2 doklady postponovaného totalizátoru, přičemž oba pocházejí z výrazně mladšího opisu z konce 16. století (HusKorB, opis z konce 16. st.). V obou případech se jedná o složenou NP, čili je možno uvažovat o motivaci pro využití inverzního slovosledu slovosledný činitel rozměrový.

[22]

[...] **svůj čas vešken, od Pána Boha propůjčenej**, zle a nehodně strávic v hříších smrtečných mnohých proti přikázání božimu mrhají (...) (č. 7, HusKorB, 71v)

[23]

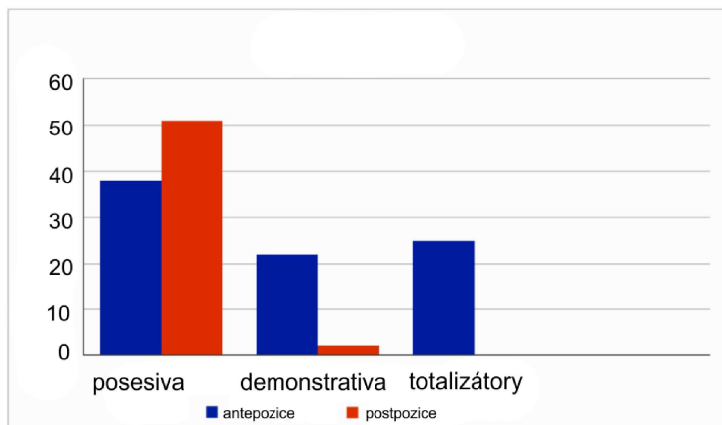
[...] ať Pán Bůh zde i po smrti na tě nepřepustí **zatracení d'ábelské moci a bid všech duchovních i tělesných** (...) (č. 7, HusKorB, 75v)

Vzhledem k tomu, že prozatím nebyl realizován soustavný výzkum slovosledného chování totalizátorů ve staré češtině, není možno výsledky zde prezentované zasadit do kontextu jiných žánrů 14. a 15. století. Nicméně, jak je z předběžných výzkumů patrné (viz např. uvedené studentské práce: Ryška 2018, Buchtová 2018, 2020, Granátová 2018, 2021, Macalík 2020 apod.), totalizátory po celé období vývoje češtiny zaujímají dominantní prenominální pozici, doklady s postpozicí jsou zcela raritní, v drtivé většině pouze v řádu jednotek.

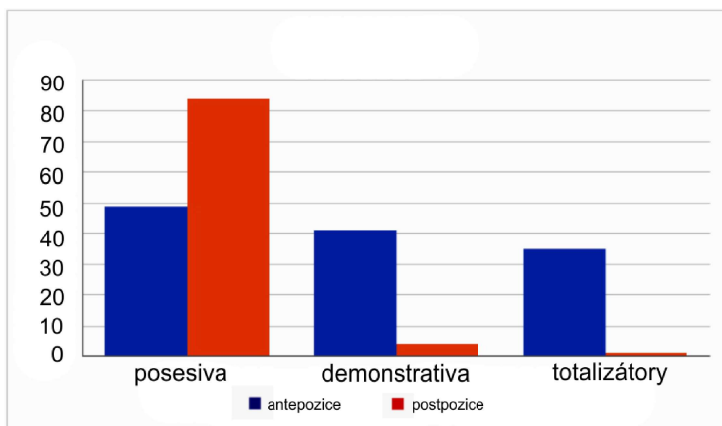
3.3.4. Vliv adresáta na slovosled zájmen

Jak už bylo zmíněno výše, v rámci výzkumu jsme rovněž sledovali, zda lze zachytit jiné slovosledné chování zájmen v NP v různých typech listů v souvislosti s jejich adresátem. Tento aspekt rovněž ztěžují některé faktory, zejména to, že většina českých Husových listů byla určena k veřejnému čtení, zejména Pražanům, Čechům, „všem věrným křesťanům“ apod., povahu intimního sdělení mají jen některé listy napsané před smrtí v Kostnici. Z toho důvodu jsme tento aspekt sledovali pouze v latinsky psaných listech, v rámci nichž lze rozlišit: 1. listy určené králi, papeži, arcibiskupovi (tj. listy oficiální) vs. 2. listy určené nejbližším přátelům (listy soukromé). Jak je patrné

z níže uvede- ných grafů (graf 4, 5), větší rozdíly je možno zaznamenat pouze v rámci posesivních zájmen, přičemž vyšší procento postpozice se vyskytuje v listech oficiálních. U zájmen demonstrativních a totalizá- torů je situace v podstatě identická jak v listech soukromých, tak v listech oficiálních.

Graf 4. Slovosled v latinsky psaných listech – soukromá korespondence (omezeno jen na 2 hlavní pozice)

Graf 5. Slovosled v latinsky psaných listech – oficiální korespondence (omezeno jen na 2 hlavní pozice)

4. Závěr

V rámci naší studie jsme se zabývali slovosledným chováním posesivních, demonstrativních zájmen a totalizátorů v NP v Husových českých a latinských listech. Výzkum ukázal, že výraznější rozdíly mezi oběma typy listů je možno zachytit pouze v rámci zájmen posesivních, což koresponduje i s dřívějšími zjištěními (viz Navrátilová 2018), která dokládají, že právě slovosled posesivních zájmen je během historického vývoje češtiny nejvíce variabilní. Pokud bychom srovnali stav v Husových listech oproti obecnému stavu ve stč., je evidentní, že v Husově korespondenci tato zájmena tendují k dominantnějšímu postavení v prenominální pozici, naopak v latinských listech výrazněji dominuje jejich postnominální pozice. Z hlediska slovosledu demonstrativ a totalizátorů výzkum naopak neodhalil větší rozdíly mezi listy latinskými a českými. Průzkum aspektu vlivu adresáta na slovosled zachytil opět větší rozdíly jen v rámci posesivních zájmen: ukázal, že v listech oficiálních je o něco frekventovanější postnominální pozice oproti listům soukromým. Toto zjištění koresponduje s dosavadními výzkumy (viz Navrátilová 2018), které dokládají zejména vyšší podíl postpozice v textech vysokého stylu, tj. v textech s většími uměleckými ambicemi.

Prameny

- HusKorA Praha, Knihovna Národního muzea, sign. VIII F 38, okolo 1417.
- HusKorB Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV H 8/2, 16. století.
- HusKorD Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI D 9, 1. čtvrtina 15. století.
- HusKorG Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4519, polovina 15. století.
- HusKorCH Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4557, 2. třetina 15. století.
- HusKorI Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4902, polovina 15. století.
- HusKorJ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4916, polovina 15. století.
- HusKorL Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4941, 1431.

- HusKorO Bautzen, Stadtbibliothek Bautzen, sign. 2° 51, 1. polovina 15. století (okolo 1440?).
- HusKorP Rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou, sign. XXII A 4, 1472 (deponováno v Národní knihovně České republiky, Praha).
- HusKorT Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 81, 1. polovina 15. století.

Zkratky literatury

- ESČ Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.), 2002, *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství LN.
- MČ2 Komárek M. et al., 1986, *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- NESČ Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (eds.), 2017, *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno, FI MU: Centrum zpracování přirozeného jazyka. Online: <https://www.czechency.org>.
- PMČ Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. (eds.), 1995, *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN.

Literatura

- Buchtová M., 2018, *Slovosled zájmen v nominální frázi v Bibli svatováclavské*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Buchtová M., 2020, *Slovosled adjektiv a zájmen ve vývoji českých biblických překladů*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Cvrček V. et al., 2015, *Mluvnice současné češtiny 1*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze–Karolinum.
- Dryer M. S., 2007, *Noun Phrase Structure*. In: Shopen, T. (ed.) *Complex Constructions, Language Typology and Syntactic Description*. 2. Cambridge: Cambridge University Press, s. 151–205. Online: <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/dryer/dryer/DryerShopenNPStructure.pdf>.
- Gebauer J., 1929, *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Gebauer J., 1896, *Historická mluvnice jazyka českého III/1. Tvarosloví – skloňování*. Praha–Videň: F. Tempský.
- Granátová K., 2018, *Slovosled zájmen v Matoušově evangeliu Optátova Nového zákona*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

- Granátová K., 2021, *Slovosled zájmen ve staročeském a středněčeském překladu Knihy Sirachovec*. Magisterská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Grepl M., Karlík P., 1998, *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Havránek B. (red.), 1968, *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia.
- Macalík T., 2020, *Slovosled adjektiv a zájmen v listech Karla staršího ze Žerotína*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Menge H., 2000, *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Modlíková K., 2017, *Vliv latiny na slovosled zájmen v Bibli kladrubské*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Navrátilová O., 2012, *Slovosled demonstrativních zájmen ve staré češtině*. In: Bednaříková B., Hernandezová P. (eds.) *Sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 101–114.
- Navrátilová O., 2017, *Interpozice ve staré češtině*. „Naše řeč“ 100, s. 139–147.
- Navrátilová O., 2018, *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Brno: Masarykova univerzita. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
- Novotný F. et al., 1957, *Základní latinská mluvnice*. Praha: SPN.
- Novotný V. (ed.), 1920, *Mistra Jana Husi korespondence a dokumenty*. Praha.
- Panevová J. et al., 2014, *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- Panhuis D., 2014, *Gramatika latiny*. Praha: Academia.
- Pinkster H., 2015, *The Oxford Latin syntax. Vol. 1, The simple clause*. Oxford: Oxford University Press.
- Ryška D., 2018, *Slovosled zájmen v Bibli kralické*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Spevak O., 2010, *Constituent order in classical Latin prose*. Amsterdam: John Benjamins.
- Svoboda A., 1989, *Kapitoly z funkční syntaxe*. Praha: SPN.
- Uhlířová L., 1987, *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia.
- Vážný V., 1964, *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: SPN.

O czeskich ekspresywnych nominacjach osób utworzonych w procesie kontaminacji (na materiale słownika online *Čeština 2.0*)

Keywords: contamination, expressive names of person, pragmatic potential, language game, language humour

Słowa kluczowe: kontaminacja, ekspresywne nazwy osób, potencjał pragmatyczny, gra językowa, komizm językowy

Abstract

This article is devoted to the Czech expressive names of person that were created in the process of contamination. The source of the extracted material (64 units) is the online dictionary *Čeština 2.0*, which gives the users of the Internet the possibility to register linguistic units that were absent to the date from dictionaries and even those of their own authorship.

The author briefly describes the structure of Czech contaminatives, but focuses her attention primarily on their semantic characteristics and pragmatic potential.

The subject of the analysis is the units naming people in terms of their professional activities, views and behaviour related to the political sphere, human behaviour during the Covid-19 epidemic and human appearance and behaviour unrelated to the Covid-19 epidemic.

The characteristics of nominations in question relates to the language game, the humour associated with it and the notion of play in Johan Huizinga's terms.

Niniejszy artykuł jest poświęcony czeskim ekspresywnym nominacjom osób, które zostały utworzone w procesie kontaminacji. Źródłem wyekscerpowanego materiału (64 jednostki) jest słownik online *Čeština 2.0*, który daje internautom możliwość rejestracji jednostek językowych dotychczas nieobecnych w słownikach, a nawet tych własnego autorstwa.

Autorka krótko opisuje strukturę czeskich kontaminatów, jednak koncentruje uwagę przede wszystkim na ich charakterystyce semantycznej i potencjale pragmatycznym.

Przedmiotem analizy są jednostki nazywające osoby ze względu na działalność

zawodową, poglądy i zachowania związane ze sferą polityki, zachowanie człowieka podczas epidemii Covid-19 oraz wygląd człowieka i jego zachowanie, niezwiązane z epidemią Covid-19.

Charakterystyka omawianych nominacji nawiązuje do gry językowej, związanego z nią komizmu oraz do pojęcia zabawy w ujęciu Johana Huizingi.

Kontaminacja jako proces łączenia słów bądź ich elementów, przebiegający bez udziału afiksów, jest zjawiskiem interesującym badaczy zarówno pod względem strukturalnym, jak też semantycznym i pragmatycznym (zob. np. Ratajczyk 2015).

Struktura czeskich kontaminatów (jednostek leksykalnych utworzonych w wyniku kontaminacji) była już przedmiotem opisu w literaturze przedmiotu (Dembska 2023), jednak warto przypomnieć, że za rezultat procesu kontaminacji mogą być uznawane jednostki utworzone w wyniku:

- połączenia segmentów słów motywujących na skutek relacji krzyżowania (pierwsza część pierwszego słowa i druga część drugiego), np. *čelfie* (*čelo* + *selfie*),
- połączenia całości pierwszego słowa motywującego i elementu drugiego, np. *babiština* (*Babiš* + *čeština*),
- połączenia elementu pierwszego słowa motywującego i całości drugiego, np. *havletišťe* (*Havel* + *letišťe*),
- nałożenia międzywyrazowego, np. *alkoholka* (*alkohol* + *holka*),
- włączenia w jedno słowo motywujące całości lub elementu drugiego słowa, np. *budižkničemu* (*budižkničemu* + *Nietzsche*),
- połączenia dwóch pierwszych części słów motywujących, np. *primipiv* (*primitiv* + *pivo*),
- połączenia elementów trzech słów motywujących, np. *jabanás* (*jahody* + *banán* + *ananas*) (zob. Dembska 2023, s. 164–169).

W niniejszym artykule jednak kwestie dotyczące struktury zostaną pominięte, a uwaga będzie skoncentrowana na semantyczno-pragmatycznej charakterystyce czeskich kontaminatów stanowiących ekspresywne nominacje osób.

Materiał badawczy został wyekscerpowany ze słownika online *Čeština 2.0* (<https://cestina20.cz>), którego współautorem może stać się każdy użytkownik języka czeskiego, zachowując przy tym anonimowość. Daje to internautom możliwość uzupełniania słownika nie tylko o jednostki zasłyszane, lecz dotychczas nierejestrowane w słownikach, ale również o te własnego autorstwa. Jest to zatem przestrzeń do swoistej zabawy językiem oraz wyrażania stosunku do otaczającej rzeczywistości pozajęzykowej.

Należy podkreślić, że ekspresywność jednostek kontaminacyjnych nie jest obligatoryjna – ich znaczenie może jedynie stanowić sumę znaczeń słów bazowych. Wówczas pełnią one wyłącznie funkcję nominacyjną.

Tabela 1. Jednostki kontaminacyjne niepełniące funkcji ekspresywnej

KONTAMINAT	SŁOWA BAZOWE	ZNACZENIE KONTAMINATU
ambuporod	ambulantní + porod	ambulantní porod, tedy krátký pobyt v porodnici jen na samotný porod
bosání	boso + běhání	běhání naboso
čum	čaj + rum	čaj s rumem
covidemie	covid + epidemie	epidemie nemoci covid-19
nanouška	nanovláknó + rouška	rouška vyrobená z nanovláknó
ančestina	angličtina + čeština	poangličtěná čeština
očkobus	očkování + autobus	autobus, ve kterém se očkuje

Warto jednak w tym miejscu przywołać słowa Artura Rejtera, który zauważa, że „[...] nominacja ma naturę kompleksową, w której nie tylko czynnik psychologiczny i semantyczny, ale też pragmatyczny odgrywa znaczącą rolę. Specyficznym typem nominacji jest no-

minacja wyrażająca emocje nadawcy” (Rejter 2009, s. 236). Do tego typu jednostek można zaliczyć ekspresywne nazwy osób.

Wśród 430 wyekscerpowanych na potrzeby niniejszego opracowania jednostek kontaminacyjnych wyróżniono 64 ekspresywne nominacje człowieka. Liczba ta może wydawać się skromna (stanowi 14,88% całości zgromadzonego materiału), jednak jest warta uwagi ze względu na swój potencjał pragmatyczny.

Poddając analizie nominacje ekspresywne, należy wyraźnie podkreślić różnice między ekspresją a ekspresywnością. Wyjaśnia je Teresa Skubalanka:

Na wstępie trzeba zastrzec, że głównym przedmiotem naszych rozważań wypadnie uczynić (niezależnie od sensów omawianych terminów spotykanych u innych autorów) nie ekspresję, czyli operację językową sensu stricto, lecz ekspresywność, czyli określoną właściwość elementów językowych, nabytą w wyniku tejże operacji. Ekspresja jako operacja językowa oznacza w istocie obecność funkcji tzw. ekspresywnej w sytuacji komunikacji językowej. Osobiście wątpię w możliwość ścisłego opisu naukowego działania wspomnianej funkcji ze względu na ciągłą zmienność jej przebiegu, natomiast ekspresywność jako cecha (relacyjna, nie inherentna) elementów językowych może być stała w sensie konwencjonalnym, a więc nadająca się do analizy naukowej (Skubalanka 1972, s. 124, wyróżnienie moje – K.D).

Przyjęcie takiego założenia pozwala zatem na przeprowadzenie analizy wspomnianej liczby 64 czeskich jednostek kontaminacyjnych stanowiących ekspresywne nominacje osób. Jak zauważa Natalia Siudzińska, tego rodzaju formacje „są związane z oceną emocjonalną w stosunku do desygnatu (w tym wypadku do konkretnych osób, często z najbliższego otoczenia nadawcy) i mają zazwyczaj charakter subiektywny. Wyrażanie ekspresywności zależy od wielu czynników pozajęzykowych, np. od doświadczeń nadawcy, jego wiedzy o świecie itp.” (Siudzińska 2016, s. 12).

Materiał badawczy pozwolił na wyodrębnienie czterech grup kontaminatów nazywających osoby ze względu na:

- d z i a ł a l n o ś ć z a w o d o w ą – najmniejsza liczba jednostek – 8,
- p o g l ą d y i z a c h o w a n i a z w i ą z a n e z e s f e r ą p o l i t y k i – 10 jednostek,

- zachowanie człowieka podczas epidemii Covid-19 – 13 jednostek,
- wygląd człowieka i jego zachowanie, niezwiązane z epidemią Covid-19 – największa liczba jednostek – 33.

Powyższy podział będzie zatem stanowił punkt wyjścia podjętych w niniejszym opracowaniu rozważań.

1. Działalność zawodowa

Wykładnikiem ekspresywności w poniższych kontaminatach jest jedno ze słów bazowych (bądź jego element): wulgaryzm (*chuj, kurvit*), słowo związane z procesami fizjologicznymi (*ćurat, kakat*) lub jednostka o jawnie pejoratywnym znaczeniu (*prostytutka, gestapo, żumpa*).

Tabela 2. Kontaminaty ze słowami bazowymi o różnym odcieniu wulgarności lub grubiańskości

KONTAMINAT	SŁOWA BAZOWE	ZNACZENIE KONTAMINATU
advokakát	advokát + kakat	mizerný právník, advokát, obhájce
čurolog	ćurat + urolog	lékař-urolog
hostitutka	hosteska + prostitutka	1. hosteska, která, byť je najata jen na klasickou hosteskovskou promo-dekorativní práci, očekává, že skončí s některým z hostů akce v posteli 2. označení pro hostesku, od které by pořadatel/host akce rád očekával chování dle bodu 1
chujdebník	chuj + hudebník	špatný hudebník
konkurvence	konkurence + kurvit	soupeř/rival v podnikání, který kazí (kurví) kšefty
městapo	město, městský + gestapo	městská policie, hanlivé označení kvůli časté buzeraci (zbytečné odtahy automobilů apod.)

presstitut, presstitutka	press + prostitut, prostitutka	prodejný novinář (novinářka)
žumpalista	žumpa + žurnalista	žurnalista, který píše pro nejrůznější obskurní weby nebo plátky (tzv. alternativní média)

Pozornie zatem przytoczone nominacje wyrażają negatywny stosunek nadawcy do osoby będącej desygnatem nazwy. Ich autorzy jednak, zamiast prostych i dosadnych nominacji, podjęli wysiłek tworzenia formacji kontaminacyjnych, wprowadzając element komizmu językowego. W sposób naturalny zatem nasuwają się skojarzenia z bachtinowską karnawałową (jarmarczną) odmianą komizmu. Jak bowiem słusznie zauważa Stanisław Gurin, karnawał według Bachtina to śmiech, ale też ośmieszenie, umniejszenie, parodia, trawestacja, profanacja (zob. Gurin 2018).

Już zatem na podstawie tej niewielkiej liczby przykładów można zaryzykować stwierdzenie, że celem nadawcy (autora nominacji) nie jest samo wyrażenie opinii o desygnacie, a swoista gra z odbiorcą, którego zadaniem jest nie tylko zrozumienie znaczenia nominacji, ale przede wszystkim rozszyfrowanie ukrytego w niej potencjału pragmatycznego. Na pierwszy plan wysuwa się zatem chęć ośmieszenia desygnatu, a komizm (tak samo jak gra językowa) nie jest tu przypadkowy, lecz zamierzony.

Już w 1902 roku Henri Bergson pisał:

Przesada jest zawsze komiczną, jeżeli trwa dłuższy czas, a przedewszystkiem, jeżeli jest systematyczną i wtedy istotnie wydaje się efektem transpozycji. Wywołuje śmiech z taką siłą, że nie którzy autorowie nawet zdefiniowali komizm jako przesadę, tak jak inni jako degradację. W rzeczywistości jednak przesada jak i degradacja są tylko jedną z form pewnego rodzaju komizmu (Bergson 1902, s. 95).

Wymienionym jednostkom nie należy jednak przypisywać odcienia ironicznego, bowiem ironia to „drwina, złośliwość lub szyderstwo ukryte w wypowiedzi pozornie aprobującej” (<https://sjp.pwn.pl/sjp/ironia;2561982.html>), a żadna z powyższych nominacji nie wyraża w stosunku do desygnatu aprobaty.

Wśród zaprezentowanych jednostek na uwagę zasługuje nominacja *čurolog*, która niewątpliwie ma charakter żartobliwy, ale wydaje się pozbawiona odcienia pogardy bądź lekceważenia, stanowiąc jedynie zabawny (choć z odcieniem grubiańskości) komentarz do specjalizacji, jaką jest urologia, na przykład w zdaniu: *Dědeček šel na kontrolu k čurologovi* (<https://cestina20.cz/slovník/curolog>). Stwierdzenie, że wszystkie wymienione ekspresywne nominacje osób związane z działalnością zawodową wyrażają negatywny stosunek nadawcy do desygnatu, byłoby zatem nadużyciem.

2. Poglądy i zachowania związane ze sferą polityki

Również w przypadku jednostek należących do tej grupy ekspresywność jest motywowana przede wszystkim słowem bazowym o znaczeniu pejoratywnym (*krást, pitomý, můra, orangutan, neandertálec, maniak, ježibaba, vlezdoprdelista*).

Tabela 3. Kontaminanty ze słowem bazowym o znaczeniu pejoratywnym

KONTAMINAT	SŁOWA BAZOWE	ZNACZENIE KONTAMINATU
babiška	Babiš + babička	stará žena podporující Andreje Babiše
ježibabiš	ježibaba + Babiš	silně populistický politik strašící lidi (např. válkou)
Kradlousek	krást (kradu, kradeš...) + Kalousek	přezdívka ministra finance Kalouseka
lobotomio	lobotomie + Tomio	volič Tomia Okamury
okamůra	Okamura + můra	člověk, který žije v permanentním strachu z imigrantů a Evropské unie
oranžgután	oranžový + orangutan	papaláš sociální demokracie, nadutý socan (což neplatí o všech členech ČSSD, objevují se spíše ve vedení partaje)
Pitomio	pitomý + Tomio	politik Tomio Okamura; přezdívka vymyslela redakce časopisu Reflex

vlezdobruselista	vlezdoprdelista + Brusel	politik, který jde na ruku EU
zemandertálec	Zeman + neandertálec	agresivní volič nebo stoupenec Miloše Zemana
zemaniak	Zeman + maniak	vášnivý fanoušek a ctitel Miloše Zemana

Niejawnie negatywne znaczenie posiada jednak termin medyczny *lobotomie*, oznaczający (dziś już niepraktykowaną) procedurę neurochirurgiczną prowadzącą do uszkodzenia mózgu (jego istoty białej), jednak w połączeniu z nazwą własną (imieniem polityka) ujawniają się asocjacje generujące w efekcie negatywną ocenę desygnatu ('osoba z uszkodzonym mózgiem').

Wśród wymienionych nominacji znajduje się także jedna (*babiška*), której ekspresywność jest motywowana bezpośrednio nazwiskiem polityka (*Babiš*).

Głównym celem użycia tego rodzaju nominacji wydaje się dyskredytacja (a zatem ośmieszenie) konkretnego polityka (*Kradlousek, Pitomio*) lub każdego polityka prezentującego postawę negatywnie ocenianą przez nadawcę wypowiedzi (*ježibabiš, vlezdobruselista*), bądź uczynienie przedmiotem drwin osób, których poglądy polityczne są sprzeczne z poglądami nadawcy (*babiška, lobotomio, okamůra, oranžgután, zemandertálec, zemaniak*).

3. Nominacje związane z epidemią Covid-19

Od 2020 roku wśród jednostek kontaminacyjnych pojawiały się również te, które stanowiły komentarz do wyjątkowego zjawiska, jakim była epidemia Covid-19.

Tabela 4. Kontaminanty jako komentarz wyjątkowych zjawisk

KONTAMINAT	SŁOWA BAZOWE	ZNACZENIE KONTAMINATU
covidebil	covid + debil	[-ko] jedinec, který o nemoci Covid-19 sice nic neví, ale přesto o ní stále plácá nesmysly

covidiot	covid + idiot	1. [kovidiot] člověk, který ignoruje udržování bezpečného odstupu během koronavirové epidemie; podle názvu nemoci Covid-19 2. někdo, kdo hromadí trvanlivé potraviny, toaletní papír a další zásoby v očekávání konce světa 3. člověk, podle něhož je Covid-19 nejhorší nemocí na světě
chodiot	chodit + idiot	idiot, který chodí po venku navzdory koronavirové karanténě a vyhlášenému zákazů vycházení, ačkoliv k tomu nemá důvod
hygistapo	hygiena + gestapo	skupina lidí provádějící kontrolu covid-pasů v různých provozovnách, restauracích apod.
jasnocovidec	jasnovidec + covid	[-kovidec] člověk, který se snaží odhadnout vývoj koronavirové infekce Covid-19
koronarcis	koronavirus + narcis	člověk otravující na sockách furt jen tím, jak vypadá v roušce, co dělá v době koronfény, postuje jen samá koronaselfička
koronikář	koronavirus + kronikář	člověk, který monitoruje, kolik lidí už má koronavirus (Covid-19) a pravidelně o tom ostatní informuje
koronindža	koronavirus + nindža	člověk nosící roušku nebo respirační masku v rámci koronavirové nákazy; lze i koroninja
koronizátor	koronavirus + kolonizátor	přenašeč koronavirového onemocnění Covid-19 mezi světadíly
otestánek	Otesánek + test	člověk, který se nemůže nabažit testování na koronavirus a znovu a znovu se nechává testovat, protože má i přes opakovaně negativní výsledky strach, že je nakažený
poserouška	posera + rouška	jedinec, který ve strachu z koronavirové nákazy nosí roušku vždy a všude; slovo je možné skloňovat podle ženského i mužského vzoru

rouškomunista	rouška + komunista	fanatický zastánce proticovidových opatření
vejrolog	vejrat + virolog	amatérský virolog, rádoby expert na viry, u jehož argumentace nestačí vejrat

Kontaminaty należące do tej grupy wyrażają jawnie negatywny bądź żartobliwo-lekceważący stosunek do postaw ludzkich obserwowanych w okresie trwania pandemii koronawirusa (Covid-19).

Jawnie negatywnie charakterystyki są motywowane słowami o znaczeniu pejoratywnym – w tym również wulgaryzmami (*posera, debil, idiot, gestapo, narcis, kolonizátor, komunista*). Ekspresywność jednostek o odcieniu żartobliwo-lekceważącym (*jasnocovidec, koronikář, koronindža, otestánek, vejrolog*) ujawnia się natomiast w wyniku asocjacji rozumianej jako „automatyczne skojarzenie myślowe” (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/asocjacja.html>).

Na szczególną uwagę zasługuje jednostka *otestánek* (osoba nieustająco testująca się na obecność koronawirusa, w pewnym stopniu uzależniona od testów). *Otesánek* bowiem to imię bohatera (i jednocześnie tytuł) bajki K. J. Erbena oraz filmu Jana Švankmajera („Otesánek” – 2000 r.)¹. Do prawidłowego odczytania tego kontaminatu konieczna jest zatem wiedza z zakresu czeskiej literatury (kultury).

4. Wygląd człowieka i jego zachowanie (niezwiązane z Covid-19)

Tabela 5. Kontaminanty – ekspresywne nominacje osób charakteryzujące zachowania człowieka oraz/lub jego wygląd

KONTAMINAT	SŁOWA BAZOWE	ZNACZENIE KONTAMINATU
afonaut	afrykański + astronaut	1. afrykański migrant, putujący do pro niej nieznanego wśmíru, do Wropey 2. człowiek s výrazným afroúcesem, kdy obličeý vypadá pod vlasy jako v helmě

¹ Ożywiony korzeń drzewa (zastępujący rodzicom dziecko) nieustająco odczuwa głód i pożera wszystko, co stanie mu na drodze (włącznie z kotem, listonoszem, pracownicą opieki społecznej i mieszkańcami kamienicy).

alkonaut	alkohol + astronaut	člověk, který často pije alkohol
anáfabet	anální + analfabet	muž, který nemá rád anální sex
analizátor	anální + lízat + analyzátor	1. podlézavý, vnucující se člověk, kariérista 2. ten, kdo rád provádí stimulaci anální oblasti jazykem; také ve verzi analízátor
babišátko	Babiš + děťátko	dítě, které neustále lže
běduin	bědovat + Beduín	člověk, který to předchozí večer přehnal s alkoholem a neustále běduje
belzeblb	Belzebub + blb	někdo, kdo se snaží být drsný, strašit nebo vzbuzovat respekt, ale dělá to tak nešikovně, že je spíš k smíchu
bigorektik	big (j. ang.) + anorektik	opak anorektika, namakaný sportovec z posilovny posedlý svými nikdy dost velkými svaly, s nageľovaným účesem, přiblblým úsměvem a trvalým pohledem do zrcadla
bionýr	bio + pionýr	propagátor zdravé výživy, poněkud posměšný výraz vznikl propojením slov <i>bio</i> a <i>pionýr</i>
buřturista	buřta + kulturista	člověk, který má místo svalové hmoty spíše hmotu tukovou, opak kulturisty
edukič	edukace + rodič	rodič-prudič neustále kritizující učitele i samotné školství, samozvaný odborník na vzdělávání
fakoušek	fak (j. ang. fuck) + fanoušek	hejtr na sociálních sítích (Facebook, Twitter apod.), opak fanouška
feminacistka	feministka + nacistka	netolerantní, až nenávislná feministka, která jde při prosazování svých názorů přes mrtvoly, v diskuzích je velmi radikální apod.
gastronaut	gastronomie + astronaut	milovník jídla, který se snaží stále objevovat nové a zajímavé kuchyně
gastapo	Gast (j. niem.; cz. host) + gestapo	striktně německy mluvící, opulentně popíjející a vykrmující se návštěvníci zahrádek v centru, kteří jsou v této činnosti pedanticky vycvičení k naprosté neodbytnosti, ať to stojí, co to stojí

homeosexuál	homeopatie + homo-sexuál	1. nekritický příznivec, milovník homeopatie 2. člověk s náklonností k čemukoliv ředěnému
kokakolaborant	kokakola + kolaborant	člověk, který uprostřed párty zničehonic přestane pít alkohol
komosexuál	komunismus, komunistický + homo-sexuál	komunistický pohlavár, vášnivě líbající při oficiálním pozdravu své kolegy
mamarazzi	mama + paparazzi	matka, která ve společnosti ráda vypráví trapné historky z dětství svého potomka
mombie	mobil + zombie	individuum pohybující se ulicemi podivnou pomalou chůzí způsobenou tím, že upřeně čumí do mobilu
nymfomanka	nymfomanka + mamka	1. nadržená žena středního věku 2. matka s větším sexuálníím apetytem, než byste s ohledem na ženu jejího věku čekali
ohňobil	ohňostroj + debil	člověk, který trénuje na Nový rok a pouští ohňostroje týden dva před ním
ononym	onanismus + anonym	anonymní autor siláckých řečí v internetových diskuzích
pivián	pivo + pavián	člověk, co řve na ulici jako pavián po zavírače hospody
primipiv	primitivní + pivo	muž, který tráví volný čas výhradně pitím piva
přítel	při těle + přítel	partner, který postupem času nabral kilogramy navíc a je při těle; žena je přítelkyně
řvoused	řvát + soused	velmi hlučný soused
sextremista	sex + extremist	člověk, libující si v extrémních sexuálních praktikách
sextremistka	sex + extremistka	1. žena/dívka, která vyjadřuje svůj protest tím, že se svlékne 2. žena, která má trému před sexem

stakanovec	stakan (z j. ros.) + stachanovec	alkoholik
svlečna	svlékat (se) + slečna	1. dívka, slečna, která se ráda svléká, nechává se fotit nahá apod. 2. holka, která by stála za svlečení
šukamarádka	šukat + kamarádka	kamarádka na sex, tzv. kamarádka s výhodami
zapáchatel	zápach + pachatel	člověk, který smrdí natolik, že by to mělo být trestné

W prezentowanej powyżej, największej pod względem liczby przykładów, grupie znajdują się ekspresywne nominacje osób charakteryzujące zachowania człowieka związane z:

- piciem alkoholu: *alkonaut, bėduin, kokokolaborant, pivián, primipiv, stakanovec*,
- seksem: *análfabet, analizátor* (znaczenie 2.), *komosexuál, nymfomanka* (znaczenie 1. i 2.), *svlečna* (znaczenie 1.),
- przesadą w działaniu lub zainteresowaniach: *analizátor* (znaczenie 1.), *belzeblb, bionýr, gastronom, homeosexuál, feminacista, mombie, ohňobil, řvoused*,
- wyglądem i higieną: *afronaut* (znaczenie 2.), *bigorektik, buřturista, přítěl, svlečna* (znaczenie 2.), *zapáchatel*.

Ponadto można wyróżnić nominacje rodziców (*mamarazzi, edukič, nymfomamka* – znaczenie 2.), nazwy osób związane z działalnością w świecie wirtualnym (*fakoušek, onanym*) oraz jedną nominację odnoszącą się do dziecka (*babišátko*).

W tej grupie kontaminatów wykładnikami ekspresywności są:

- wulgaryzmy: *fak* (ang. fuck), *šukat*;
  - słowa związane z życiem intymnym człowieka (seksem) lub jego orientacją seksualną: *anální, homosexuál, nymfomamka, onanismus*;
3. słowa o znaczeniu pejoratywnym: *análfabet, anorektik, blb, debil, pavián, promitivní, řvát, stachanovec, zombie*;

4. nazwisko polityka, który znany jest z mówienia nieprawdy: *Babiš*.

Okazuje się jednak, że tę funkcję może pełnić także eufemizm (*při tělé*).

Część kontaminatów powstała jednak w wyniku połączenia elementów dwóch słów o charakterze neutralnym: *africký, astronaut, alkohol, bėdovat, Beduín, bio, pionýr, buřta, kulturista, edukace, rodič, gastronomie, svlékat se, slečna*. Tak jak w przypadku kilku nominacji związanych z epidemią Covid-19, ich żartobliwo-lekceważy charakter ujawnia się w wyniku asocjacji.

Podsumowanie

Kontaminaty są tworzone bez użycia formantów słowotwórczych, które mogłyby być wykładnikami ekspresywności. Tę funkcję w omawianych jednostkach pełni zazwyczaj jedno ze słów motywujących (wulgaryzm, słowo o znaczeniu pejoratywnym bądź eufemizm) lub jego element. Ekspresywność może jednak ujawniać się dopiero w wyniku asocjacji (np. *jasnocovidec*).

W poddanym analizie materiale zauważalny jest brak jawnie pozytywne charakterystyki, choć nominacja *svlečna* (w znaczeniu 2. ‘holka, která stojí za zvléčení’) pozornie może się taką wydawać. Ważna jednak jest tu rola kontekstu i czynników pozasłowotwórczych.

Wśród nominacji osób rzadkość stanowią jednostki kontaminacyjne o *stricte* żartobliwym charakterze. Te bowiem zyskują dodatkowe konotacje (na przykład pogardliwe, grubiańskie (por. Dembska 2011, s. 58)).

Dla prawidłowego odczytania wielu kontaminatów konieczne jest posiadanie wiedzy o czeskojęzycznym obszarze kulturowym oraz aktualnej czeskiej sytuacji politycznej.

Poddany analizie materiał wskazuje jednak bardzo ważną funkcję omawianych jednostek, a mianowicie wyrażania stosunku nadawcy do obiektów i zjawisk rzeczywistości pozajęzykowej. Jest to szcze-

gólny sposób wyrazu, który stanowi rodzaj gry nadawcy z odbiorcą. W nawiązaniu do wspomnianego wcześniej bachtinowskiego karnawału, można odwołać się do teorii Johana Huizingi, która głosi, iż istota ludzka to nie tylko *homo faber* (człowiek twórczy), ale i *homo ludens* (człowiek bawiący się) (Huizinga 2007, s. 7). W procesie powstawania kontaminatów ujawnia się zatem łączenie dwóch przynależnych człowiekowi umiejętności: tworzenia i zabawy.

Do postrzegania omawianych jednostek jako zabawy w ujęciu Huizingi skłaniają choćby następujące cechy wspólne obydwu zjawisk:

- wyznaczony teren (tu: słownik *Čeština 2.0*; por. Huizinga 2007, s. 24),
- określone zasady „gry” (struktura) (por. Huizinga 2007, s. 26),
- swoboda działania (por. Huizinga 2007, s. 20),
- komizm (nieobligatoryjnie) (por. Huizinga 2007, s. 18),
- nagroda za „grę” (tu: popularność poszczególnych jednostek – ocena odbiorców, która ze względu na elektroniczną formę słownika jest możliwa metodą „lajków”) (por. Huizinga 2007, s. 86),
- współzawodnictwo (por. Huizinga 2007, s. 167).

Należy podkreślić, że w celu uzupełnienia zaprezentowanej w niniejszym materiale charakterystyki warto w przyszłości przeprowadzić badania dotyczące stopnia upowszechnienia wymienionych nominacji, ich użycia oraz roli w poszerzaniu zasobu leksykalnego języka czeskiego.

Źródło

Čeština 2.0. Online: <https://cestina20.cz> [dostęp: 27.08.2023].

Literatura

- Bergson H., 1902, *Śmiech. Studium o komizmie*, Lwów–Warszawa.
- Dembska K., 2011, *Słowa wykołejone, czyli o zjawisku kontaminacji we współczesnym języku rosyjskim*, Łask.

Dembska K., 2023, *O zjawisku kontaminacji we współczesnym języku czeskim: charakterystyka strukturalna*, „Bohemistyka”, nr 2, s. 159–172.

Gurin S., 2018, *Koncepcja karnawału Michajła Bahtina i teorię arhaičeskogo prazdnika Vladymira Toporova*, „Topos. Literaturno-filosofskij žurnal”. Online: <https://www.topos.ru/article/ontologičeskije-progulki/koncepcija-karnavala-m-bahtina-i-teoriya-arhaicheskogo-prazdnika> [dostęp: 27.08.2023].

Huizinga J., 2007, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa.

Rejter A., 2009, *Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie*, [w:] M. Cichońska (red.), *Kategorie w języku: język w kategoriach*. Katowice, s. 236–245.

Siudzińska N., 2016, *Formacje ekspresywne we współczesnym języku polskim (na przykładzie wybranych pospolitych nazw osobowych)*, Warszawa.

Skubalanka T., 1972, *O ekspresywności języka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 27, s. 123–135.

Słownik Języka Polskiego PWN. Online: <https://sjp.pwn.pl> [dostęp: 27.08.2023].

Manipulacja i wywieranie wpływu w wybranych łańcuchowych wiadomościach e-mail¹

Keywords: chain e-mails, manipulation, persuasion, disinformation
Słowa kluczowe: łańcuszek internetowy, manipulacja, perswazja, dezinformacja

Abstract

The authors in this paper pay attention to the current phenomenon of chain e-mails which contain misleading or manipulative content. Chain e-mails affect a large number of people especially the older generation. The aim of this paper is to explain this phenomenon based on our research and to describe the content of e-mails using critical discourse analysis. We used both quantitative and qualitative methods. Our analysis is based on our own corpus of chain e-mails created from an online database by the *Čeští Elfové* movement. The on-line text analysis tool Sketch Engine was used for quantitative analysis, in which we used KeyWords, Collocations, Wordlist and Concordations functions. The qualitative part included the analysis of one selected chain e-mail from our corpus. Among the many topics that the chain e-mails cover, we focused on the reflection of the Vrbětice case. This case concerns the accusation of the Russian intelligent services of participation in the explosion of two ammunition warehouses in Vrbětice in 2014. As part of the analysis, we mainly focused on how the two worlds of “us” versus “them” are constructed in e-mail and what evaluations and attributes are assigned to individual event participants.

W niniejszym artykule Autorki zwracają uwagę na obecne zjawisko łańcuchowych wiadomości e-mail, które zawierają wprowadzające w błąd lub manipulacyjne treści. Łańcuchy e-mailowe dotyczą dużej liczby osób, zwłaszcza starszego pokolenia. Celem tego artykułu jest wyjaśnienie tego zjawiska na podstawie naszych badań i opisanie treści e-maili za pomocą krytycznej analizy dyskursu. Wykorzystaliśmy zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe. Analiza opiera się na własnym korpusie łańcuchowych e-mailów zaczerpniętych z internetowej bazy danych *Čeští*

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2023_018).

Elfové. Do analzy ilościowej wykorzystano internetowe narzędzie do analzy tekstu Sketch Engine, w którym zastosowano funkcje KeyWords, Collocations, Wordlist i Concordations. Część jakościowa obejmowała analizę jednego wybranego łańcucha e-mailowego z naszego korpusu. Spośród wielu tematów poruszanych w e-mailach łańcuchowych, skupiliśmy się na refleksji nad sprawą Vrbětice. Sprawa ta dotyczy oskarżenia rosyjskich służb specjalnych o udział w eksplozji dwóch magazynów amunicji w Vrběticach w 2014 roku. W ramach analzy interesowało nas głównie, w jaki sposób dwa światy „my” kontra „oni” są konstruowane w wiadomościach e-mail oraz jakie oceny i atrybuty są przypisywane poszczególnym uczestnikom wydarzenia.

1. Wprowadzenie

E-maile łańcuchowe to gatunek pół-publicznej komunikacji pisemnej, wykorzystywany do rozpowszechniania różnych treści: od zabawnych filmów i wezwań do składania petycji po mistyfikacje i dezinformacje. W niniejszym artykule skupimy się na łańcuchowych wiadomościach e-mail zawierających wprowadzające w błąd lub manipulacyjne treści, które są związane z tak zwaną „sprawą Vrbětice”; przyjrzymy się głównie sposobom wywierania wpływu i manipulowania docelowymi czytelnikami.

Łańcuchowe wiadomości e-mail pojawiły się w połowie lat dziewięćdziesiątych, kiedy to były wykorzystywane głównie do rozpowszechniania ostrzeżeń o fikcyjnych wirusach komputerowych; pod koniec lat dziewięćdziesiątych dołączyły do nich wezwania do wpłat na cele charytatywne (często fałszywe) lub wiadomości o bogatej nagrodzie w nieznanym konkursie (Heyd 2008, s. 4). Obecnie wiadomości łańcuchowe są wysyłane do dziesiątek albo nawet setek tysięcy użytkowników, a ich zasięg jest porównywalny z zasięgiem krajowych mediów drukowanych (więcej szczegółów można znaleźć w wynikach badania *Řetězové e-mailly* 2022). Celem rozpowszechniania zniekształconych, przesadzonych lub wręcz fałszywych informacji jest oszukanie odbiorcy; intencją dystrybutora jest często wywarcie wpływu lub zmiana jego poglądów lub działań². Liczba me-

² Według reporterki Ivany Svobodovej, e-maile dezinformacyjne zaczęły rozprzestrzeniać się szerzej około 2013 roku w związku z wydarzeniami na Ukrainie;

diów dezinformacyjnych w Republice Czeskiej rośnie od 2014 r. a obecnie w czeskim Internecie są ich dziesiątki (Gregor, Mlejnková 2018, s. 59). Te tak zwane alternatywne media starają się stworzyć u odbiorców wrażenie, że w przeciwieństwie do tradycyjnych mediów dostarczają jedynych prawdziwych informacji, a następnie za pomocą kłamstw i manipulacji często tworzą „nową wersję rzeczywistości”.

Kampanie dezinformacyjne bardzo często mają rdzeń realistyczny, ale zawarte w nich informacje są dostosowane do kontekstu społecznego odbiorcy i oddziałują na niego wieloma kanałami (Reifová 2004, s. 45). Dla dystrybutora dezinformacji jest ważne, aby przekazywać swoją wiadomość nie tylko za pośrednictwem alternatywnych stron internetowych, ale także za pośrednictwem innych kanałów, takich jak sieci społecznościowe lub łańcuszki e-mailowe, ponieważ użytkownikowi łatwiej jest uwierzyć w dezinformację, którą widzi wielokrotnie z różnych źródeł. Główne techniki dezinformacji obejmują:

- a) wyolbrzymianie (bagatelizowanie) zjawiska;
- b) zmianę jego charakteru lub okoliczności (czasu, miejsca);
- c) całkowite zastąpienie zjawiska innym” (Reifová 2004, s. 45).

Gregor i Vojvodová (2016) podają, że najczęstsze techniki manipulacyjne obejmują obwinianie (prawie 40% wiadomości), fabrykację (34%), etykietowanie (mniej niż 18%) i apele strachu (10%); fabrykacja, tj. tworzenie fikcyjnych informacji, wystąpiła w ponad jednej trzeciej analizowanych artykułów. Częsty cel tych kampanii dezinformacyjnych stanowią seniorzy, a badania wskazują, że ponad 90% seniorów korzystających z Internetu zetknęło się z nimi, a co piąty aktywnie uczestniczył w ich rozpowszechnianiu (*Fake news po*

---

użytkownicy często udostępniają w nich treści publikowane na tak zwanych alternatywnych stronach internetowych (takich jak Aeronet czy Sputnik), które są pro-rsyjskie i często zawierają fałszywe informacje (kwestia ta została omówiona bardziej szczegółowo w jednej z edycji regularnego programu telewizji czeskiej „*Reportéři ČT*” (Reporterzy ČT poszli tropem łańcuszków e-mailowych. Dezinformacje są kierowana do setek tysięcy seniorów (2023).

Česku 2018). To samo badanie wskazuje również, że seniorzy nie weryfikują informacji (łącznie 40% respondentów), a co trzeci uważa, że telewizja publiczna nie dostarcza prawdziwych informacji.³

2. Manipulacja i propaganda

Manipulacja polega na „fałszowaniu faktów w celu zmiany opinii lub zachowania docelowej grupy osób”, najlepiej w taki sposób, aby osoby dotknięte manipulacją nawet tego nie zauważyły (Gregor, Mlejnková 2018, s. 59). Teun A. van Dijk w swoim studium *Discourse and manipulation* (2006, s. 373) opisuje najczęstsze strategie manipulacyjne, które pojawiają się na wszystkich poziomach dyskursywnych. Patrzy na manipulację z trzech perspektyw: poznawczej, społecznej i dyskursywnej; jako jedną z głównych strategii manipulacji dyskursem wskazuje podkreślanie pozytywów grupy, do której należy mówca i obwinianie przeciwnika lub grupy „innych” (którymi mogą być na przykład imigranci, terroryści lub młodzież itp.) Strategia minimalizowania naszych negatywów (i wyolbrzymiania ich negatywów) oraz wyolbrzymiania naszych pozytywów (i minimalizowania ich pozytywów) jest stosowana zarówno przy wyborze tematów, jak i sposobie ich opracowania. I tak, na przykład, mówca mówi o pozytywach drugiej grupy w ogólny, niejasny sposób i nie podaje szczegółów; przesłanie wyrażone jest często implicite, podczas gdy własne pozytywy są opisane explicite, dokładnie i ze szczegółami. Oczywiście tak samo wygląda sytuacja w przypadku ich własnych ne-

---

³ Badanie zachowań online osób dorosłych powyżej 35 roku życia pn. *Starci na netu* przeprowadzone przez autorów z Centrum Zapobiegania Ryzykownej Komunikacji Wirtualnej (w ramach Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu) we współpracy z Seznam.cz (Kopecký et al. 2018). Badania wykazały, że spam e-mailowy (dezinformacje, oszustwa oraz prawdziwe wiadomości) jest aktywniej rozpowszechniany przez starszych użytkowników. Wiadomości związane z polityką są sześć razy częściej udostępniane przez osoby powyżej 65 roku życia niż przez osoby młodsze, a seniorzy są również bardziej skłonni reagować na wiadomości ostrzegające przed mniemanym lub rzeczywistym niebezpieczeństwem, często nie weryfikują informacji i ufają nadawcy (Kopecký et al. 2018, s. 21).

gatywów. W ramach leksyki mówca wybiera tylko pozytywne wyrazy, gdy mówi o swojej grupie, a negatywna leksyka jest zarezerwowana dla grupy „oni”. Strategia ta może również przejawiać się w strukturze zdania, np. w użyciu biernych lub czynnych konstrukcji zdania lub w zajmowaniu pozycji podmiotu. Nawet figury retoryczne, takie jak hiperbola, eufemizm, metafora, metonimia, są wykorzystywane na korzyść mówcy, ponownie podkreślając lub, przeciwnie, łagodząc pozytywy lub negatywy grupy „my” i odwrotnie.

Propaganda jest również ściśle związana z manipulacją; autorzy tekstów propagandowych kreują dwa światy - idealny (czasami określany również jako wykreowany, zob. Lotko 2004, s. 117–118), który kojarzony jest wyłącznie z pozytywnymi wartościami, oraz wrogi świat przeciwników, z którym kojarzone są wyłącznie negatywne oceny. Celem propagandysty jest sprawienie, by adresat utożsamiał się z jego poglądami i nie wątpił w jego twierdzenia (Lotko, 2004, s. 117). Aby osiągnąć ten cel, często stosuje fałszywe strategie argumentacyjne i tworzy mniej lub bardziej uporządkowane sieci stwierdzeń w swoich tekstach, które łączy z wnioskami wyjaśniającymi lub uzasadniającymi poprawność własnych stwierdzeń. Ustalony zestaw tzw. topoi (w zasadzie błędów argumentacyjnych opartych na irracjonalnych argumentach) został wprowadzony przez Ruth Wodak i Martina Reisingera, 2000, s. 75–80), i to właśnie te fałszywe argumenty są konwencjonalizowane w tekstach propagandowych i dyskryminacyjnych w takim stopniu, że nie trzeba ich już bezpośrednio wyrażać.⁴

---

⁴ Można tu wymienić chociażby topos korzyści lub użyteczności (i ich przeciwieństwa), opierający się na tym, czy dany fakt przynosi korzyść większości, czyli grupie „my”, albo a priori negatywnie ocenianej grupie „oni”, topos nazywania, który opiera się na zasadzie, że jeśli ktoś jest oznaczony pewną nazwą lub oznaczeniem, wszystkie właściwości wynikające z tego oznaczenia są automatycznie przenoszone na niego. W dyskursach dyskryminacyjnych często nadużywa się toposu historii (nie ma potrzeby powtarzania błędów, które zdarzyły się w przeszłości; przeszłe złe doświadczenia uzasadniają również założenie, że zostaną one powtórzone), toposu kultury (kultura danego społeczeństwa jest powiązana z pro-

3. Analizowany materiał i metodologia

Jako przedmiot analizy wybrałyśmy łańcuchowe wiadomości e-mail, które w jakiś sposób odnoszą się do medialnej sprawy eksplozji składu amunicji w Vrběticach w 2014 roku. W szczególności ograniczyłyśmy stworzenie korpusu do e-maili wysłanych po konferencji prasowej ówczesnego premiera Andreja Babiša i ministra spraw wewnętrznych Jana Hamáčka w dniu 17 kwietnia 2021 r.⁵

3.1. Korpus analizowanych tekstów

Korpus składa się z wybranych łańcuchów wiadomości e-mail z bazy danych czeskiego ruchu *Čeští elfové*⁶ zgromadzonych w ciągu jednego roku, począwszy od daty nadzwyczajnego briefingu rządo-

---

blemami wynikającymi z tej kultury) lub toposu nadużycia (oferta pomocy powinna zostać ograniczona lub całkowicie zniesiona, jeśli została nadużyta).

⁵ Podczas tej konferencji ogłoszono podejrzenia, że rosyjskie służby specjalne i Sztab Generalny Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej (operacja miała zostać przeprowadzona przez dwóch agentów GRU, którzy przybyli do Czech pod fałszywymi nazwiskami) stały za eksplozją dwóch magazynów amunicji w Czechach (konkretnie w pobliżu miasta Zlín, będącego siedzibą władz regionalnych) w 2014 roku, jedną z bezpośrednich konsekwencji ujawnienia tej informacji było wydalenie 18 rosyjskich dyplomatów z Republiki Czeskiej (po reakcji strony rosyjskiej wydalono później 63 kolejnych pracowników rosyjskiej ambasady), ale ujawnienie to wpłynęło również na udział rosyjskiego Rosatomu w przetargu na budowę dodatkowych bloków najstarszej czeskiej elektrowni jądrowej w Dukovanach. Decyzję Czech poparły inne państwa, w tym organizacje NATO i UE, a rosyjskie media oceniły reakcję Czech jako absurdalną, nieuzasadnioną i z ironią bagatelizowały ów incydent. Ówczesny prezydent Miloš Zeman początkowo poparł działania rządu, ale później powiedział, że obie wersje zdarzenia (tj., że eksplozja była spowodowana nieprofesjonalnym obchodzeniem się z amunicją) powinny zostać zbadane, ponieważ nie ma dowodów na to, że rosyjscy agenci poruszali się po obszarze, na którym przechowywano amunicję, a „zpravodajská hra” (gra wywiadów) mogłaby mieć negatywne konsekwencje dla Republiki Czeskiej.

⁶ Ruch prowadzi publiczną bazę danych łańcuskowych wiadomości e-mail o nazwie *Eldariel*, z którą może zapoznać się każdy (w ograniczony sposób), ale treść

wego w dniu 17 kwietnia 2021 r. Okres jednego roku został wybrany w celu śledzenia ewolucji treści wiadomości e-mail w czasie i dokonywania porównań między nimi. W określonym czasie, po ograniczeniu wyszukiwania do wiadomości e-mail zawierających tag „Vrbětice”, znaleziono 281 wiadomości e-mail istotnych dla naszych badań (podczas pracy z tekstami okazało się, że większość z nich (176) została wysłana już w ciągu pierwszych dwóch miesięcy).

Ponieważ baza danych nie pozwala na automatyczne przetwarzanie danych ze względów bezpieczeństwa, konieczne było ręczne przetwarzanie każdej wiadomości. Najpierw zidentyfikowałyśmy nieodpowiednie wiadomości e-mail według identyfikatora e-mailu, tematu i daty rejestracji oraz odrzuciłyśmy wiadomości e-mail, które zawierały tylko obraz lub załącznik audiowizualny (np. link do filmu na YouTube) i nie zawierały tekstu w treści wiadomości e-mail, a także wiadomości e-mail, które zawierały zduplikowany tekst (w przypadku duplikatów pracowałyśmy z pierwszą datą, w której pojawił się e-mail z użytym tekstem). Po wyeliminowaniu nieodpowiednich wiadomości e-mail pozostało łącznie 101 wiadomości (około 100 000 słów).

W kolejnym etapie przetwarzania, ręcznie skopiowałyśmy wiadomości e-mail, które uznałyśmy za odpowiednie do naszej analizy, z bazy danych do programu Microsoft Word, kopiując tylko tekst zawarty w treści wiadomości e-mail (bez załączników) i nie ingerowa-

---

wiadomości e-mail jest ograniczona do minimum, aby zapobiec ich dalszemu rozpowszechnianiu. Media i pracownicy naukowcy otrzymują pełny dostęp od administratorów po zalogowaniu się (baza danych Thenidiel). Każdej przechwyconej wiadomości e-mail przypisywany jest unikalny identyfikator, temat, data przechwycenia oraz tagi. Tagi ułatwiają wyszukiwanie według tematu i osób/grup, których tekst dotyczy. Oprócz filtrowania bazy danych na podstawie tagów, można ją również przeszukiwać, ograniczając zakres czasowy. Administratorzy stopniowo dodają również „fact-checking“, co oznacza, że weryfikują informacje zawarte w wiadomości e-mail, aby móc wskazać ewentualne dezinformacje. Baza danych zawiera również raporty według tagów i osób. Dzięki filtrowaniu użytkownik może zobaczyć liczbę przechwyconych wiadomości e-mail z danym tagiem w czasie, a także może zobaczyć, jak najczęściej wymieniane osoby/grupy w wybranych wiadomościach e-mail były oceniane w wybranym okresie.

łyśmy w tekst w żaden sposób, ani nie edytowałyśmy go pod kątem błędów ortograficznych lub literówek. Każda wiadomość e-mail została ponownie oznaczona tematem i unikalnym identyfikatorem przypisanym do niej w bazie danych. Dla lepszej orientacji dołączyłyśmy również datę przechwycenia każdej wiadomości e-mail. Aby przetworzyć korpus ilościowo, przekonwertowałyśmy tekst z formatu .doc do formatu .txt (zwykły tekst).⁷

3.2. Zastosowana metodologia

Teksty e-maili zawarte w korpusie zostały najpierw ocenione ilościowo, aby sprawdzić, czy początkowe hipotezy:

- 1) pozytywnie oceniany świat „my” i negatywnie oceniany świat „oni” są tworzone w obserwowanym dyskursie,
- 2) Wschód jest kojarzony z pozytywnymi atrybutami, podczas gdy Zachód jest kojarzony z negatywnymi.

Następnie, wykorzystując metodę krytycznej analizy dyskursu, przeprowadziłyśmy analizę jakościową wybranego e-maila i sprawdziłyśmy, jakie środki wyrazu są wykorzystywane w ocenie aktorów wydarzenia i jakie elementy manipulacji pojawiają się w tekście.

4. Analiza ilościowa wybranych łańcuszków wiadomości e-mail

Do analizy ilościowej wykorzystano narzędzie Sketch Engine, z CzechWeb2017 jako korpusem referencyjnym. Korpus łańcuszkowych wiadomości e-mail w formacie zwykłego tekstu (.txt) został przesłany do Sketch Engine, z zamiarem potwierdzenia lub obalenia założenia, że łańcuszkowe wiadomości e-mail, podobnie jak inne teksty propagandowe, tworzą dwa światy – „nasz” świat pozytywnych wartości i „ich” świat wartości negatywnych, oraz że Wschód jest kojarzony z wartościami pozytywnymi, podczas gdy Zachód jest kojarzony z wartościami negatywnymi.

---

⁷ W niniejszym artykule wykorzystujemy korpus stworzony na potrzeby pracy magisterskiej Hany Kačmárovej (2023) i jego ocenę ilościową.

4.1. Słowa kluczowe i kolokacje

Najpierw zastosowałyśmy funkcję wyszukiwania słów kluczowych (*keywords*). Poniższa tabela przedstawia dziesięć słów kluczowych ułożonych według częstotliwości występowania.

Tabela 1. Słowa kluczowe (źródło: Sketch Engine)

Lemat	Częstotliwość (bezwzględna)	Częstotliwość w badanym korpusie (względna)	Częstotliwość w korpusie referencyjnym (względna)
Vrbětice	309	2556,55029	0,30612
protipěchotní	68	562,60651	0,14285
Muniční	101	835,63617	0,81532
Imex	53	438,50214	0,06157
Skripal	49	405,40765	0,00103
Gru	52	430,22852	0,2865
novičok	39	322,67139	0,00167
Hamáček	76	628,79553	1,09277
vrbětický	37	306,12415	0,02225
Vtú	27	223,38788	0,10559

W tabeli, oprócz bezwzględnej i względnej częstotliwości słów w naszym korpusie, znajdujemy również względną częstotliwość tych samych terminów w korpusie referencyjnym. Dane z korpusu referencyjnego dołączono w celu zilustrowania specyfiki niektórych wyrażzeń, które często pojawiają się w naszym korpusie, ale tylko minimalnie w korpusie referencyjnym. Znaleziono słowa odzwierciedlają ograniczenia tematyczne naszego korpusu. Większość słów odnosi się

bezpośrednio do wydarzenia w Vrběticach: *vrbětice*, *protipěchotní*, *muniční*, *imex*, *gru*, *hamáček*, *vrbětický*, *vtú*.⁸ Dwa słowa odnoszą się do sprawy otrucia byłego rosyjskiego agenta Siergieja Skripala w Wielkiej Brytanii: *skripal*, *novičok*.

Funkcję wyszukiwania wykorzystano również do znalezienia najczęściej występujących kolokacji w korpusie (Čermák 2017). Na pierwszych pozycjach ponownie znalazły się jednostki leksykalne związane z tematem (*muniční sklad*, *protipěchotní mina*, *ruský agent*).

Tabela 2. Kolokacje (źródło: Sketch Engine)

Kolokacja	Częstotliwość (bezwzględna)	Częstotliwość w badanym korpusie (względna)	Częstotliwość w korpusie referencyjnym (względna)
muniční sklad	87	719,80542	0,49228
protipěchotní mina	53	438,50214	0,04719
ruský agent	47	388,86038	0,21857
ruský novinář	42	347,49228	0,17582
ruský diplomat	34	281,30325	0,14103
zpravodajská hra	27	223,38788	0,07238
dostavba dukovan	19	157,19888	0,01335
boeing c17	17	140,65163	0
petra kellnera	19	157,19888	0,1794
zpravodajská služba	53	438,50214	2,37566

⁸ VTÚ to skrót od Wojskowego Instytutu Technicznego, który dzierżawił magazyny amunicji.

Po wyświetleniu 50 najczęstszych kolokacji utworzyliśmy grupy ze słów zbliżonych tematycznie, aby lepiej opisać najczęstsze kolokacje.

1. Słowa bezpośrednio związane z wybuchem amunicji w Vrběticach: *muniční sklad, protipěchotní mina, zpravodajská služba, kauza vrbětice, technický ústav, vojenský technický ústav, tajná služba, zakázaná zbraň, vrbětická kauza, ruční zbraň, Ottawská úmluva*,⁹ *výbuch muničního skladu, zakázaná protipěchotní mina, výbušná směs, dělostřelecká munice, Česká tajná služba*. Z wyników analizy jasno wynika, że mówcy skupiali się na opisywaniu zawartości magazynu (rodzaje amunicji) w ramach tematu Vrbětice.
2. Słowa, które sugerowały kwestionowanie oficjalnego wytłumaczenia wydarzeń: *zpravodajská hra, zpravodajská fabulace*. Sformułowanie „zpravodajská hra” zostało użyte przez ówczesnego prezydenta Zemana w jego nadzwyczajnym przemówieniu. Jest więc możliwe, że autorzy e-maili również je przejęli. W danym kontekście funkcjonują one jako „modne” zwroty w danym czasie.
3. Słowa próbujące wyjaśnić, co się stało: *jednoznačný důkaz, důvodné podezření*. Z częstego występowania tych wyrazów można wnioskować, że intencją autorów e-maili było zaproponowanie odbiorcom interpretacji całej sprawy i wskazanie winnego.
4. Słowa wyrażające nieufność wobec polityków i państwa: *státní elita, státní terorismus, státní převrat, globální elita, polistopadový kartel, politická konkurence, vojenský puč, vojenský převrat*. Najczęstsze kolokacje zawierały również leksykę oceniającą, która wskazywała na negatywny stosunek do przedstawicieli państwa.
5. Słowa związane z kontekstem politycznym i społecznym: *petr kellner, smrt petra, smrt petra kellnera, dostavba dukovan, boeing c17, let boeingu*.¹⁰ Z częstego występowania tych kolokacji można wywnioskować, że e-maile dotyczące sprawy Vrbětice zawierały

⁹ Konwencja Ottawska zakazuje między innymi składowania min przeciwpiechotnych i ma na celu wprowadzenie ogólnoświatowego zakazu ich stosowania.

¹⁰ Boeing C17 to samolot, który pojawia się w jednej z teorii spiskowych. Według niej amerykański samolot wojskowy jest odpowiedzialny za trąbę powietrzną na Mo-

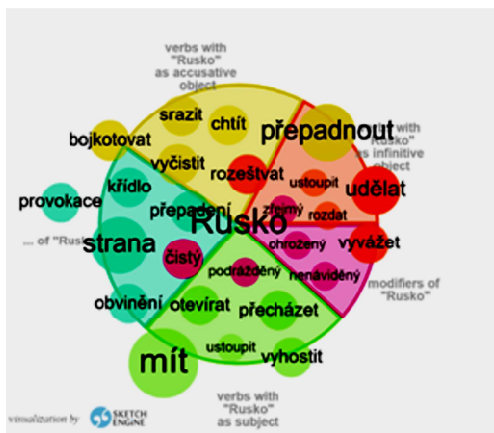
bardziej aktualne społecznie tematy (śmierć miliardera, trąba powietrzna na Morawach Południowych). Wskazuje to na fakt, że autorzy e-maili, próbując krytykować przedstawicieli państwa, łączą różne wydarzenia i wykorzystują je do tworzenia „sieci argumentacyjnych”.

6. Słowa związane z Rosją: *ruský agent, ruský novinář, ruský diplomat, ruská tajná služba, ruská federace, ruská ambasáda, ruské ministerstvo zahraničí*. W sumie 7 z 50 kolokacji było bezpośrednio związanych z Rosją, która była zaangażowana w sprawę. Sformułowanie *ruský novinář* może wskazywać na zainteresowanie autorów informacjami z rosyjskich kanałów informacyjnych.
7. Słowa związane z USA: *americké vojenské letadlo, americká ambasáda, americký diplomat*. Oprócz Rosji i USA, tylko jeden inny kraj, a mianowicie Białoruś, pojawił się w najczęstszych kolokacjach (tylko raz w wyrażeniu *běloruský prezident*).

4.2. Kolokacje z uczestnikami wydarzenia

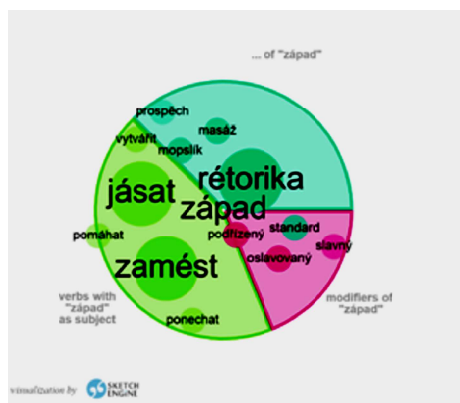
Interesowało nas również, z jakimi atrybutami kojarzeni byli uczestnicy przedmiotowego wydarzenia. Ponownie pracowałyśmy z narzędziem Word Sketch. Najpierw zbadałyśmy kolokacje dla wyrazów *Rusko* i *západ*. Lemat *RUSKO* miał bezwzględną częstotliwość 407 wystąpień. Do lematu *RUSKO* przypisano następujące przydawki przymiotnikowe: *čistý, podrážděný, ohrožený, nenáviděný, zlý* oraz przydawki rzeczowne to: *strana, přepadení, obvinění, provokace, křídlo, území, hranice, ochrana, potrestání, odstavení, očernění, rezort*. Najpopularniejszym przyimkiem był *proti* (Rosji). W pozycji podmiotu Rosja pojawiła się z następującymi czasownikami: *přecházet, otevírat, vyhostit*. Rosja w pozycji obiektu była powiązana z następującymi czasownikami: *vyvážet, rozešvat, přepadnout, bojkotovat, srazit, vyčistit, pošvat, posílit*. Słowa te sugerują, że Rosja często stawiana jest w pozycji ofiary.

rawach Południowych w 2021 roku. Teoria ta była również rozpowszechniana za pomocą łańcuszków (Wallerová, Kasík 2021).

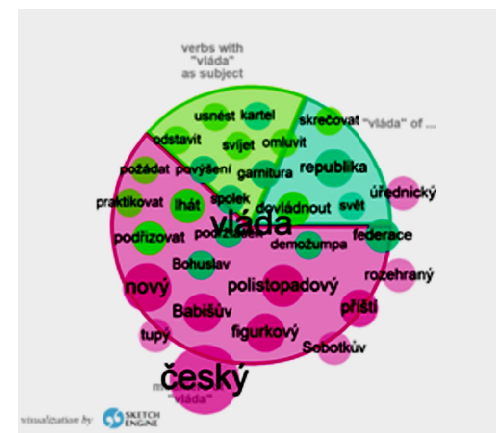
Rys. 1. Kolokace z lematem RUSKO (zdrolo: Sketch Engine)

Lemat ZÁPAD měl bezwzględną częstotliwość 58 wystąpień (jako rzeczownik) i był powiązany z następującymi przydawkami przymiotnymi: *podřízený, oslavovaný, slavný*. Przydawki rzeczowne to: *rétorika, masáž, mopslik, standard, prospěch*. W pozycji podmiotu ZACHÓD był on powiązany z czasownikami: *zamést, jásat, vytvářet*. Kolokacje te sugerują, że zachód był często przedstawiany ironicznie.

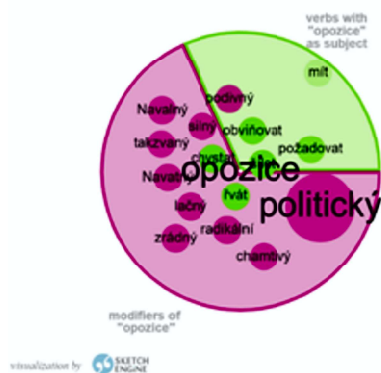
Rys. 2. Kolokacja z lematem ZÁPAD (zdrolo: Sketch Engine)

Następnie zbadałyśmy parę lematów VLÁDA a OPOZICE. „Vláda” wystąpiła łącznie 244 razy, a „opozycja” miała bezwzględną częstotliwość 48. Ponownie zbadałyśmy przydawki i czasowniki, gdy badany lemat znajduje się w pozycji podmiotu. Znalaziono przydawki przymiotne do VLÁDY były *polistopadový, nový, figurkový, příští, Babišův*. Słowa takie jak *demožumpa, podržtaška, kartel* pojawiły się wśród przydawek rzeczownych. W pozycji podmiotowej był rząd związany z czasownikami *podřízovat, dovládnout, lhát, usněst, praktikovat, skrečovāt*. Z tych kolokacji możemy wywnioskować, że autorzy używali głównie leksyki, która podkreślała niewiarygodność i niekompetencję rządu. Ponadto lemat VLÁDA był również kojarzony z ekspresyjnymi wyrazami, takimi jak *demožumpa* lub *podržtaška*.

Rys. 3. Kolokacje z lematem VLÁDA (zdrolo: Sketch Engine)

Lemat OPOZICE został powiązany z atrybutami: *radikální, podivný, zrádný, silný, lačný*. Wśród czasowników z OPOZYCJĄ jako podmiotem znalazły się wyrażenia: *mít, požadovat, obviňovat, šílet, řvāt, chystat*. Wśród kolokacji lematu OPOZICE występuje kilka wyrazów ekspresywnych: *lačný, šílet, řvāt*.

Rys. 4. Kolokacja z lematem OPOZICE (źródło: Sketch Engine)

Analiza pokazuje, że zarówno opozycja, jak i rząd są często kojarzone z negatywną leksyką. Mówcy wielokrotnie wyrażają nieufność wobec RZĄDU, kwestionując jego legitymizację i kompetencje. OPOZYCJA kojarzy się z wyrazami wysoko nacechowanymi emocjonalnie, co może ponownie podważyć jej kompetencje.

4.3. Porównanie częstotliwości występowania zaimków

Aby znaleźć najczęstsze zaimki, użyliśmy funkcji Wordlist i ograniczyliśmy wyszukiwanie do zaimków (pronoun). Na pierwszych miejscach znajdują się zaimki wskazujące (*ten, tento*) i osobowe (*on, zwrotne se*). Wśród dziesięciu najczęściej występujących zaimków są takie, które mogą być użyte do wyrażenia bliskości do odbiorcy. Są to zaimki *my, náš* i *svůj*. To, że wypowiedź jest ogólnie ważna, może być poparte kwantifikatorami, takimi jak *všechn*. Interesowało nas również to, jakie słowa są powiązane z zaimkiem dzierżawczym *náš*. W tym celu wykorzystaliśmy funkcję Concordance, w której wprowadziłyśmy żądany lemat. Po zastosowaniu funkcji Kolokacje znaleziono 87 połączeń, zestawionych według częstotliwości (na podstawie funkcji statystycznej logDice).

Tabela 3. Kolokacje z zaimkiem *náš*

Lemat (kolokacja)	Freq	Coll. freq.	T-score	MI	logDice
zem	22	148	4,6171	5,9986	10,7146
území	12	64	3,4212	6,3336	10,1545
služba	14	173	3,6342	5,1214	9,98081
bezpečnostní	10	59	3,1189	6,1879	9,91254
politik	10	90	3,0961	5,5787	9,78665
dějiny	7	14	2,6335	7,7486	9,60278
tajný	9	107	2,9171	5,1771	9,57001
spojenec	7	43	2,608	6,1297	9,4675
za	16	526	3,6943	3,7097	9,34358
složka	6	26	2,4248	6,6332	9,32287

Zaimki używane w inkluzywnej liczbie mnogiej są często kojarzone ze słowami o treści ideologizującej (jak pokazują również badania dotyczące używanych topoi, patrz wyżej w przypisie 3). Wśród nich możemy wymienić słowa *zem* i *dějiny*. Autorzy e-maili wykorzystują leksykę, aby wyrazić bliskość z odbiorcą, a tym samym przekonać go do przyjęcia oferowanych stanowisk.

Analiza ilościowa tekstów wykazała, że łańcuszki e-mailowe zawierają częste oceny uczestników zaangażowanych w wydarzenia. Można je znaleźć już w najczęstszych kolokacjach (*polistopadový kartel, státní elita*); podobne oceny można zaklasyfikować pod topoi nazwy lub definicje. Wśród kolokacji znajdują się również wyrażenia ekspresywne przekazujące negatywne nastawienie, takie jak *šilet, řvát, lačný*. Wśród często używanych zaimków są takie, które mogą

przyczyniać się do tworzenia spolaryzowanego świata „my” kontra „oni”. Zaimki wyrażające inkluzywną liczbę mnogą (*my, náš*) występują w korpusie często.

5. Analiza jakościowa

W analizie jakościowej ograniczymy się tylko do jednego łańcuszka e-mailowego i będziemy obserwować, w jaki sposób temat sprawy Vrbětice jest wykorzystywany w e-mailu rejestrowanym około sześć miesięcy po wymienionej wyżej konferencji prasowej, jaki obraz jest tworzony w tekście dla głównych uczestników (szczególnie w odniesieniu do pojawienia się spolaryzowanego świata „my” kontra „oni”) i jakie środki wyrazu są do tego wykorzystywane.

5.1. Zastosowana metoda analizy jakościowej

W pracy z tekstem wykorzystaliśmy metody krytycznej analizy dyskursu, w szczególności metody Normana Fairclougha i Ruth Wodak (tutaj w szczególności zestaw jej topoi, patrz wyżej). Fairclough (1989) podzielił analizę tekstu na trzy fazy: opis, interpretację i wyjaśnienie; my zajmiemy się przede wszystkim opisem, czyli skupimy się na formalnych cechach tekstu, np. zastosowanych środkach kompozycyjnych, strukturach składniowych, leksyce, kategoriach gramatycznych itp. Teksty manipulacyjne i dyskryminujące są często domyślne, dlatego warto obserwować, w jaki sposób użyte środki wyrazu aktywują kontekst doświadczalny odbiorcy, czy niosą ze sobą pozytywne czy negatywne oceny, czy służą jako środek klasyfikacji i włączenia ich nosiciela do grupy (np. pozytywnie ocenianej grupy „my” lub negatywnie ocenianej grupy „oni”).

Można również zaobserwować relacje znaczeniowe w grupach słów (łańcuchy synonimiczne, pary antonimiczne, połączenia hiperonimów z hiponimami itp.), użycie wyrażen przenośnych i porównań, eufemizmów i hiperboli oraz oczywiście zastosowana ekspresja odgrywa ważną rolę w kształtowaniu postaw. Również środki gramatyczne mają znaczący potencjał manipulacyjny, np. strona czasowni-

ka w tworzeniu pozytywnego lub negatywnego wizerunku uczestników zdarzenia, użycie struktur pytających lub wykrzyknień itp. Na wyższym poziomie konstrukcji tekstowej można zaobserwować, w jakim stopniu zasady użytego gatunku są spełnione w tekście, czy istnieje gradacja przekazywanych znaczeń, czy poszczególne sekcje są logicznie połączone i wynikają z siebie nawzajem, albo też przeciwnie czy w strukturze tekstu nie znajdują się nielogiczności, dwuznaczności lub sprzeczności (Svobodová 2016, s. 105–106).

5.2. Uczestnicy i świat „my” kontra „oni” w analizowanym e-mailu

Analizowany e-mail zarejestrowano po wyborach parlamentarnych jesienią 2022 r., więc naszym zamiarem było między innymi sprawdzenie, w jaki sposób temat sprawy Vrbětice jest wykorzystywany do refleksji nad bieżącymi kwestiami społeczno-politycznymi.

Wyraźnie ironiczne nastawienie autora widać już w temacie wiadomości e-mail:

[1]

Temat: USA nám posílají levný plyn a ropu! Rusko se hroulí! Jourová radostí omdlela

Zidentyfikowanie ironii w komunikacie pisemnym może nie być proste, ale autor sygnalizuje swoje nastawienie za pomocą konstrukcji zdań wykrzyknikowych, a interpretacja jest również ułatwiona przez kontekst. E-mail wykorzystuje zabieg powszechny w tekstach propagandowych, aby skonstruować dwa antagonistyczne światy. Kto należy do negatywnie ocenianego świata „ich”, jest oczywiście z krótkiego komentarza załączonego tuż po temacie wiadomości e-mail:

[2]

Bylo by moc divné, kdyby v tom neměli prsty i někteří naši zástupci v EU.

Data opublikowania e-maila znajduje odzwierciedlenie m.in. w obrazie świata „ich”; oprócz przedstawicieli struktur UE (*energošmejdi podporovaní bruselskou zločinnou ekipou a probruselskou klakou; nenávistná Jourová s platem půl milionu*), składa się on z naszego nowo wybranego prozachodniego rządu (*naše prozápadní*

vláda nově zvolená) i innych przedstawicieli prozachodniej polityki, zarówno z niedawnej przeszłości, jak i obecnej epoki (połączenie koordynujące w przykładzie 4 ilustruje, kto jest nosicielem negatywnych wartości w obecnej polityce):

[3]

Kdo nás chtěl odříznout od východu? Kdo se zajímal o Lucernu a vlastní kapsu, zatímco národ se měl rozpustit jako cukr v Evropské unii?

[4]

Pak energošmejdi a vlastizrádci udělali pokus zaútočit na Rusko, zablokovat Nord Strem II za podpory BIS, rodiny Kolářů, Novotného z ODS, různými provokatéry ze Senátu počínaje Fischerem a konče Thajwancem Vystrčillem a slibovali občanům ráj na zemi a pečené holuby do huby. Samozřejmě ty skvělé, západní...¹¹

Jeśli chodzi o kategorie gramatyczne, zastosowano tu formę liczby mnogiej nazw własnych (użyta w dalszej części tekstu, np. *A Kolářové či Fischerové jásají, jak blbý český lid naletěl*), która ma tendencję uogólniającą (apelatywną). Czeska telewizja jest również prezentowana jako kolejny, choć marginalnie wspomniany, uczestnik wydarzenia:

[5]

Česká televize lže a manipuluje s občany, aniž redaktory někdo tvrdě potrestá a stále vykládá, jak nám západ pomáhá a máme se díky západu lépe a lépe.

Jako rzecznik oficjalnej polityki rządu, ma swój udział w oszukiwaniu obywateli, którzy są z kolei przedstawiani raczej jako bierna i łatwa do zmanipulowania masa i z tego punktu widzenia ich ocena jest raczej negatywna:

[6]

Udělalí z lidí debily a hloupi lidé uvěřili, že západ je náš přítel.

S jízlivostí se nám vysmáli Američané, že za mír se platí. [...] jásají, jak blbý,

---

¹¹ W e-mailu wymieniono polityków, którzy bronili wniosków czeskiego śledztwa służb specjalnych w tej sprawie lub którzy od dawna wypowiadają się przeciwko rosyjskiej polityce zagranicznej.

český lid naletěl. [...] A lidé čeští prý rádi zaplatí a platí.

A zaplatí to Slováci, nebo to budeme ukrajincům (sic!) platit i my, čeští občané a Kolářové se nám budou smát do očí včetně Jourové?

W tekście wielokrotnie wspomina się o tym, że Czesi będą musieli zapłacić za błędną politykę swojego probrukselskiego rządu; autor używa w tym sensie kwalifikującego języka,¹² gdy wyodrębnia ze zbioru czeskiego narodu (z którym autor się identyfikuje) głupich ludzi, którzy chętnie zapłacą za swoją naiwność i głupotę:

[7]

Vážení spoluobčané České republiky: držte huby, plačte a plaťte. Sami jste si tu drahotu vstupem do EU a totálním přilepením k západu odhlasovali. Tak to nevyčítejte jiným!

Negatywnie oceniany świat „ich” jest zatem złożony i składa się nie tylko z szeroko postrzeganego świata zachodniego, ale także z czeskich polityków, a nawet czeskich obywateli, którzy są pozytywnie nastawieni do jego wartości i postaw. W kreowaniu negatywnego wizerunku świata zachodniego i jego wartości autor tekstu posługuje się m.in. topoi historii czy korzyści oraz użyteczności, kiedy wielokrotnie przywołuje negatywne doświadczenia historyczne z Zachodem (*Západ nás prý nenechá ve štýchu, jako když nás zradil v roce 1938 v Mnichově; Lži podvody, podrazy a český národ pláče. Stejně jako v roce 1938!*) lub jego oczywistą żądze zarabiania pieniędzy:

[8]

Prý lidé rádi budou platit drahý plyn a elektřinu ze západu, hlavně když to nebude ruské. [...] Šmejdi jako rodina Kolářů provokovali Rusko, (urážky maršála Koněva, špinění sochy a sundání, urážky ruského národa) abychom drahé zdroje odebírali ze západu a odřízli nás od východu. Navíc součástí energošmejdů byl i odklon od levné ruské výstavby jaderných elektráren a zdražení elektřiny na dvojnásobek, ač jsme vývozci.

---

¹² Błędne i fałszywe strategie argumentacyjne zostały omówione np. przez Blaženę Švandovą (1999); istotą użycia języka kwalifikującego jest to, że odrzucając negatywne określenie pewnej grupy, słuchacz automatycznie klasyfikuje się do grupy przeciwnej (np. *inteligentny wyborca zrozumiał, inteligentny obywatel nie da się oszukać itp. itp.*).

Autor tekstu oddziałuje na adresata głównie poprzez wielokrotne przypominanie mu o stratach finansowych, które wynikają z powiązań z Zachodem. Handel z Zachodem jest przedstawiany jako skrajnie niekorzystny (korzystny tylko dla negatywnie ocenianej grupy amerykańskich kongresmenów, którzy importują tankowce drogiej ropy do Europy pod mylącą etykietą *tekutá americká svoboda*). Autor tekstu używa modnego obecnie terminu nazywając grupę ludzi oszustami energetycznymi (*energošmejdi*). Używając go w zmienionym kontekście i odnosząc go nie do obwoźnych handlarzy oferujących niekorzystne umowy energetyczne, ale do prozachodnich polityków w Brukseli lub Czechach, przenosi na nich wszystkie charakterystyczne negatywne cechy tych oszustów (żądzą zarabiania pieniędzy, nieuczciwość, nieuczciwe praktyki wykorzystujące niewiedzę lub naiwność klientów). I właśnie dla korzyści finansowych sprawa Vrbětice została wykorzystana do oszukania „głupich Czechów” (*blbého českého lidu*). Autor wiadomości e-mail zwiększa presję na czytelnika i zadaje retoryczne pytanie:

[9] Proč musely bouchnout Vrbětice?

Natychmiast sam na to odpowiada – usprawiedliwia eksplozję, którą opisuje jako „zainscenizowaną i tajemniczo przypisaną do Rosji” (*naaranžovaný a záhadně přiřítý Rusku*), faktem, że „cena ukończenia Dukovan i innych elektrowni podwoi się teraz” (*cena dostavby Dukovan a dalších elektráren zdvojnásobí*). Tak więc prezydent Putin jest tutaj oceniany jako nosiciel pozytywnie przedstawionych wartości, wraz z całą Rosją. Pozytywna ocena Wschodu w e-mailu jest związana zarówno z jego gotowością do dostarczania Europie taniego gazu, jak i z faktem, że jego polityczni nominaci, czyli prezydent Putin, nie pozwolą na szantaż Rosji groźbą dalszych sankcji gospodarczych:

[10]
Samozřejmě je Putin poslal do řiti, plynovod dokončil. A nenávisť stoupá jako sliz. Ten drží Putin USA neposlouchá! NEUVĚŘITELNÉ! Tak další sankce!

W treści maila Rosja przedstawiana jest jako solidny sojusznik i tylko współpraca z nim gwarantuje tanią energię, a Putin prezentowany jest jako zdecydowany, energiczny i racjonalny polityk:

[11]
Včerejší výrok je jasný: my, Rusové, se vydírat Ukrajinou nenecháme. Pošleme vám více plynu, slíbil Putin. Ideálně přes Nord Stream 2, je levnější než ukrajinská cesta.

Natomiast politykom świata zachodniego brakuje podobnych cech (*Není jasné, proč by za současné krizové situace evropské úřady nemohly operativně řešit certifikaci plynovodu...*).

5.3. Kompozycja tematyczna i skład

Temat sprawy Vrbětice nie odgrywa najważniejszej roli w analizowanej wiadomości e-mail, ale ma znaczny potencjał manipulacyjny. Autor tekstu, próbując przekonać odbiorcę do pozytywów idealnego świata Wschodu i negatywów wrogiego świata Zachodu, tworzy tematyczną „mieszankę”, w której łączy drogą energię importowaną z Zachodu ze zdradą monachijską, wysiłki Rosji na rzecz rozwiązania naszego kryzysu energetycznego (tu w szczególności wysiłki na rzecz uruchomienia gazociągu Nord Stream 2) z sankcjami gospodarczymi, celowe prowokacje Rosji jako sposób na *odcięcie* nas od taniej energii ze Wschodu (w tym kontekście Ukraina jest również wielokrotnie wymieniana jako członek wrogiego świata, z wysokimi kosztami finansowymi, a Węgry i Słowacja jako członkowie pozytywnego świata, którzy powinni zapłacić cenę za swój sojusz z Ukrainą). Eksplozja w Vrběticach jest przedstawiana jako część przemyślanej strategii izolowania Rosji i odcięcia jej od handlu energią, w tym poprzez odsunięcie jej od budowy elektrowni jądrowych. W prezentacji eksplozji autor tworzy mieszankę tematów, w których łączy, bez wyraźnie wyrażonej ciągłości przyczynowo-skutkowej, ironiczne i znacząco negatywne oceny czeskich i amerykańskich polityków, eksplozję w Vrběticach, ukończenie budowy elektrowni jądrowej, dysfunkcyjny system sądownictwa, niesprawiedliwe oskarżenia wobec Rosjan i niefortunne konsekwencje oficjalnej polityki dla narodu czeskiego:

[12]

Stačil jeden geniální vyšetřovatel, dva američtí velvyslanci (Eisen, Schapiro) naaranžovaný výbuch ve Vrbětících, ve kterém umřeli dva lidé záhadně přišitý Rusku, a cena dostavby Dukovan a dalších elektráren se zdvojnásobí. S jízlivostí se nám vysmáli Američané, že za mír se platí. A Kolářové či Fischerové jášají, jak blbý, český lid naletěl. Protože rozsudek “Rusové a Putin jsou vinni” zazněl a nyní se to bude vyšetřovat. Třeba padesát let! A lidé čeští prý rádi zaplatí a platí.

Nie ma logicznych relacji ani ciągłości przyczynowo-skutkowej między tematami, tekst wskazuje jedynie sekwencję czasową wydarzeń (*A děj se odvíjí dál!* lub w przykładzie 10). Częścią wybranej strategii komunikacyjnej jest gradacja treści w ostatnim akapicie, podsumowująca istotę przekazu (*Není co dodat: ergošmejdi za pomoci vlastizrádců české občany podvedli a západ (USA) se mlátí smíchy.*), końcowe wezwanie i konstrukcja pytająca wzmacniają następnie ogólny apelacyjny i perswazyjny potencjał tekstu (*Cena energii je šílená! Probudí se národ?*).

5.4. Zastosowane środki wyrazu

Autorzy tekstów manipulacyjnych i propagandowych wykorzystują wszystkie poziomy językowe, aby wpłynąć na odbiorcę; wybór leksyki oceniającej lub ekspresyjnej, użycie wyrażen figuratywnych, porównań itp. są szczególnie skuteczne pod tym względem. W e-mailu oceniani są zarówno uczestnicy, jak i wydarzenia, przy czym zachodni i prozachodni politycy (zob. przykłady 4, 8) i ich działania (zob. przykład 8) przedstawiane są negatywnie, a symptomatyczne jest stosowanie form liczby mnogiej lub łączenie nazwiska polityka z pseudonimem (zob. przykład 4). Sformułowanie *bruselská zločinná ekipa* lub *probruselská klaka* również ma znaczny potencjał manipulacyjny (jego skład prawdopodobnie ilustruje lista podana w przykładzie 4). Funkcję perswazyjną pełnią także równoległe konstrukcje pytające (zob. przykład 3), aktywizujące wcześniejsze doświadczenia odbiorcy z silnie prozachodnim politykiem, zarzucając mu żądę pieniędzy i brak poczucia patriotyzmu. Autor tekstu jest również krytyczny wobec członków narodu czeskiego, zarzucając im przede

wszystkim naiwność (zob. przykłady 6, 7 czy 8), kojarząc ich z mocno negatywnymi, często wulgarnymi cechami (zob. przykład 6), a funkcję tę pełnią również kategorie gramatyczne użytych czasowników (np. w przykładzie 7). Jednak rozbieżność między oficjalną prezentacją medialną a rzeczywistością jest wskazywana przez cząstkę *prý* (*rzekomo*) używaną wielokrotnie do wyrażenia modalności epistemicznej (patrz przykłady 6, 8).

Modalność epistemiczna jest również używana w tekście w innym kontekście (przykład 2), tutaj leksykalnie wyrażony stopień niepewności (*bylo by moc divné, kdyby v tom neměli prsty*) jest połączony z kategorią trybu czasownika. Autor sugeruje tutaj niewłaściwe postępowanie *našich zástupců v EU*, na co nie ma żadnych dowodów. Modalność woluntarystyczna (w szczególności kategoria intencji) jest ponownie wykorzystana do omawiania niezwykłych wysiłków podejmowanych przez amerykańskich polityków w celu opóźnienia budowy rosyjskiego rurociągu:

[13]

Plyn měl novým plynovodem proudit již od konce roku 2019, avšak hrozba sankcí ze strany USA proti vybraným společnostem účastnícím se výstavby projekt značně zdržely. Americká vláda přitom své úsilí v posledních měsících stupňovala. Ještě před měsícem se mluvčí amerického velvyslanectví v Berlíně nechal slyšet, že americký prezident Joe Biden nehodlá v otázce projektu plynovodu Nord Stream 2 přistoupit na kompromis a je “odhodlán využít všech dostupných prostředků, aby zabránil jeho dokončení”.

Ironia jest często używana w tekście jako środek wywierania wpływu na odbiorcę (patrz przykład [1]), a także jest używana na przykład w pozytywnym przedstawieniu prezydenta Putina (patrz przykład [10]). Potencjał perswazyjny obecny jest również w częstych konstrukcjach wezwań i pytań retorycznych (przykłady [3], [6], [9]), np. w stwierdzeniu *Proč neodřízname Rakousko a Německo od ČEZu a nezlevníme elektrinu pro české občany?*, w którym jego skuteczność zwiększa użycie pierwszej osoby liczby mnogiej.

6. Wnioski

Praca z tekstami wykazała, że eksplozja w Vrběticach jest oceniana w łańcuchach e-maili jako sprawa sztucznie sfabrykowana po to, aby zaszkodzić Rosji i jej elitom politycznym. Rosja nie jest tu przedstawiana jako winowajca eksplozji dwóch magazynów; wręcz przeciwnie, to kraje zachodnie i czescy prozachodni politycy zdołali wykorzystać katastrofę na swoją korzyść. Rosja jest stawiana w pozycji ofiary polityki zachodnich mocarstw, które, niszcząc rosyjski handel energią, w rzeczywistości nam zagrażają. W tym sensie porównanie wyników analizy ilościowej i jakościowej wykazało zgodność.

W analizowanym e-mailu istnieje oczywiście próba tworzenia spolaryzowanego świata „my” kontra „oni”, a tworzenie obrazu podzielonego świata również staje się częścią manipulacji. Wśród skutecznych technik manipulacyjnych zastosowanych w analizowanym e-mailu jest język kwalifikujący lub topoi Ruth Wodak, a w szczególności topos nazywania (definiowania). Podczas pracy z tekstem skupiliśmy się zatem na tym, w jaki sposób aktorzy wydarzeń są oznaczani, w jaki sposób działania, z którymi są powiązani, są oceniane i jak w rezultacie można dekodować ukryte wiadomości zawarte w tekście.

Spośród zastosowanych środków wyrazu szczególnie skuteczne okazały się konstrukcje zdań wykrzyknikowych i pytających oraz środki modalności epistemicznej i woluntarystycznej. Ekspresyjna (często wulgarna) leksyka lub wyrażenia oceniające były również używane w celu wzbudzenia emocji i aktywowania uwagi odbiorcy; w zwiększonym stopniu wykorzystano również ironię (zarówno na korzyść, jak i na szkodę uczestników wydarzeń).

Temat sprawy Vrbětic został wykorzystany w e-mailu do poparcia poglądów autora na temat stanu czeskiej polityki w ogóle, a autor starał się wykazać, że eksplozje w Vrběticach zostały wykorzystane w długoterminowej walce między Zachodem a Wschodem. W tym sensie temat badanej sprawy może wydawać się peryferyjny, ale jego potencjał manipulacyjny jest oczywisty.

Literatura

- Čermák F., Cvrček V., 2017, *Kolokace*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/KOLOKACE> [dostęp: 13.03.2023].
- Dijk Teun A. van, 2006, *Discourse and manipulation*. „Discourse & Society SAGE Publications”, 17(3), 359–383. Online: <https://www.jstor.org/stable/42889055> [dostęp: 13.03.2023].
- Fairclough N., 1989, *Language and Power*, Harlow: Longman.
- Gregor M., Mlejnková P., 2018, *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích!!!*. Brno: Cpress.
- Gregor M., Vojvodová P., 2016, *Analýza manipulativních technik na vybraných českých serverech: (Výzkumná zpráva)*. Brno. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- Heyd T., 2008, *Email hoaxes: Form, function, genre ecology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kačmářová H., 2023, *Kritická analýza diskurzu vybraných řetězových e-mailů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, nieopublikowana praca dyplomowa.
- Kopecký Kamil, Szotkowski René, Kožíšek Martin, Kasáčková Jana, 2018. *Starci na netu: Výzkumná zpráva 2018*. E-bezpečí. Centrum prevence rizikové virtuální komunikace. Online: <https://www.e-bezpeci.cz/index.php/ke-stazeni/vyzkumne-zpravy/102-starci-na-netu-2017-2018/file> [dostęp: 20.02.2023].
- Lotko E., 2004, *Kapitoly ze současné rétoriky*. wyd. 2, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Reifova I., 2004, *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- Svobodová J., 2016, *Manipulace a argumentace v politickém a mediálním diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Švandová B., 1999, *Chybné argumenty (fallaciae)*. In: M. Jelínek, B. Švandová a kol., *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: MU, s. 135–184.
- Wallerová R., Kasík P., 2021, Jak bláznivá teorie viní z tornáda letadlo z USA, a proč je to zhola nemožné. Seznam Zprávy [online]. Praha: Seznam.cz, 14. 8. 2021. Dostup w Internecie: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jak-blazniva-teorie-vini-z-tornada-letadlo-z-usa-a-proc-je-to-zhola-nemozne-171832> [dostęp:14.03. 2023].
- Wodak R., Reisigl M., 2016, *The discourse-historical approach (DHA)*. In: R. Wodak, M. Meyer (red.), *Methods of Critical Discourse Studies*. California: SAGE, 23–61.

Netografia

Fake news po Česku: Řetězové e-maily dostává devět z deseti seniorů, 2018. Elpida. Praha: Elpida, Nadace O2. Online: <https://www.elpida.cz/fake-news-po-cesku> [dostup: 20.02. 2023].

Reportéři ČT se vydali po stopách řetězových e-mailů. Dezinformace cílí na statisíce seniorů, 2023. ČT24. Praha: Česká televize. Online: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3564842-reporteri-ct-se-vydali-po-stopach-retezovych-e-mailu-dezinformace-cili-na-statisice> [dostup: 18.02.2023].

Řetězové e-maily, 2022, Čeští elfové. Online: <https://cesti-elfove.cz/retezove-e-maily> [dostup: 27.02.2023].

Thenidiel. Online: <https://thenidiel.eu/login> (dostupne po zalogowaniu) [dostup: 13.04.2023].

Žaneta DVOŘÁKOVÁ

DOI: 10.14746/bo.2024.1.6

Akademie věd České republiky v Praze

Jména synagog v Česku¹

Keywords: onomastics; sacred names; names of synagogues; Jews; Czechia

Klíčová slova: onomastika; sakrální jména; jména synagog; Židé; Česko

Abstract

The study is focused on names of synagogues in the territory of present-day Czech Republic. I compare the motivations of these sacral names with the names of synagogues in Poland described by A. Gałkowski (2022). My conclusions are the same. If there is only one synagogue in the municipality, it is usually referred to only by an appellative, and it is more closely marked by its location (e.g. the synagogue in Polná). Among the 78 proper names that I analyzed, the most common were *Old Synagogue* and *New Synagogue*. Other motivations were, for example, size, position, locality, religious orientation, name of the association that operated the synagogue, etc. Personal names performed an honorific function in the names of synagogues, and usually belonged to patrons who financed their construction.

Příspěvek se zabývá jmény synagog na území dnešní České republiky. Motivace těchto sakrálních jmen srovnáváme se jmény synagog v Polsku, která popsal A. Gałkowski (2022). Dospíváme přitom ke stejným závěrům. Nachází-li se v obci jediná synagoga, bývá většinou označována pouze apelativně a blíže ji určuje lokalita (např. synagoga v Polné). Mezi 78 vlastními jmény, která jsme analyzovali, byla nejčastější *Stará synagoga* a *Nová synagoga*. Dalšími motivacemi byly např. velikost, poloha, lokalita, označení náboženského směru, název spolku, který synagogu provozoval apod. Osobní jména plnila v názvech synagog honorifikační funkci a nejčastější patřila mecenášům, kteří financovali jejich stavbu.

Sakrální vlastní jména jsou definována jako vlastní jména klášterů, samostatně stojících kostelů, kaplí, božích muk, poutních míst, křížů apod. J. Pleskalová (2017) k nim řadí i názvy osad pojmenovaných po

---

¹ Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

církevních stavbách, dále podle patrona místního kostela nebo podle představitelů církve, kteří osadu založili, vlastnili apod. Rozsáhlý soupis patrocinií (tj. jmen kostelů dle jejich zasvěcení) provedla na konci 60. let 20. století M. Nováková-Šlajsová, její monografie však tehdy nemohla být z politických důvodů publikována. Na stránkách „Zpravodaje Místopisné komise ČSAV“ však nadále probíhala diskuse o pojetí těchto jmen (Vávra 1969, Nováková-Šlajsová 1969, Boháč 1970a). Několik studií jim pak věnoval též historik Z. Boháč (1970b, 1970–1971, 1973). V současnosti pozorujeme v české onomastice oživení zájmu o jména katolických kostelů (Jokeš 2013, Uhrová 2018, Komárek). Vedle toho se začínají objevovat i ojedinělé práce analyzující jména modliteben jiných církví (viz např. studii J. Praislera 2021, o názvech sborů Církve československé husitské). Dosud však u nás, pokud je nám známo, vůbec nebyla věnována pozornost jménům synagog.

Inspirací pro naši sondu se stala studie A. Gałkowského (2022) o jménech polských synagog. Ta nás přivedla k zamýšlení se nad situací u nás a k sepsání tohoto krátkého přehledu. Materiálově přitom vyjdeme ze seznamů na české Wikipedii. *Seznam synagog v Česku* (https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_synagog_v_Česku) obsahuje dosud stojící stavby seřazené podle krajů, které dříve sloužily jako synagoga, nacházíme na něm 230 položek. Dalšíh 224 objektů je uvedeno na *Seznamu zaniklých synagog v Česku* (https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_zaniklých_synagog_v_Česku).

A. Gałkowski si vypůjčil termín *judaikum* odkazující k veškerým stopám židovské přítomnosti na polském území, v souvislosti s vlastními jmény (antroponymy, toponymy i chrématonymy) pak hovoří o „onomastických judaikách“. Mezi „antroponymická judaika“ řadí jména, příjmení a přezdívký Židů. Jako „chrématonymická judaika“ chápe názvy různých židovských spolků, organizací, obchodů, produktů, uměleckých děl či různých dalších aspektů náboženského či duchovního života (např. svátků) apod.² „Toponymická judaika“ jsou

² Otázkou je, zda bychom sem mohli zařadit např. i názvy různých festivalů židovské kultury, které se v posledních letech konají v místech bývalého

podle něj názvy polských měst či jejich částí v jidiš užívaná místními Židy.³ Mezi další „toponymická judaika“ pak podle A. Gałkowského patří urbanonyma motivovaná židovským osídlením (u nás např. 9 ulic jménem *Židovská* v různých městech, *Židovské náměstí* v Lomnici apod.), nebo existencí nějakého objektu spjatého s Židy (např. ulice *K Židovskému hřbitovu* v Pardubicích a na Dobříši, *Pod Synagogou* na Kladně apod.). Nepochybně bychom sem mohli zařadit i pomístní jména (o nich detailně Dvořáková, v tisku).

Na pomezí mezi urbanonymy a chrématonymy pak podle A. Gałkowského leží právě jména synagog. Ve své analýze se zaměřil na synagogy postavené před 2. světovou válkou, z nichž mnohé však dnes již neexistují, nebo neslouží svému původnímu účelu. Netřeba říkat, že u nás je situace podobná. Mnoho synagog bylo v lepším případě přeměněno na muzea či koncertní a výstavní sítě, popř. začaly být využívány jako modlitebny jinou církví (např. v Milevsku slouží bývalá synagoga Církvi československé husitské), v horším případě byly synagogy přestavěny na byty (např. v Čelíně), sklady (např. v Postřižíně), nebo dokonce tržnice (např. ve Velkém Meziříčí). Jiné synagogy byly zcela zlikvidovány nacisty (např. 1939 v Olomouci), komunisty (např. 1985 *Nová synagoga* v Brně) nebo soukromými majiteli po re-

osídlení, ale často se jedná o akce „o Židech“, ale bez Židů. O jménech těchto festivalů viz Dvořáková 2022.

³ Z českého prostředí uvádí několik zajímavých příkladů jidiš podob toponym F. J. Beranek (1961). Vycházely podle něj převážně z německých variant toponym, někdy je dokonce jidiš podoba svědectvím o původním německém jméně, které se jinde nedochovalo (např. *Drėznəts* pro Strážnici z nedoložené německé podoby *Dräsnitz), jindy jidiš podoba vychází z českého toponyma (např. *Lübəkə* pro Hlubokou), i když ne nutně vždy z nominativu, např. v jidiš zněl název města Hranice *Reinic*, což vzniklo z českého genitivu *Hranic* (Hosák, Šrámek 1970, s. 298). Někdy přitom docházelo v jidiš ke krácení (např. čes. *Hroznětín* / něm. *Lichtenstadt* > *Laš*, čes. *Mikulov* / něm. *Nikolsburg* > *Naš*). I některá příjmení českých a moravských Židů byla odvozená z jidiš podob toponym, jejich příklady podává J. Beneš (1978, s. 16–17): *Michelup* (> *Měcholupy*), *Karch* (> *Hranice*, něm. *Weisskirchen*, jidiš *Weisskarchen*), *Mestic* (> *Heřmanův Městec*). Je však třeba říci, že postavení jidiš se v českých zemích značně lišila od situace v Polsku (detailně viz např. Balík 2015).

voluci, kteří zanedbali jejich údržbu (např. 2006 ve Světlé nad Sázavou). Přesto však tyto budovy nadále zůstávají v povědomí a paměti místních obyvatel jako synagogy.

Jako nejčastější model označení se v Polsku (stejně jako v Česku) užívá forma „synagoga + v + jméno lokality“ (např. *synagoga v Kolíně*), popř. je užita adjektivní podoba (např. *kolínská synagoga*). Děje se tak nejčastěji, pokud se v daném místě vyskytuje synagoga pouze jedna. V těchto případech se však nejedná o vlastní jména. Souhlasíme s Gałkowským, který tvrdí:

In this situation, however, the name in question does not fulfil an onymic function; its functionality is rather limited to identification of affiliation (Gałkowski 2022, s. 363).

Pokud tedy tyto podoby z našeho českého korpusu vyřadíme, zůstane nám 78 proprií.

Jiná je přirozeně situace, je-li opravdu lokalita součástí jména synagogy, a plní tu identifikační a zároveň diferenciací funkci. Např. v Praze byly některé synagogy nazývány podle toho, v jaké ležely čtvrti (*Karlínská synagoga*, *Michelská synagoga*, *Smíchovská synagoga*, zaniklá *Vinohradská synagoga*).⁴ Lokalita v názvu synagogy však mohla též označovat původ Židů, kteří synagogu užívali (např. zaniklá *Bzenecká synagoga* a *Videňská synagoga* v Mikulově).⁵ Jméno *Španělské synagogy* v Praze se pak vztahuje k architektonickému slohu a k vnitřní výzdobě v tzv. pseudomaurském stylu, inspirovaném architekturou z oblasti Španělska.

Jako nejběžnější pojmenování se objevuje v Polsku i v Česku *Nová synagoga* (15x) a *Stará synagoga* (16x). Vyskytují se většinou v páru

⁴ Je však třeba poznamenat, že tyto synagogy byly postaveny v době, kdy ještě tyto čtvrti nebyly součástí tzv. Velké Prahy, tj. před rokem 1922.

⁵ Poněkud matoucí je pak název dnes již zaniklé *Aškenázské synagogy* v Mikulově pocházející z roku 1675. Jako Aškenázové jsou totiž tradičně označováni Židé pocházející ze střední a východní Evropy, patřila k nim i většina Židů žijících před válkou na území dnešního Česka. Snad je možné, že tu adjektivum aškenázský spíše odkazuje k biblické zemi Aškenaz, která byla v raném středověku ztotožňována s Němckem.

v jedné lokalitě jako označení dvou různých staveb, které jsou rozlišeny podle pořadí jejich postavení (např. v Měcholupech, ve Velkém Meziříčí, v Milevsku aj.). Je však třeba poznamenat, že přívlastek „stará“ nemusí nutně indikovat, že existuje i „nová“ synagoga (např. *Stará synagoga* v Plzni). Někdy byla nová synagoga postavena na místě původní, která tím zanikla (např. *Nová synagoga* v Hranicích). V Praze stojí slavná *Staronová synagoga* ze 13. století – původně se nazývala *Nová škola*, protože v dnešní ulici Dušní existovala *Stará škola*, později však byla vystavěna další synagoga nazvaná *Nová škola*, a tak se pro původní *Novou školu* začalo používat jméno *Stará Nová škola* (jid. *Alt-Neuschul*)⁶.

Další jména synagog byla motivována jejich velikostí (např. *Velká synagoga* v Plzni, zaniklá *Malá synagoga* ve Velkém Meziříčí), polohou (např. *Přední synagoga* a *Zadní synagoga* v Třebíči, zaniklá *Dolní synagoga* v Mikulově, *Vysoká synagoga* v Praze, která je umístěna v 1. patře židovské radnice), lokalitou (např. *Horská synagoga* v Hartmanově), dobou užívání v průběhu roku (např. zaniklá *Zimní synagoga* v Mikulově), funkcí (např. *Pomocná synagoga* v Plzni, *Hlavní ostravská synagoga* v Ostravě) apod.

Osobní jméno se v názvu synagogy vyskytuje především v případě, že se jedná o honorifikační pojmenování podle zakladatele a mecenáše, který její stavbu financoval (např. *Pinkasova* a *Maiselova synagoga* v Praze). Výjimkou je *Šachova synagoga* v Holešově nazvaná podle významného učence, který tu působil, rabína Šabtaje ben Me'ir ha-Kohena (1621–1662), přezdívaného Šach. Též původní jméno *Jeruzalémské synagogy* v Praze bylo honorifikační, jmenovala se *Jubilejní synagoga císaře Františka Josefa I.* na počest 50. výročí nástupu Františka Josefa I. na trůn.⁷

A. Gałkowski dále vyčleňuje jména motivovaná označením sociální skupiny, která synagogu užívala (u nás např. zaniklá *Řeznická*

⁶ Srov. též židovské příjmení *Altschul*.

⁷ Její současné jméno vychází z toho, že synagoga stojí v Jeruzalémské ulici. Ta se jmenuje Jeruzalémská již od 18. století. Na hřbitově (zrušeném roku 1787) při kostele sv. Jindřicha stávala Jeruzalémská kaple (Lašťovka, Lašťovková 2022, s. 210).

synagoga a Ševcovská synagoga v Mikulově), dále motivovaná označením náboženského směru, k němuž se její návštěvníci hlásili (např. zaniklá *Ortodoxní synagoga* v Orlové, zaniklá *Chasidská synagoga* v Mikulově), nebo pocházející z názvu spolku,⁸ který synagogu provozoval (např. *Synagoga Schomre Schabos* ‚strážci šabatu‘ a *Synagoga Machsike Hatora* ‚zachovávající právo‘ v Těšíně, *Synagoga Agudas Achim* ‚společenství bratří‘ v Brně).

Ojedinelá je pak kombinace několika charakteristik (např. zaniklá *Malá ortodoxní synagoga* v Ostravě). Obvyklé dnes není ani to, aby měla synagoga více paralelních jmen (např. *Nová synagoga* v Liberci byla postavena v roce 2000 na místě *Staré synagogy* vypálené za 2. světové války, a bývá proto někdy v médiích označována i jako *Stavba smíření*).⁹

Kromě označení synagoga se užívají i další apelativa, zvl. škola (jid. schul) či templ (např. zaniklý *Polský templ* zvaný též *Polská škola* v Brně). Někdy však dochází k posunům ve významu nebo v chápání těchto výrazů. Hebrejským synonymem pro synagogu je bet hamidraš (‚dům bádání‘), v Prostějově je s ním ovšem zacházeno jako s vlastním jménem a stojí tu *Synagoga Bet ha-midraš*. V jidiš se synagoga označovala i jako klojz, v němčině Klaus (‚malá budova‘), což je výraz, který se v případě *Klausové synagogy* v Praze adjektivizoval.

* * *

Na závěr můžeme na základně této prvotní sondy konstatovat, že pojmenovávání synagog na území dnešního Česka vychází ze stej-

---

Synagoga tu byla postavena až v letech 1905–1906. Urbanonymum je tedy mnohem starší a je jasné, že ulice nebyla pojmenována po Svatém městě podle toho, že v ní stojí židovská modlitebna, ale naopak synagoga byla pojmenována po ulici.

⁸ Na rozdíl od Polska nemáme v našem korpusu doloženu žádnou synagogu, která by byla pojmenována po pohřebním bratrstvu Chevra kadiša.

⁹ Je však třeba vzít v potaz předválečnou jazykovou situaci českých a moravských Židů, jeví se jako velmi pravděpodobné, že mnohé synagogy měly též svůj německý název, popř. též hebrejský či jidiš.

ných motivačních okruhů, které vyčlenil A. Gałkowski v Polsku. Další náš možný výzkum by bylo vhodné zaměřit na historické prameny, ať již veřejné (např. historické mapy, průvodce, dobový tisk), nebo „interní“ (tj. na fungování názvů synagog v komunikaci uvnitř židovských komunit).¹⁰

Literatura

- Balík Š., 2015, *Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách*. Praha: NLN.
- Beneš J., 1978, *Naše místní jména jako příjmení rodin židovského původu*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 20, č. 1–2, s. 13–24.
- Beránek F. J., 1961, *Die jiddische Ortsnamenforschung*, [in:] *Kongressberichte. VI. Internationaler Kongress für Namenforschung. München, 24–28 August 1958*. Vol. 2, red. K. Puchner, München, s. 131–135.
- Boháč Z., 1970–1971, *Patrocinia kostelů českých královských měst z období vrcholné kolonizace*, „Acta regionalia“, s. 16–22.
- Boháč Z., 1970a, *Několik glos k novějším statím o českých patrociních*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 11, č. 3, s. 437–440.
- Boháč Z., 1970b, *Časové vrstvy patrocinii českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení*, „Historická geografie“ 4, s. 7–41.
- Boháč Z., 1973, *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, „Československý časopis historický“ 21, s. 369–388.
- Dvořáková Ž. [šifra ŽD], 2022, *Jména festivalů židovské kultury*, „Acta onomastica“ 63, č. 2, s. 577–578.
- Dvořáková Ž. [v tisku], *Neighbours Who Disappeared: Non-Settlement Names with the Element Žid (‘Jew’) in Bohemia*, [in:] *Proceedings of 27th International Congress of Onomastic Sciences, Kraków 22–27 August 2021*.
- Gałkowski A., 2022, *Names of Synagogues in Poland: Onomastic Judaica Rooted in Cultural Memory*, [in:] *Thought-Sign-Symbol. Cross-Cultural Representations of Religion*, red. M. Kopytowska, A. Gałkowski, M. Leone, Berlin, s. 357–379.
- Hosák L., Šrámek R., 1970, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, A-L*, Praha: Academia.

---

¹⁰ Zkoumat lze tato jména též v neformální komunikaci mezi členy židovské komunity. Někdy dochází k jejich univerbizaci (např. *Staronová synagoga* > *Staronovka*, *Španělská synagoga* > *Španělka*, *Pinkasova synagoga* > *Pinkaska*) či zkracování (např. „jít do Jeru“ znamená v Praze „jít do Jeruzalémské synagogy“).

- J o k e š P., 2013, *Soupis patrocinií na jižní Moravě*, „Časopis Matice moravské“ 132, č. 1, s. 113–149.
- L a š o v k a M., L a š o v k o v á B., et al., 2022, *Pražský uliník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Praha: Academia.
- N o v á k o v á - Š l a j s o v á M., 1969, *K problematice patrocinií v Čechách*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 10, č. 5, s. 731–743.
- P l e s k a l o v á J., 2017, *Vlastní jméno sakrální*, [v:] *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, On-line: https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ_JMÉNO_SAKRÁL_NÍ
- P r a i s l e r J., 2021, *Názvy sborů Církve československé husitské*, „Acta onomastica“ 62, č. 1, s. 99–113.
- Seznam synagog v Česku*. On-line: https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_synagog_v_Česku.
- Seznam zaniklých synagog v Česku*. On-line: https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_zaniklých_synagog_v_Česku.
- U h r o v á E., 2018, *Patrocinia kostelů na Moravě a jejich změny*. Diplomová práce. Olomouc: Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého.
- V á v r a I., 1969, *Poznámky k výzkumu patrocinií*. „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 10, č. 3, s. 768–774.

Marie ČECHOVÁ

DOI: 10.14746/bo.2024.1.7

Západočeská univerzita v Plzni

Místo *Slovesnosti* aneb Zbírky příkladů s krátkým pojednáním o slohu ve vývoji nejen české stylistiky a vyučování slohu

Keywords: Josef Jungmann, Czech stylistics, rhetoric, style teaching**Klíčová slova:** Josef Jungmann, česká stylistika, rétorika, vyučování slohu

Abstract

The author analyses the second edition of the book, written towards the end of Josef Jungmann's life and published in 1845 under the title *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči* (The Doctrine of Eloquence in Prose, Poetry and Speech, with a collection of examples in unbound and bound speech). It describes Jungmann's comprehensive approach to language, traditional concepts of style (high, middle and low), oratory, text structure, phraseology, etc. It is considered to be the first stylistic and rhetorical textbook on style and rhetoric, although it is a mixed textbook with an exercise book, which additionally contains methodological guidelines and instructions for teachers in the field of teaching speech.

Autorka analyzuje druhé vydání knihy, napsané až ke konci života Josefa Jungmanna a vydané r. 1845 pod názvem *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči*. Popisuje komplexní Jungmannovy přístup k jazyku, tradiční pojetí slohu (vysoký, prostřední a nízký), řečnictví, členění textu, frazeologii atd. Považuje ji za první stylistiku a učebnici slohu i rétoriky, i když je to smíšená učebnice s cvičebnicí, ve které navíc najdeme metodické návody a instrukce pro učitele v oblasti výuky řeči.

1. O Jungmannovi ve vztahu k *Slovesnosti* aneb Zbírce příkladů s krátkým pojednáním o slohu z r. 1820 jsme se mohli dočíst v *Ilustrovaném encyklopedickém slovníku*:

Sestavil první českou učebnici literární teorie a poetiky“ (*Ilustrovaný encyklopedický slovník* 1981, 2. díl, s. 64).

Totéž jsme se o ní učili i na fakultě už koncem 50. let minulého století; tradičně se říká, že je to teorie literatury s čítankou. Podle F. Vodičky je to naše první učebnice literární výchovy (Vodička 1960).

Ve svých následujících úvahách navážeme na kapitolu *Pojetí slohu a slohového vyučování z hlediska historického ve Vyučování slohu*, v něm jsme označili *Slovesnost* za první novočeskou stylistiku (Čechová 1985, s. 20). Odkazujeme dále na kapitolu *Počátky vývoje novočeské stylistiky* (a místo Josefa Jungmanna v ní) v *Současné stylistice*:

Slovesnost má daleko významnější postavení v kontextu české filologie, a to i jazykovědné (Čechová a kol. 2008, s. 24)

a to se konkretizuje dále:

Od Jungmannovy Slovesnosti vede cesta k novodobé české rétorice, ke stylistice a k teorii vyučování slohu, a nakonec i k teorii komunikace (Čechová a kol. 2008, s. 25).

Svůj tehdejší pohled nyní doplníme a zpřesníme.

Jak sdělil sám Jungmann, *Slovesnost...* byla určena pro studující gymnázií, šlo o první českou učebnici. K jejímu napsání měl ty nejlepší předpoklady, vždyť už od r. 1800 vyučoval jako první v Čechách (nepovinnou) češtinu na gymnáziu v Litoměřicích. Tam působil do r. 1815, později v Praze, např. v Akademickém gymnáziu byl ředitelem, na filozofické fakultě byl i děkanem. Snad je vhodné dodat, že vyučování češtině na prvních deseti gymnáziích v českých krajích bylo zavedeno r. 1848, první gymnázium s českým vyučovacím jazykem vzniklo r. 1849 a rok poté české akademické gymnázium (Jelínek 1972).

Pro mne je pak mimořádně důležité jeho pražské bydliště v dnešní Jungmannově ulici, tehdy ulici Široké, č. 32, kde od r. 1816 až do své smrti bydlel. V jeho bytě v druhém patře totiž sídlí nakladatelství Fraus, v němž vydáváme od školního roku 2017/2018, tj. od jeho 68. ročníku, bohemistický učitelský časopis „Český jazyk a literatura“, tam máme redakci a zasedá tam naše redakční rada. Na snímku od Tomáše Krista, pod obrazem J. Jungmanna, stojím při rozhovoru s re-

daktorkou Kristýnou Veitovou (*Svět v češtině a svět češtiny 2022*, s. 237–238).

Uvědomujeme si, jak velkou měl Jungmann zásluhu na obnovení svéprávného postavení češtiny v českém školství, i když vnímáme jeho vztah k češtině jako subjektivně psychologizující, poplatný Humboldtovu a Herderovu pojetí. Vyzdvihoval její líbeznost a zpěvnost; podle něho jsou úzké a široké hlásky „výrazem něžných mravů toho národa holubičího“ (*Svět v češtině a svět češtiny 2022*, s. 9). S tím se asi těžko – při vši úctě k autorovi – plně ztotožníme, a to odhlížíme od současného stavu obecné mluvy.

2. V této stati vycházíme z druhého vydání knihy, napsaného až ke konci života, vydaného r. 1845, jež oproti 1. vydání z r. 1820 doznalo značné změny: přepracována a rozšířena byla teorie, rozšířeny byly i příklady a také výše uváděný podtitul byl změněn a zpřesněn *Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané a vázané řeči*. Podstatná změna je už v pořadí pojmenování v titulu knihy, sbírka zde je až doplněním k nauce o různých žánrech, v popředí je NÁUKA o výmluvnosti, jíž se rozumí „spůsobnost myšlenky své dobře pronášeti, [...] výmluvnost všecka na mluvě se zakládá“ (s. 2). Mluvou se rozumí řeč i jazyk.

Ponecháme stranou, že *Slovesnost...* bývala označována za kompilát, Jungmannovi se vytýkalo, že jeho práce není původní, že je závislá na cizích vzorech (viz např. Hikl 1911). Jungmann sám tuto závislost neodmítal. Jako polyglot a synteticky uvažující vědec známé poznatky uvedl v systém. Byl toho názoru, že „lépe jest výborných spisů užítí, než něco méně dobrého, třeba originálního, vyvésti“ (Hikl 1911, *Předmluva*); ctil tradici (s tím se lze dobře srovnat). Otázku kompilátu řešili už jiní, J. Kraus (1981 a 1998), později Alena Fidlerová (2010), naposledy Pavel Šidák (2022).

Při hledání zdrojů předloh „výmluvnosti“ Jungmannovy *Slovesnosti...* Jiří Kraus zjistil, že rozvrstvení teoretické části *Slovesnosti...* odpovídá výkladovému schématu rétoriky; dokazuje, že „Jungmannova *Slovesnost...* z r. 1845 splňovala svým zřetelem k aktivnímu řečovému projevu tolik potřebnou úlohu rétoriky...“ (Kraus 1981).

Z obsahu *Slovesnosti*... opravdu lze soudit, že – ve smyslu přiřčení rétoriky k způsobům slohu – byla i prvotní novočeskou rétorikou, navazující na tradice rétoriky obecně.

Podle Jungmanna „Sloh jest myslí pišícího a věcem psaným přiměřené vybrání a spojení“ (s. 59). V této definici můžeme už spatřovat zárodek definice slohu u Aloise Jedličky z *České mluvnice* (Hávránek, Jedlička 1960, s. 368; 1981, s. 441) a z pozdějších *Základů české stylistiky* (Jedlička 1970, s. 9), jako způsobu výběru, využití jazykových prostředků a jejich uspořádání. Jungmann mínil i obsah, ale jen projevu psaného (kde zůstala rétorika? Šlo o písemnou přípravu řečníka?). V dané souvislosti za zmínku stojí Jungmannův požadavek přiměřenosti. Čeho se týkal? Konstatuje: myslí a věcem pišícího; lze tu spatřovat počátky současného požadavku přiměřenosti ve vztahu k funkci a situaci projevu.

Ve *Slovesnosti*... nalézáme Jungmannův program národního obrození, včetně cíle pěstovat vědu českým jazykem, avšak zároveň postesknutí nad tím, že mluva národní je „nedosti našim spisovatelům známa“.

Tak se zajisté rozplemenily mnohé omyly a hříchy mluvnické ve spisech novověkých, a myslím, že bude potřeba několik budoucích Dobrovských, aby se opět vycídily (s. 23).

Nejen tato poznámka, ale i jiná místa v *Slovesnosti*... naznačují, že Jungmannovi nebyl cizí purismus, ale nešlo o purismus útočný (v porovnání s purismem 7. etapy, tj. 70. až 90. let 19. století.). Tady odkazujeme na etapy českého purismu, jak je vymezil Miloš Weingart v knize *Český jazyk v přítomnosti*; jednu její etapu označil jako purismus jungmannovské generace (Weingart 1934).

Třebaže autor označil 2. vydání *Slovesnosti*... jako *Náuku*, první, teoretická část je sice rozmístěna na více stranách (167) než ve vydání prvním, v ní se také obrací vedle umělecké i na odbornou a řečnickou oblast, ale druhá část, praktická, tedy příkladová, je mnohem rozsáhlejší (od strany 171 do strany 834, pak už následují jen na dvou stranách *Omylové*). Kniha je tedy členěna na dvě nerovno-

měrné části, důvod spatřujeme v Jungmannově názoru, s nímž se ovšem nemusíme plně ztotožňovat:

Nejkratší a nejjistěji učně k slohu dobrému a k přemýšlování povedou příkladové a jich následování (s. 454, viz i Komenský),

už vpředu obdobně čteme:

[...] ne tak pravidly jako výbornými vzory a příklady (s. 90).

Teoretické části knihy předchází *Předmluva a rejstříky* (registříky) k oběma dílům; rejstřík k praktickému dílu je vlastně podrobným obsahem (o tom se ještě zmíníme dále).

Nás zajímá právě především část teoretická, protože příklady ilustrující probírané útvary mohou pocházet nanejvýše z doby vzniku knihy, tj. z doby nerozvitě české literatury. Ta čekala na své velké postavy, odmyslíme-li si K. H. Máchu, jež přinesla druhá půlka 19. století, proto také Jungmann uváděl úryvky z literárních děl i jiných národů (ve vlastním překladu). Většina ukázek v dnešní škole není použitelná jak pro tematiku, mnohdy náboženskou, pro překonané pojetí odborné a administrativní tvorby, tak zčásti pro odtažitý jazyk. Navíc mnohé ukázky jsou velmi rozsáhlé, takže s nimi jako celkem při výuce nelze přímo pracovat (v rozporu s tím viz níže uvedený metodický pokyn); zajímavé jsou z pohledu historického.

Domnívám se, že dnešní vysokoškolští studenti bohemistiky se příkladovou částí *Slovesnosti*... „neprokousají“, až na jedince zaujaté pro období první poloviny 19. století, popř. pro ještě období starší, z nichž Jungmann přináší ukázky. Jejich prostřednictvím kdysi studenti gymnázií poznávali řadu děl obrozenských autorů. Často se vyskytují ukázky z děl F. L. Čelakovského nebo K. Vinařického, i dalších, namátkou jmenujme J. Kollára, A. Puchmajera, B. Jablonského, J. Chmelenského, S. Hněvkovského, A. Marka, M. F. Klácela, J. Kamarýta, V. Nebeského, z odborné oblasti pak P. J. Šafaříka, K. Amerlinga, V. Staňka, J. F. Smetanu, S. Presla, A. Jungmanna, J. P. Koubka. Vedle obrozenců se zde studenti setkávali s ukázkami autorů z literatury starší i staré (Řehoře Hrubého z Jelení, Václava Píseckého, Karla

staršího ze Žerotína, J. A. Komenského...). Jungmannův názor na uměleckou literaturu dobře vystihuje citát týkající se líbeznosti, „působí, aby krása věcí cítěna byla, a mysl kochala se“ (s. 63).

Jungmann měl smysl pro potřeby studentů. Tak při chvále mluvnice Dobrovského oceňuje její překlad od V. Hanky, věcně poznamenává, že pro školy „zvláště upraveno být musí“ (s. 7). Avšak z dnešního pohledu je celkově *Slovesnost...* pro studenty gymnázií nepřiměřená. Malý počet vybraných studentů gymnázií v polovině 19. století uneslo podstatně větší zátěž než masa gymnaziálních studentů dnešních.

Jak jsme se už výše zmínili, *Slovesnost...* začíná bohatými, rozsáhlými rejstříky; už to je významné, jestliže ani v dnešní době nejsou rejstříky k středoškolským učebnicím samozřejmostí. Např. redaktoři z nakladatelství SPN se bránili rejstřík do středoškolských učebnic vkládat, nepovažující ho za potřebný. Až po 14 letech naléhání (od vydání 1. dílu naší řady středoškolských učebnic v r. 2000) se mi podařilo dostat r. 2014 věcný rejstřík (ke všem čtyřem dílům) do posledního dílu. Přesvědčil až argument, že je nutný k opakování před maturitou.

3. Všimněme si blíže vlastností slohu, jak je vykládá J. Jungmann. Základem je podle něho *trichotomie*, jak hned ukážeme: tři „mohutnosti“, jakosti, a to *světlost*, rozumějme jí zřetelnost, *líbeznost* a *mocnost*, tj. pronikavost, působivost. Podle podílu těchto tří mohutností rozlišuje tři formy, způsoby slohu: prózu, básnictví a řečnictví (Jungmann 1845, s. 83). Podle látky vzniká pět forem (Jungmann 1845, s. 85): tvar učebný, zábavný neb pěkný, pohybací (neobjasněno, pouze jmenováno, míněna funkce apelová: motivovat/pohnout někoho k něčemu; *pohýbati* = citově působit na někoho), popisný a dějový; ty používané ve třech formách dávají vznik rozličným formám slohu (opět u každé udává 5 forem), např. próza učebná, pěkná, řečnická, popisovací, dějepisná.

V II. kapitole nazvané *O výmluvnosti zvláště*, v její I. hlavě charakterizuje prózu:

Oučel prózy je poučovati a rozum přesvědčovati (s. 90 a dále)

a člení ji zde takto: sloh učebný, předmětní, listovní, jednací, rozmlouvání a samomluva; její hlavní jakostí je světlost. Sloh básnický, podrobně rozčleněný podle druhů (na 60 stranách!) má mít líbeznost, ostatní mocnosti, tedy světlost a mocnost, jsou jí podřízeny. Řečnický styl (světský i duchovní) má mít mocnost, jemu jsou rovněž dvě další mohutnosti podřízeny.

Překvapující jsou pro nás výklady o účelu, ale i účinku projevu, což lze chápat jako předjímání myšlenek vědecké školy strukturalistické a potažmo současné lingvistiky, totiž zřetel k funkci a účinnosti projevu (viz už poznámku výše).

Slohy dále rozděluje podle osy vertikální opět na tři: sloh vyšší, prostřední a nízký. V nich se pak uplatňuje pět forem (volí metodu srovnávací), jak jsme se o nich zmínili výše.

Jungmann jazyk/řeč z různých úhlů pohledů stylově diferencuje, má hluboký smysl pro *různost žánrů*, podrobně je vymezuje a dokumentuje, žánry se u něho leckdy překrývají, jejich hierarchie je značně komplikovaná, pro studující příliš složitá. Za zajímavá pokládáme jeho konstatování o jejich míšení i to, že některé formy nelze pro jejich všednost přenést do slohu vyššího, např. smlouvy, prosební listy, lze říci administrativu. Vyšší styl musí splňovat požadavek náročnosti; jeho líbeznosti napomáhá novost. Tady se vracíme k staršímu svému tvrzení z r. 2008, s. 25 až 26:

Proto máme pochybnosti o neomezené platnosti Hausenblasova výroku „Nejsou pro vyšší styl charakteristické neologismy, neboť nevyhovují zdůraznění jeho tradiční vázanosti“ (1996, s. 92).

S naším názorem konvenuje i to, že Jungmann ve *Slovesnosti...* vytvořil soustavu termínů, jež se ve značné míře ujala. To ocenil už Alois Jedlička ve spisu *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědní a lingvistická* (Jedlička 1949).

Na rozdíl od pozdějšího trvání školy na čistých formách, jež přezívá až do současnosti (o požadavcích na hodnocení slohových prací i k maturitní zkoušce psal J. Kostečka 2012/2013), Jungmann si byl vědom přechodnosti některých útvarů a v učebnici to vyjevil. Jmeno-

vitě udává, že některé listy (=dopisy) ukazují k jinému slohu, např. učebnému nebo dějepisnému, rozhodující je celkový dojem.

Pozornost věnuje výběru slov, poznamenává, že slova „světlosti napomáhají, když dobře volena a pořádná“ (s. 60), soustřeďuje se i na vady proti „světlosti“, tak např. o elipse (aniž by ji pojmenovával) píše, že vede k dvojsmyslnosti; posuzuje klady a záporu periody a podává příklady vad v jejím užívání i s jejich opravou, tedy se stylizačními cvičeními (Jungmann 1845, s. 80 až 81). Naopak připomíná, co napomáhá slohové mohutnosti. Podotýká „Rozmanitost všude se líbí, jednotvárnost nasycení a omrzení působí“ (s. 81).

Systematický přístup se obráží i v Jungmannových požadavcích na stavbu textu a v propracování postupu při jeho zpracování. Sloh má za „spravení celého spisu nebo řeči“ (s. 58), mluví o čtyřech částkách, mohli bychom říci o etapách tvorby: nalézání neboli *inventio*, pořádání neboli *dispositio*, proslovení čili *enuntiatio* (stylizace), a přednášení, tedy *pronunciatio* (zveřejnění). Užité ekvivalenty latinské lépe vystihují podstatu té které etapy.

Přirozeným požadavkem Jungmannovým je členění textu na začátek, prostředek a konec, ten se pochopitelně stále uplatňuje dodnes ve vyučování slohu. Základní požadavek trvá: slohová práce má mít úvod, stať a závěr. Nejde sice o jeho objev (o tom už psal Aristoteles), natož pak o novotu Ludovíta Nováka, jemuž se přičítá; ten s teorií začátku, středu a konce soustavně pracoval (Novák 1969).

Teoretické výklady Jungmann provází metodickými instrukcemi, a to nejen na s. 54 a 55, o nichž jsem se zmínila už v *Současné stylistice* (Čechová a kol. 2008), jiné viz výše. Dále např. v souvislosti s vypravováním radí: nepřecházej do žvavosti... rozvláčností (s. 129); žádá zajímavé situace, aby organicky působily. U didaktické básně radí:

Nebud' látka příliš velkého objemu, proto že snadno unavuje; ne příliš rozdílných částí, proto že je v celek organický uvéstí trudno (s. 132),

když už na s. 120 požaduje:

Při velké básni potřeba jest ... dob odpočívajícího děje (M.Č. jde o vkládané epizody), aby se pozornost čtenářova neunavila, a snadněji celek přehledla (s. 132).

U didaktickoepické básně velmi naléhavě radí:

Chraň se básník, aby zpěv rozjímáním neustydl (s. 145).

Z toho můžeme snadno vyvodit, že mu šlo jak o produkci, tak i o příjem textu! A opět musíme konstatovat příjemné překvapení, předčil svou dobu.

I dnešní škola seznamuje se slohem vysokým, pěstuje sloh prostřední, v němž jsou všechny mohutnosti v rovnováze, a nízký. V něm má být mluva „zračná, zřetelná, úsečná, srozumitelná i méně učeným“ (s. 145). Sem náležejí podle Jungmanna prosebné listy, smlouvy, upsání (tedy úpis), zeměpis, přírodopis, matematika – ovšem takové vymezení nelze v současnosti přijmout.

Jungmannovo vertikální třídění bylo ve škole i v teorii slohu opuštěno, oživil ho až K. Hausenblas (1973) v teorii slohu a M. Čechová v teorii vyučování (1985), právě v návaznosti na K. Hausenblase a uplatnila ho i ve svých posledních středoškolských učebnicích. Do 4. dílu zařadila kapitolu o stylové příslušnosti jazykových projevů podle vertikálních stylů (Čechová 2014, s. 108–112).

Názory autorovy jsou pochopitelně dobové podmíněny. Uplatňuje mravokármnost, vyzdvihuje Slovaný a jejich vlastnosti. To je výrazné zvláště v druhém díle, praktickém.

Ostatně chrániti se má básník, aby proti krasochuti nehřešil a citu šlechtnějšího nemařil (s. 370),

což jistě obrozenečtí autoři splňovali, ale co pozdější a dnešní? Avšak ledacos přetrvává, třebaže už J. Jungmann mýnil:

Mnoho století bylo tedy k tomu potřeba, aby se lidé přesvědčili, že žáci nikdy přiměřený prospěch ve vědách a uměních činiti nemohou, jestli s dvěma najednou předměty budou muset zápasiti, s předmětem totiž vědeckým a s cizím jeho jazykem, a že tedy mládež svým přirozeným mateřským jazykem vychovávána a vyučována býti musí (Jungmann 1845, s. 370).

Rovněž někteří dnešní teoretikové vzdělávání, orientující se převážně jen na internetové prameny s vysvětlením „všechny informace najdete na internetu“, podceňující pamětné učení, by si měli vzít z Jungmanna i další poučení:

Cvičení paměti jest věc tak potřebna jako vzdělávání rozumu (s. 370).

Praktický díl *Slovesnosti...* (my se o něm zmíníme jen zběžně) je systematicky rozčleněn podle „způsobu slohů“ na příklady prozaické, básnické a řečnické, u prozaických najdeme i rozmlouvání a samomluvu, za povšimnutí stojí pozornost věnovaná dialogu; do básnických zařazuje i drama.

Mezi žánry nevyčleňuje jako samostatnou část lidovou slovesnost, ale najdeme ukázky básnických děl, jež z n á r o d ň ě l y, např. *Travička zelená, Zahučely hory, zahučely lesy*, z jiných zevšeobecněly části, např. z Kollárových znělek: *Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli dědičné... Nepřipisuj svaté jméno vlasti...* nebo Čelakovského *Tys bratr náš, ty čistým mečem plápoláš*, jeho *Pocestný* (Je to chůze po tom světě...) je dnes znárodnělá píseň. Snad pro dnešního čtenáře může být zajímavé, že uvádí i anekdotu.

Některé úryvky básní se staly frazémy: *Všecka sláva, polní tráva...* A právě písně stejně jako frazémy se mohou uplatnit i v dnešní škole. Setkáváme se tady i s Jungmannovým promyšleným pojetím frazeologie a vztahem k ní, ovšem nemluví výslovně o frazeologii, ale jmenuje její druhy, čteme o úslovích (my bychom řekli rčeních), pořekadlech a příslovích, přitom mezi nimi rozlišuje, viz úsloví: *Dal se do toho*, pořekadlo *Dva jazyky v hubě nosí; Jest již jednou nohou v hrobě; Dláždění počítá* (= je shrbená) a náležitě konstatuje, že pořekadla stojí mezi úslovími a příslovími, viz *Mrtvý lev nestojí za psa živého; Jaké půjčky, taková odplata; Starý pes k řetězu nepůjde* (z Komenského) nebo synonymní *Čemu se nenaučí Janíček, nenaučí se Jan*. Jestliže si toto uvědomíme, můžeme se ptát, jak je možné, že někteří současní odborníci druhy frazémů neodlišují, někteří je všechny označují za přísloví (Bittnerová, Schindler 1997).

* * *

Pro Jungmannovu *Slovesnost...* je příznačný komplexní přístup k jazyku/řeči. *Slovesnost...* byla nejen první novočeská teorie literatury, učebnice literární výchovy, první stylistika a učebnice slohu i rétoriky, ale smíšená učebnice s cvičebnicí, navíc s metodickými návody a instrukcemi pro učitele.

Literatura

- Bittnerová D., Schindler F., 1997, *Česká přísloví*. Praha: Karolinum.
- Čechová M., 1985, *Pojetí slohu a slohového vyučování z hlediska historického*. In Eadem, *Vyučování slohu*. Praha: SPN, s. 20–29.
- Čechová M., 2008a, *Počátky vývoje novočeské stylistiky (a místo Josefa Jungmanna v ní)*. In M. Čechová a kol., *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 23–28.
- Čechová M. a kol., 2008b, *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny,
- Čechová M. a kol., 2014, *Český jazyk pro 4. ročník středních škol*. Praha: SPN.
- Dolanský J., 1973, *Příklad Jungmannovy «Slovesnosti»*. „Česká literatura“ 21, s. 305–320.
- Fidlerová A., 2011, *Kompilát, nebo významné dílo?*, eds. J. Foerster, P. Kitzler, V. Petrbock, H. Svatošová, *Musarum socius*. Praha: Kabinet pro klasická studia FÚ AVČR, s. 305–316.
- Hausenblas K., 1973, *Vysoký – střední – nízký styl a diference stylů dnes*. „Slovo a slovesnost“ 34, s. 85–91.
- Havránek B., Jedlička A., 1960, 1981, *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1. vydání, 368 s.; poslední vydání, 441 s.
- Hikl K., 1911, *Jungmannova «Slovesnost» a její předlohy*. „Listy filologické“ 38, s. 207–219, 346–358, 416–448.
- Hubáček J., 1970/71, *Jungmannova «Slovesnost» a pozdější učebnice slohu*. „Český jazyk literatura“ 21 s. 54–59.
- Ilustrovaný encyklopedický slovník*, 1981. Vědecký redaktor M. Štěpánek. Praha: Academia.
- Jedlička A., 1949, *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědní a lingvistická*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Jedlička A., 1970, *Základy české stylistiky*. Praha: SPN.

- Jelínek J., 1972, *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN.
- Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, 2007, red. J. Pleskalová, M. Krčmová, R. Večerka, P. Karlík. Praha: Academia.
- Kostečka J., 2012/2013, *Hodnocení slohových prací středoškoláků, včetně maturitních*. „Český jazyk a literatura“ 63, s. 134–145.
- Kraus J., 1981, *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia.
- Kraus J., 1998, *Jungmannova «Slovesnost» jako rétorika čtenářského poučení a vkusu*. In *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, s. 148–150.
- Křístek M., 2007, *Teoretická základna české stylistiky v proměnách času*. „Stil“ 6, č. 1, s. 27–32.
- Novák Ľ., 1969, *Axiomatika semiologie literárních útvarov*. „Slavica Slovaka“ 4, s. 18–34.
- Šidák P., 2022, *Slovesnost jako genologie*. „Slovo a smysl“ 40, s. 14–40.
- Vodička F., 1960, *Josef Jungmann*. In *Dějiny české literatury II*. Praha: Československá akademie věd, s. 232–254.
- Weingart M., 1934, *Český jazyk v přítomnosti*. Praha.

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2024.1.8

Čtyři děleno dvěma jsou dvě¹

Keywords: counting, adding, subtracting, multiplying, dividing, Czech numerals, variant
Klíčová slova: počítání, sčítání, odčítání, násobení, dělení, české číslovky, varianta

Abstract

In this study the problem of the abundant variability of forms within elementary counting in Czech language is pointed to. The results were gained on the basis of an anonymous inquiry among the native Czechs or the students of Czech studies. In some cases (for example in the mathematic problem $4 : 2 = 2$) the participants in the inquiry mentioned ten various variants. Such an excessive variability of opinions is evaluated rather negatively.

V příspěvku se přibližuje problematika hojné tvarové variantnosti při elementárním počítání v češtině. Výsledky byly získány na základě anonymní průzkumné sondy mezi českými rodilými mluvčími, resp. mezi oborovými posluchači bohemistiky. V některých případech (kupř. v početní úloze $4 : 2 = 2$) účastníci ankety uvedli deset různých možností. Přílišná rozkolísanost konkurenčních vyjádření je hodnocena spíše negativně.

V rámci numeralií, tvarově různorodého (převážně ohebného)² a významově velmi pestrého slovního druhu, či přesněji řečeno v mnohých aspektech řečové distribuce funkčně heterogenních českých číslovek, nalézáme celou řadu zajímavých a ne vždy doposud uspokojivě popsaných skutečností. Na některá podnětná zjištění jsme několikrát poukázali již dříve, ať už se jednalo o alternativní způsoby počítání od jedné do tří (Hrdlička 2011a), o variantní možnosti sdělování přesného času (Hrdlička 2014), o široce chápané okolnosti užívání počítaného předmětu (Hrdlička 2021) nebo

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

² Právě tato skutečnost činí české číslovky z hlediska jinojazyčných mluvčích (ale v podstatě i jejich mluvčích rodilých) po formální stránce velmi obtížnými. V jejich rámci se totiž setkáváme s deklinací jmennou, zájmenou i složenou.

(nejen) o synonymní podoby českých a moravských číslovek (blíže Hrdlička 2011b) aj.

V příspěvku se zastavíme u další z nepříliš zmapovaných oblastí, na první pohled zdánlivě neproblémových, a sice u frekventovaných podob bázevého počítání v současném českém jazyce, tedy u vybraných elementárních případů sčítání, odčítání, násobení a dělení.

Malá anonymní průzkumná sonda, které se na jaře roku 2023 zúčastnilo 52 obořových posluchačů bohemistiky (vesměs rodilých mluvčích češtiny), se zaměřila především na následující parametry.

V případě jednoduchého sčítání (šlo o slovní vyjádření následujících triviálních početních úkonů: $1 + 1 = 2$, $2 + 2 = 4$, $2 + 7 = 9$) nás vedle podoby daných číslovek základních (*jeden* versus *jedna*, *dva* versus *dvě*) zajímala i další možná konkurenční vyjádření (konkrétně *plus* versus *a*, *je*, popř. *jsou* versus *rovná se* + *dativ*). Na základě předchozích zjištění i vlastních řečových zkušeností jsme předpokládali, že patrně nejčastěji užitým vyjádřením bude verze *jedna a jedna jsou³ dvě*; *dvě a dvě jsou čtyři* a *dvě a sedm je devět*.

Co se odčítání týče ($2 - 1 = 1$, $4 - 2 = 2$) byl předmět našeho zájmu obdobný. Vedle rodové podoby numeralií jsme totiž přednostně sledovali rovněž proporci zastoupení výrazů *minus* a *bez*. Domnívali jsme se (viz i výše), že nejčastějším případem bude pravděpodobně znění *dvě bez jedné je jedna a čtyři bez dvou jsou dvě*.

Pokud jde o násobení ($2 \times 2 = 4$, $5 \times 2 = 10$, $2 \times 5 = 10$), šlo nám vedle rodové podoby užitých číslovek základních i o poměr distribuce výrazů *je/ jsou* a *rovná se*. Podle našeho soudu měla výrazně převážít následující řešení: *dva krát dvě jsou čtyři*, *pět krát dvě je deset* a *dva krát pět je deset*.

Konečně v rámci dělení ($4 : 2 = 2$, $10 : 2 = 5$) se vedle již výše uvedeného jednalo i o některé otázky tvaroslovné (zejména *děleno dvěma*, ev. kolokviálně *dvouma* či hyperkorektně *dvěmi*). Podle našeho mínění se mělo bez větších komplikací nejčastěji objevit sdělení *čtyři děleno dvěma jsou dvě*, *deset děleno dvěma je pět*.

Jaké výsledky tedy průzkumná sonda přinesla? Je možné konstatovat, že se od našich očekávání výrazně lišily a že přesvědčivým způsobem naznačily existenci mimořádného, snad až nežádoucího množství nejrůznějších variant.

Naprostu netušenou rozkolísanost sdělení přinesl hned první triviální příklad, tedy $1 + 1 = 2$. Námi očekávané řešení (*jedna a jedna jsou dvě*) se vyskytlo pouze dvakrát (čtyřikrát zazněla obdobná podoba *jedna plus jedna jsou dvě*). Nejčastěji (26x) se objevila podoba *jedna plus jedna rovná se dva* (tedy nikoliv s náležitým a námi predikovaným dativem *dvěma*, ten se v celé anketě vyskytl pouze ojedinele). Poté následovalo z naší perspektivy stěží uvěřitelné vyjádření *jedna plus jedna je dva* (8x), které

³ Kupř. v ukrajinštině se příslušné sloveso užívá ve futuru.

bychom od rodilého mluvčího nikdy neočekávali, a *jedna plus jedna rovná se dvě* (7x). Třikrát bylo zastoupeno nepochopitelné heterogenní *jedna* (F) a *jedna* (F) *jsou dva* (M), dvakrát bylo uvedeno blízké *jedna plus jedna jsou dva*.

Tvarově nadmíru pestrý byl rovněž druhý případ ($2 + 2 = 4$), kde dominovala alternativa *dva plus dva rovná se* (ev. *se rovná*) *čtyři* (26x). Za ní se umístilo řešení *dva plus dva jsou čtyři* (12x), *dva plus dva je čtyři* (4x) a *dvě plus dvě rovná se čtyři* (4x). Po dvou byl zastoupen případ *dvě plus dvě jsou čtyři*, po jednom *dvě a dvě jsou čtyři*, *dvě a dvě je čtyři*, *dva plus dva rovná se čtyřem* a také podivná formulace *Když ke dvěma přičtete další dvě, dostaneme čtyři*.

Po formální stránce nezaostal ani poslední případ sčítání ($2 + 7 = 9$). 29x se objevila podoba *dva plus sedm rovná se devět*, 14x řešení *dva plus sedm je devět*. Třikrát zaznělo *dvě plus sedm se rovná devět*, dvakrát se vyskytlo *dva a sedm je devět* a *dvě plus sedm je devět*, jednou *dva plus sedm se rovná devíti*. Rovněž v tomto početním úkonu se objevila absurdita, a sice sdělení *Součet čísla dva a sedm je číslo devět*.

K alespoň relativní uniformitě mělo daleko i odčítání. Příklad $2 - 1 = 2$ byl 27x zachycen jako *dva minus jedna rovná se jedna* a 16x jako *dva minus jedna je jedna*. Na dalších pozicích se umístily varianty *dvě minus jedna se rovná jedna* (3x), *dva méně jedna rovná se jedna* (2x), *dvě minus jedna je jedna* (2x), *dva minus jedná rovná se jedné* (1x) a konečně *dvě bez jedné je jedna* (1x).

Taktéž druhá početní úloha na odčítání ($4 - 2 = 2$) přinesla nepřeborné množství řešení: *čtyři minus dva rovná se/se rovná dva* (24x), *čtyři minus dva jsou dva* (10x), *čtyři minus dva je dva* (7x), *čtyři minus dva jsou dvě* (2x), *čtyři méně dva rovná se dva* (2x), *čtyři minus dvě jsou dvě* (2x), *čtyři minus dvě rovná se dvě* (2x), *čtyři minus dva se rovná dvěma* (1x), *čtyři bez dvou jsou dva* (1x) a za pozornost stojící raritní *čtyři minus dvě se rovná dvojce* (1x).

Konkurenční způsoby vyjádření se vyskytly rovněž v rámci násobení (pravopis anketních reakcí ponecháváme v původní podobě, v naprosté většině případů byl výraz *krát* psán odděleně, tedy kupř. *dva krát*, nikoliv *dvakrát*).

Příklad $2 \times 2 = 4$ byl nejčastěji (22x) ztvárněn jako *dva krát dva jsou čtyři* a *dva krát dva se rovná čtyři* (18x), poté se objevilo *dva krát dva je čtyři* (4x), *dva krát dva se rovná čtyřem* (2x) a konečně *dva krát dvě rovná se čtyři* (2x). Po jednom zastoupení mají podoby *dvě krát dvě jsou čtyři*, *dva krát dvě jsou čtyři*, *dvě krát dvě se rovná čtyřce*, *druhý násobek dvou se rovná čtyřem*. Největším překvapením – nehledě na relativně častou podobu „dva krát dvě je čtyři“ – pro nás byl výrazně převažující výskyt maskuliní podoby číslovky 2 (tedy *dva*).

Neméně rozrůzněné byly odpovědi zachycující početní úkon $5 \times 2 = 10$, kde s těsným náskokem převážila verze *pět krát dva rovná se deset* (18x). Další pořadí bylo následující: *pět krát dva je deset* (17x), *pět krát dvě je deset* (9x), *pět krát dvě rovná*

se deset (4x), pět krát dva se rovná deseti (2x), pět krát dvě se rovná desítce (1x) a pátý násobek dvou se rovná desíti (1x).

Nejednotně vyzněl také závěrečný případ násobení ($2 \times 5 = 10$), a sice takto: dva krát pět je deset (24x), dva krát pět rovná se deset (19x), dvě krát pět rovná se deset (3x), dva krát pět se rovná deseti (2x), dvě krát pět je deset (1x), dvě krát pět se rovná desítce (1x), druhý násobek pěti se rovná desíti (1x) kuriózně též součin dva a pět je deset (1x).

K příkladu s největším počtem alternativních reakcí (deset)³ se řadí dělení $4 : 2 = 2$. Nejčastěji zaznělo čtyři děleno dvěma se rovná dva (19x), dále čtyři děleno dvěma jsou dva (12x), čtyři děleno dvěma jsou dvě (6x), 3x se v anketě vyskytlo hyperkorektní řešení čtyři děleno dvěma jsou dva a čtyři děleno dvěma se rovná dvě, dva vyskytly zaznamenalo spojení čtyři děleno dvěma rovná se dva a dále (1x) bylo uvedeno čtyři děleno dvěma rovná se 2 (tazatel – patrně z důvodu neznalosti, popř. nejistoty nerespektoval výslovnou žádost o uvádění slovní podoby číselných výrazů), čtyři děleno dvěma je rovno dvěma, čtyři děleno dvěma je dva (tato varianta nám připadá jako deformovaná) a také čtyři děleno dva je dva (nemůžeme se zbavit pochybností, že by byl rodilý mluvčí češtiny schopen takovou variantu vyprodukovat). Dva z oslovených účastníků ankety oba příklady zaměřené na dělení vynechali.

O něco méně podob přinesl závěrečný příklad $10 : 2 = 5$. Dvacet respondentů odpovědělo deset děleno dvěma je pět, devatenáct dotázaných uvedlo deset děleno dvěma se rovná pět, čtyři dotázaní uvedli deset děleno dvěma se rovná pět stejně jako deset děleno dvěma je pět, jednou se objevilo deset děleno dvěma je 5, deset děleno dvěma je rovno pěti a dokonce deset děleno dva je pět.

Co říci závěrem? Uzavíráme konstatováním, že pokládáme (povahou institucionální) komunikační oblast výše pojednaného jednoduchého počítání za poměrně standardizovanou. Výraznou rozkolísanost (nezřídka až defektnost) studentských řešení zjištěnou prostřednictvím malé sondy (byť její výsledky nepřeceňujeme) tedy rozhodně nepokládáme za jev povahy pozitivní, nýbrž právě naopak - v daném kontextu se nám jeví spíše jako záležitost nežádoucí a nepřípadná.

Literatura

- Hrdlička M., 2011a, *Jak se počítá od jedné do tří?*, „Bohemistika“ 11, s. 54–55.
Hrdlička M., 2011b, *K užívání českých číslovek a číselných výrazů (se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku)*, „Studie z aplikované lingvistiky“ 2, s. 11–22.
Hrdlička M., 2014, *Je za pět minut tři čtvrtě na jedenáct*, „Bohemistika“ 14, s. 87–89.
Hrdlička M., 2021, *My jsme tři, jich je pět*, „Bohemistika“ 21, s. 260–262.

⁴ Mimo anketu jsme se setkali ještě s další možností, a sice *čtyři lomeno dvěma*...

Milan HRDLIČKA

Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2024.1.9

Ty už se mnou neka?¹

Keywords: language economy, ellipsis, clause equivalent, clause fragment, shortening, univerbisation, polysemy, condensed communication, expressions which are not intentionally brought to a close

Klíčová slova: jazyková ekonomie, elipsa, větný ekvivalent, větný fragment, zkracování, univerbizace, polysémie, kondenzace sdělení, nedořikávání

Abstract

This article treats the speech forms of language economy in contemporary Czech. It inquires into the essence of chosen frequently applied speech forms such as shortening, univerbisation, ellipsis, polysemy, clause equivalent and clause fragment. It concentrates above all on the cases when some expressions in everyday informal communication are not intentionally brought to a close, for example *Nashle!* (a shortened form of *Cheerio!*), *Uka!* (a shortened form of *Show me!*) etc. It points out their distinctness from aposiopesis and presents the examples of the most frequent shortening which are divided into three basic categories: nominal, verbal and the others. Although within the communication in Czech they are rather specific, a speaker who is not a native but his Czech is at an advanced stage, could be acquainted with them.

Príspevek pojednává o řečových podobách jazykové ekonomie v současné češtině. Charakterizuje se podstata jejich vybraných, hojně užívaných řečových projevů, mezi které patří mimo jiné zkracování, univerbizace, elipsa, polysémie, větný ekvivalent a větný fragment. Pozornost se věnuje především případům záměrného řečového nedořikávání určitých výrazů v každodenní neoficiální komunikaci, jako např. *Nashle!* (= na shledanou); *Uka!* (= ukaž) *mi to* aj. Poukazuje se na jejich odlišnost od apoziopeze, uvádějí se bazové příklady nedořikávání s vysokou frekvencí řečového výskytu. Ty se člení do tří základních skupin (jmenné, slovesné, další případy). Přestože se z hlediska úrovně komunikační kompetence v češtině jedná o případy dosti specifické, alespoň s některými z nich by mohl být obeznámen i nerodilý mluvčí češtiny s pokročilejší znalostí českého jazyka.

Různorodých projevů jazykové ekonomie (rozumíme jí zde snahu mluvčího po vyjádření zjednodušujícím, stručném, pokud možno formálně nenáročném) se v každodenní komunikaci s vysokou frekvencí vyskytuje celá dlouhá a pestrá řada. V některých případech (viz příklady dále) jde o záležitost ryze lexikální, jindy zase spíše skladební,² textovou, resp. komplexní povahy.

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

² Srov. další elementární případy, třeba rozdíl mezi větou jednoduchou a souvětím: *Četl zajímavou knihu* versus *Četl knihu, která byla zajímavá* či případy záměrného neopakování spojovacích výrazů (prepozice aj.).

Mezi tradiční, osvědčené a odborně zmapované řečové projevy jazykové ekonomie patří zkrácování (v tuzemské odborné literatuře se v rámci abreviace nejčastěji rozlišují zkratky iniciálové³ – OSN = *Organizace spojených národů*, EU = *Evropská unie*, slabičné – *Setuza* = *Severočeské tukové závody*, *Drutěva* = *Družstvo tělesně vadných* a smíšené – *Čedok* = *Československá cestovní kancelář*, *URNA* = *Útvar rychlého nasazení*, které v řeči vystupují jako ohebná zkratková slova⁴ a také hojně užívaná jednoslovná (tedy univerbizovaná) pojmenování, u n i v e r b i z a c e, např. *úřad práce* – *pracák*, *řidičský průkaz* – *řidičák*, *Staroměstské náměstí* – *Staromák*,⁵ *České Budějovice* – *Budějice* aj.

Někdy bývá jako projev jazykové ekonomie chápána také polysemie, tedy případy, kdy se jistého (mnohoznačného) prostředku užívá ve více významech, např. *koruna* – *vrchní část stromu*, *symbol královské moci*, *platidlo* (blíže Čechová a kol. 2011 aj.).

K bázevým projevům jazykové ekonomie⁶ se řadí elipsa, čili explicitní nevyjádření skutečností, které by v úplné větě vyjádřeny (vyřčeny, popř. napsány) být mohly a které její mluvnická struktura předpokládá (Čechová a kol. 2011 aj.). K explicitní textové realizaci však z důvodu záměrného neopakování (resp. vypuštění) redundantního výraziva (elipsa textová, např. *Studuje český a německý jazyk*)⁷ nebo v důsledku snahy mluvčího (pisatele) po dosažení úspornosti ztvárnění propozičního

³ Některé mohou mít recesistické interpretace: iniciálová zkratka *CKM* = *Cestovní kancelář mládeže* se za totality četla i jako „cestujeme, kam můžeme“. Mnozí mluvčí tento typ zkratky náležitě neidentifikují: název politického hnutí *ANO* není přitakací částicí, nýbrž abreviací značící *Akce nespokojených občanů*.

⁴ Někdy narážíme na případy vícere interpretace vzniku zkráceného výrazu. Výraz *mukl*, označení pro politického vězně z padesátých let minulého století, měl znamenat „muž určený k likvidaci“. V mluvnici M. Čechové a kol. (2011, s. 26) nalézáme etymologii jinou: „Slovo *mukl*, něm. *Muckle*, znamenalo člena party (slovo je asi z romštiny /cikánštiny/): *mucklo* = volný, svobodný, po rozšíření označovalo vůbec darebáka, podvodníka, gaunera, pak proniklo i do vězeňského argotu a dnes se užívá převážně ve významu *vězeň*.“

⁵ Spadají sem též některé rozšířené případy substantivizace adjektiv: *svíčková pečeně* – *svíčková*, *telecí maso* – *telecí* aj., srov. M. Čechová a kol. 2011.

⁶ Možností je více; k relevantním případům lze přiřadit frekventovanou koexistenci prepozic (z důvodu kondenzace sdělení): *Koupil to za pro něho výhodnou cenu. Chodila s o deset let starším přítelem* (blíže S. Machová 2000). O snaze o úspornost, zjednodušení svědčí nejrůznější hláskové redukce a deformace (*narozeniny* – *narozky*, *počasí* – *póčo*, *dovolená* – *dovča*, *ofiko* – *oficiálně*), jindy je příčinou zamezení vulgárnosti pojmenování (*Ty vado!* = *Ty hovado!*). Touto cestou vznikají i zajímavé novotvary: *jémine!* = *Jesus Domine!* Do problematiky spadá též nedbalá výslovnost (*poněvadž* – *pác*, *člověče* – *čěče*, *prázdniny* – *práznniny*, *rbitov* – *hrbitov*, *ňákej* – *nějaký*) atd.

⁷ Srov. vyjádření typu *Stalo se to v roce dva patnáct* (= dva tisíce patnáct) aj.

obsahu výpovědi v určité situaci (elipsa situační, např. *Nezajdeme na jedno?* = *pivo*) většinou⁸ nedochází.

V řečové praxi je rovněž častý výskyt úsporných větých ekvivalentů (v odborné literatuře byly dříve označovány jako věty jednočlenné, a to jmenné – *Škola*, *Ordinace*, infinitivní – *Mlčet!* *Vrátit se zpět?* nebo citoslovečné – *Au!* *Fuj!* *Brrr!*). V tomto případě se, jak známo, jedná o nevětné výpovědi (neobsahují určitý tvar slovesný), které jsou však (obvykle expresivnější) funkční obdobou výpovědi větných – srov. zřetelné komunikační rozdíly mezi výpověďmi *Stát!* a *Stůj!* *Nemehlo!* a *Ty jsi (ale) nemehlo!* aj.

V promluvhách se také často setkáváme s větnými fragmenty (jinak řečeno s tzv. „eliptickými větami“), tedy s nevětnými výpověďmi, které obsahují pouze člen (popř. členy) rozvíjející, nikoliv i řídicí člen základní: *Vodu!* *Dobrou chut!* *Do Prahy. Synovi. O nich. Zpátky. Kdypak? Nad. Žádné ale!*

Tento druh vyjádření má velmi blízko k případům, na něž se v tomto příspěvku zaměřujeme přednostně, a sice k hojně rozšířenému dílčímu (zdůrazňujeme ovšem, že cílenému) tvaroslovnému nedořikávání⁹ (resp. pouze k částečné realizaci) různorodých výrazů výpovědi. Máme tímto na mysli formulace jako *Nashle* (= na shledanou); *Uka* (= ukaž) *mi to*, tedy faktickou záměrnou textovou nerealizaci určitého snadno odvoditelného (rekonstruovatelného) finálního komponentu jistého výrazu.

Tyto řečové zásahy je třeba odlišovat od podstatou i formou podobné a popo e z e (blíže Porák 1956), tedy od mnohdy neplánovaného nedokončení očekávaného a systémového vyjádření: *Běž, nebo tě...; Já jsem na to opatrn...; To „ý“ už nedořekl* (Čechová a kol. 2011, s. 300). Mluvčí, jak je z uvedených ukázek zřejmé, dává z různých důvodů přednost výpustce,¹⁰ popř. na rozdíl od nedořikávání neví, jak dále pokračovat, nemá možnost zamýšlenou výpověď dokončit, chce naznačit existenci vícero možností (viz i pozn. č. 9) apod. Zásadní odlišností apoziopce od elipsy je nemožnost komunikantů nedopovězenou část výpovědi spolehlivě rekonstruovat.

O které výrazy se v případě výše zmíněného nedořikávání/nedopovězení (tedy pouze dílčí realizace výrazu) jedná? Na základě svého řečového povědomí a bez nároku na úplnost konstatujeme, že lze v dané kolokviální sféře rozlišovat mimo jiné:

⁸ V komunikaci dochází k ustáleným a zažitým výpustkám: *Ten její už zase pije* (= alkohol); *Ředitel poděkoval, rozloučil se a zavěsil* (= telefonní sluchátko) atd.

⁹ Nemáme zde na mysli případy výskytu výrazu *to* (i prefigovaného), které v řeči mnohdy zastupuje vulgární, v dané situaci nepatřičné vyjádření: *Já ti jednu to!* *Je se na to vyto!* *Mám se z toho poto...* (viz Hrdlička 2015 aj.).

¹⁰ Upozorňujeme, že v komunikaci může jít i o záměrnou (smysluplnou a srozumitelnou) kombinaci vyjádření verbálního a nonverbálního, mimojazykového (gesta, mimiky aj.).

O polskich i czeskich napisach publicznych

Wydawnictwu Uniwersytetu Śląskiego zawdzięcza środowisko językoznawcze niedawno opublikowaną, bardzo interesującą i wartościową poznawczo monografię¹, poświęconą problematyce praktycznie niezbadanej. Autor dzieła skierował uwagę w stronę zebranego przez siebie bogatego materiału badawczego, czyli napisów publicznych, które były dotychczas opisywane jedynie w wybranych zakresach. Literatura przedmiotu nie odnotowuje zaś badań korpusu złożonego z napisów polskich i czeskich.

Materiał badawczy jest liczbowo imponujący, gdyż obejmuje 11 000 napisów zbieranych i dokumentowanych przez śląskiego językoznawcę w latach 2010–2022 w kilku miastach Polski i Czech (zob. s. 16). Autor pokazuje te komunikaty od początku opracowania jako osobliwe twory semiotyczne, trudne do typologicznego zakwalifikowania, a więc uporządkowania, które nie budziłoby zastrzeżeń. Rezygnując świadomie z ustaleń natury leksykograficznej i leksykologicznej, choć tych kwestii nie lekceważy, Andrzej Charciarek znajduje nośną poznawczą perspektywę opisu. Definiuje bowiem obiekt swych badań następująco:

Napisy publiczne stanowią dla mnie treść wszelkiego rodzaju tabliczek, szyldów, wywieszek, ogłoszeń, apeli, powiadomień, wezwań itp., które funkcjonują w przestrzeni miejskiej (s. 8).

Już w tej formule, precyzującej zawartość zbioru, mieszczą się informacje o jego dyferencjacji. Tworząc modele typologizujące o bardziej abstrakcyjnym charakterze, badacz dzieli zebrane komunikaty na:

- 1) „jednostki wielowyrazowe (niezdaniowe i zdaniowe) odznaczające się odtwarzalnością” (s. 8),
- 2) „napisy, które można uznać za krótsze lub dłuższe teksty administracyjne, np. zawiadomienia, zezwolenia, ostrzeżenia” (s. 8).

¹ Andrzej Charciarek, *Polskie i czeskie napisy publiczne. Stylistyka i pragmatyka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013, 257 s., ISBN 978-83-226-4273-3.

1) vyjádření jmenná, nezřídka hodnotící¹¹ – *Neboj, je to v poho* (= v pohodě); *To je bájo!* (= báječné); *To je bezva!* (= bezvadné); *Jsem docela spoko* (= spokojený); *Kámo!* (= kamaráde); *Mají na něj prý nějaké kompro* (= kompromitující materiál), *Je fakt sympa* (= sympatický) aj. či povahy kvantitativní, číselné – *Půjč mi pade* (= padesát korun); *Stopro* (= na sto procent, stoprocentně) *tam přijde*; *Prosil bych deset deka* (= dekagramů) *toho salámu* apod.;

2) vyjádření slovesná (velmi často obsahující zápornku *ne-*) – *Mě už to tady neba* (= nebaví); *Já už s tebou neka*¹² (= nekamarádím); *Mně to ale vůbec neva* (= nevadí); *Tak to teda nepla!* (= neplatí); *No neke!* (= nekecej, nepovídej); *Já už dneska nehra!* (= nehraju);

3) jiné případy, a to výpovědi povahy větné i nevětné – *Neřekl mi na to ani ň* (= nic)¹³; *Tak to ti teda pěkně d'* (= děkuju); *Dneska půjdu domů už poo* (= po obědě). *Kdy se vrátíš? Dopo* (= dopoledne), *nebo až odpo* (= odpoledne)?

Co říci závěrem? Uvedené (a potažmo další obdobné) případy nepochybně hodné hlubší odborné pozornosti vesměs spadají, stejně jako je tomu i v jiných jazycích, do sféry každodenní neformální nespisovné komunikace (část doloženého výraziva užívají zejména nedospělí mluvčí), některé z nich (*nashle!* i jiné) však může nerodilý mluvčí češtiny zaslechnout při pobytu v autentickém cizojazyčném prostředí poměrně často. Proto by si mohl – alespoň pasivně a alespoň výběrově – některá ze zachycených vyjádření osvojit.

Literatura

Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
 Hrdlička M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*. Praha: Karolinum.
 Machová S., 2000, *Dvě předložky vedle sebe*, „Naše řeč“ 83, č. 1, s. 30–34.
 Porák J., 1956, *Aposiopese v současné češtině*, „Slovo a slovesnost“ 17, č. 3, s. 132–139.

¹¹ Občas i vulgární: *Je to všechno na ho; Stojí to celé za ho* (= hovno).

¹² V komunikaci můžeme být svědky třeba i následujícího minidiialogu: *Ka?* (= kamarádíš se mnou?) – *Neka!* (= nekamarádím!); *Pla?* (= platí to?) – *Nepla!* (= neplatí!) aj.

Bogactwo zbioru oraz heterogeniczność komponentów to nie jedyne kłopoty czy nawet rafa metodologiczne, zwłaszcza dla lingwisty, który dysponuje właściwymi dyscyplinie narzędziami analitycznymi. Powstaje pytanie, w jakich ramach analitycznych i interpretacyjnych pomieścić to bogactwo, aby postępowanie badawcze uczynić poznawczo owocnym i móc wypowiadać się własnym głosem. Częstkowe analizy wybranych składników publicznej komunikacji pisemnej były bowiem dotychczas analizowane w ramach metodologii tekstologicznej (tu prym wiodą germaniści), genologicznej, stylistycznej i pragmalingwistycznej (zob. dla przykładu: Malinowska 2001, Czachur 2020, Wojtak 2014, 2019, 2022). Andrzej Charciarek, nawiązując oczywiście do znacznie bogatszej literatury przedmiotu, nie powiela żadnej z tych dróg postępowania badawczego, lecz radzi sobie z trudnościami metodologicznymi, wybierając precyzyjnie dookreśloną ścieżkę badawczą, wyznaczoną przez dukty po swojemu, czyli autorsko w istocie prowadzone, a więc analizę stylistyczną i pragmatyczną.

Najważniejsze założenia badawcze odnajdujemy na początku monografii. Autor nie zamieszcza jednak kompletu uwag metodologicznych w potoczyście napisanym *Wstępie*, przez co gładko i skutecznie zachęca czytelnika do dalszej lektury, która stopniowo odsłania arkana jego badawczego warsztatu. Warsztatu wysokiej próby, trzeba dodać. Rozważania teoretyczne autor sprawnie redukuje, odsyłając do polskich i czeskich opracowań, odnoszących się do stylu administracyjnego (urzędowego), wstępnie konstatując, że z tym typem tekstów napisy publiczne są spokrewnione w największym stopniu. Wspomniane nawiązania mają niezbywalną wartość, choć polskim stylistom dorobek czeskich jest po części znany, także dzięki „Bohemistycie” (oczywiście też kontaktom nie tylko konferencyjnym oraz publikacjom w „Stylistyce” dla przykładu). Analogiczne uwagi odnieść można do części poświęconej analizie pragmatycznej, która jest prowadzona, na co bezpośrednio badacz wskazuje, zgodnie z utrwalonymi w polskiej lingwistyce założeniami rodem z lingwistyki anglosaskiej.

Autor należy do grona niezwykle skrupulatnych analityków. Zadziwić może każdego precyzją analiz oraz ich wieloaspektowością. Gdy już wyodrębni jakąś klasę komunikatów, poddaje ją, w kolejnych partiach monografii, analizom:

- 1) formalnym, gdy to konieczne jako cecha dyferencjalna,
- 2) stylistycznym (jako się już wspominało), poszukując zarówno różnorakich podobieństw, jak i różnic,
- 3) pragmatycznym (ten rozdział jest modelową konstrukcją także ze względów dydaktycznych),
- 4) porównawczym, skupiając uwagę na formalnych eksponentach analogii funkcjonalnych czy stylowych (zob. zwłaszcza zestawienie „podobieństw w zakresie wy-

stępowania określonych środków i formuł w napisach dyrektywnych” w języku polskim i czeskim (s. 241).

Z godną najwyższego uznania i podziwu skrupulatnością badacz wprowadza ład, stosując w analizach dobrze wybrane i dobrane kategorie stylistyczne i pragmatyczne. Gdy idzie o styl, sięga do wyznaczników makrostylistycznych przez odwołanie, inwentaryzację i skomentowanie sposobów funkcjonowania w napisach publicznych podstawowych cech stylu urzędowego oraz, obecnego w nich rzadziej, stylu potocznego. Jest to kierunek analiz ze wszech miar słuszny ze względu na heterogeniczność badanego materiału egzemplifikacyjnego. Z trudem bowiem i tylko w odniesieniu do wybranych grup napisów dałoby się zastosować obecne w analizach genologicznych kategorie stylu gatunku czy stylu gatunkowego.

Wartość analiz stylistycznych wynika z wyboru kategorii szczegółowych i poddaniu oglądowi sposobów ich przejawiania się w materiale badawczym. Dlatego rozdział zatytuowany *Stylistyczne wyznaczniki napisów publicznych* jest podzielony na podrozdziały o jasnej problematyce i konstrukcji: *Napisy publiczne a dyrektywność*, *Napisy publiczne a bezosobowość*, *Napisy publiczne a interakcyjność*, *Napisy publiczne a standardowość*, *Napisy publiczne a precyzyjność*.

Pragmatyka z kolei zyskuje w autorskich poczynaniach badawczych bogatą reprezentację analityczną ze względu na:

- 1) przywołanie i wyzyskanie w interpretacji kryteriów lokalizacyjnych, a więc odwołania do miejsc ekspozycji napisów (od tego zależy, podkreśla autor, i treść komunikatów, i rodzaj uczestników aktów komunikacji oraz kształt relacji między nimi),
- 2) formułowanie uwag na temat nadawców i odbiorców – stopnia społecznego dystansu między tymi podmiotami, a także obudowy grzecznościowej napisów,
- 3) dogłębną charakterystykę aktów mowy i sposobów ich formułowania (typowe dla tekstów urzędowych akty bezpośrednie i będące znamieniem kreatywności akty pośrednie).

O analitycznej skrupulatności analiz pragmatycznych świadczy opis zróżnicowania jednego typu aktu mowy w zależności od miejsca ekspozycji komunikatu (zob. dla przykładu podrozdział poświęcony prośbom rozczłonkowany według miejsc: klatka schodowa, dom akademicki, bank, osiedle mieszkaniowe itd.).

Nie sposób nie ufać autorskim interpretacjom ze względu na nadzwyczaj bogatą ilustrację materiałową, eksponowanie licznych napisów danej kategorii (z obu języków), napisów odnotowanych i/lub wizualnie reprodukowanych, mimo że autor programowo (czemu trudno się dziwić) pomija w analizach kwestię polisemiotyczności komunikatów. Jest to zagadnienie wymagające odrębnych studiów, a w lingwistyce jeszcze metodologicznie słabo opracowane. Ponieważ nawet napisy z pierwszej wy-

odrębnionej przez badacza grupy (a więc te krótkie) są pomijane nie tylko w słownikach, ale też w korpusach narodowych, praca Andrzeja Charciarka ma ogromną wartość dokumentacyjną. Gromadzi materiał werbalny obecny w przestrzeni publicznej, a nieobecny w lingwistycznych kompendiach rejestracyjnych. Wartość dokumentacyjną monografii powiększa uwzględnienie napisów publicznych z czasu pandemii.

Autorowi należą się słowa uznania nie tylko za wydobycie z niebytu napisów publicznych i uczynienie bogatego zbioru materiałem badawczym, lecz także, powtórzę, za wybór zakresów i kierunków analiz. Nie miał bowiem łatwego zadania. Powiedzieć o napisach, że tworzą zbiór heterogeniczny, to zasadniczo niewiele powiedzieć. Żadna dystynkcja komunikacyjna nie wyczerpuje bogactwa tych wielokodowych twórców – są oficjalne lub nieoficjalne, adresowane szeroko, a więc do wszystkich, którzy znajdują się w określonej sytuacji lub mają ukonkretnionych adresatów, zyskują charakter regulujący i/lub informacyjny, a nawet ekspresywny, są mocnymi dyrektywami lub ich dyrektywność się osłabia, grzecznościowo mięknie i słabnie, mają charakter komunikatów zimnych (bezosobowych i twardych) lub są formułowane osobiście, ciepło i uprzejmie z intencjami wyrażanymi pośrednio (nawet czasem dowcipnie), zyskują formę jednowyrazową lub kształt rozbudowanych wypowiedzi itd., itd.

Nie było łatwo znaleźć dyscyplinowe usytuowanie analiz dla takiego bogatego i niejednorodnego zbioru, przez autora de facto odkrytego – jeszcze raz to podkreślę. Pracę należy sytuować przede wszystkim w ramach porównawczej stylistyki i pragmatyki oraz tekstologii, choć aspekty: pragmatyczny i stylistyczny komunikatów są, jak wiadomo, także komponentami analiz genologicznych. Andrzej Charciarek znalazł własne sposoby na opanowanie tego bogactwa, więc lektura monografii powinna być satysfakcjonująca dla każdego lingwisty zainteresowanego problematyką publicznego komunikowania.

Autor, odpowiedzialnym badaczem będąc, nie mógł wprowadzać tożsamościowych rozstrzygnięć typologicznych. Tylko niektóre zbiory wypowiedzi wykazują pokrewieństwo z regulaminami na przykład (co jest w książce wyczerpująco omówione), inne bytują jako zróżnicowane formalnie komunikacyjne twory poli-funkcyjne (zob. rozdział o funkcjach napisów publicznych, gdzie pojawia się konstatacja:

Napisy publiczne mogą pełnić funkcję informacyjną lub dyrektywną, poprzez które kształtowane są właściwe zachowania społeczne i relacje interpersonalne umożliwiające sprawne funkcjonowanie społeczeństwa (s. 27).

Interesujące są też zakresy porównań, gdyż, jak sądzę, porównawczy charakter analiz decyduje w znaczącym stopniu o wartości poznawczej książki. Komparatystyka nie jest moją specjalnością, więc nie wypowiadam się na temat oryginalności

monografii we wskazanym zakresie. Stwierdzam jedynie własną satysfakcję lekturową. Mogłam się bowiem dowiedzieć sporo nie tylko o podobieństwach czy różnicach w zakresie wyznaczników formalnych, lecz zapoznać z interpretacjami o charakterze kulturowym. Przedstawiając dla przykładu napisy na klatkach schodowych, autor notuje brak w materiale czeskim napisów dotyczących potrzeb fizjologicznych i pisze w komentarzu:

Fakt ten dowodzi, że nie wszystkie tematy mogą być podjęte w każdej przestrzeni publicznej [...] (s. 122).

Charakterystyka napisów umieszczanych w sklepach czy galeriach handlowych zawiera z kolei uwagi na temat utylitaryzmu grzecznościowego, o czym świadczy nadawanie zakazom i nakazom formy prośb. Przykłady w języku polskim znakomicie urozmaicają lekturę:

[Proszę nie konsumować potraw i napojów na parapecie wystawy],

[Psy prosimy zostawiać na zewnątrz],

[Informacja – Prosimy oczekiwać na tramwaj poza terenem sklepu! Dziękujemy za zrozumienie :)],

[Podczas dokonywania zakupów w godzinach nocnych prosimy o zachowanie ciszy] itd.

Zachwyt nad doбором stosownych przykładów w języku czeskim zostawiam bohemistom.

Autor opracowania miał ambitnie wyznaczone zadanie uporządkowania i scharakteryzowania na gruncie lingwistycznym niezwykle bogatego samodzielnie zgromadzonego zbioru heterogenicznych komunikatów. Wywiązał się z tego zadania znakomicie, sytuując swoje drobiazgowo analizy na gruncie lingwistyki porównawczej, z uwzględnieniem perspektywy stylistycznej i pragmalingwistycznej. Monografia jest dzięki temu ważnym i cennym uzupełnieniem luk poznawczych związanych z badaniem komunikatów stale obecnych w przestrzeni publicznej, determinowanych przez różne sytuacje komunikacyjne wynikające z uregulowań relacji i interakcji społecznych nie tylko o charakterze administracyjnym.

Książka stanowi połączenie analiz makro stylistycznych, typowych dla paradygmatu stylistyki funkcjonalnej (dziś rzadziej uprawianej, a książka Andrzeja Charciarka pokazuje jej przydatność i aktualność) i analiz w istocie mikro stylistycznych, prowadzonych przez pryzmat kategorii pragmalingwistycznych, czyli miejsca komunikacji, jej aktorów, relacji między nimi, a także funkcji wypowiedzi. Wpisuje się też w nurt badań tekstologicznych i otwiera perspektywę genologiczną.

Lektura przedstawianej książki usatysfakcjonuje każdego, kto ceni umiejętność odkrywania materiału badawczego, interesującego i wartościowego dla językoznaw-

cy, a przeoczonego przez badaczy, zdolność dostrzeżenia ilustrowanych tym materiałem zagadnień nośnych analitycznie i interpretacyjnie, umiejętność prowadzenia wywodu – jasnego i precyzyjnego, ale nienużącego nadmiarem składników teorii, przedstawiania analiz w niebanalny, intrygujący sposób, zdolność dostrzegania analogii, stereotypizacji komunikacyjnej, ale też wrażliwość na kreatywny sposób wysłowienia (czy szerzej komunikowania), bogactwo egzemplifikacyjne, sposoby i zakresy porównań komunikatów w dwu językach, nowoczesną i estetyczną, wręcz wysmakowaną szatę edytorską (za co gratulacje należą się także Wydawnictwu Uniwersytetu Śląskiego).

Lekturę monografii Andrzeja Charciarka polecam z pełnym przekonaniem zarówno polonistom, jak i bohemistom oraz przedstawicielom neofilologii zainteresowanym problematyką stylistyczną, tekstologiczną, ale też komunikologiczną (dyskursywną).

Literatura

- Cz a c h u r W., 2020, *Teksty minimalne jako przedmiot badań genologicznych*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, t. 13, s. 25–42.
- M a l i n o w s k a E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- W o j t a k M., 2014, *O standaryzacji wypowiedzi administracyjnych*, [w:] *Teksty, podteksty i konteksty. O współczesnej polszczyźnie i jej kontaktach z innymi językami słowiańskimi. Tom dedykowany Profesor Bożenie Ostromeckiej-Frączak*, red. B. Grochala, E. Pałuszyńska, Pruszków koło Łasku: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 138–150.
- W o j t a k M., 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- W o j t a k M., 2022, *Regulaminy w przestrzeni miasta – analiza genologiczna*, [w:] *Słowa – znaczenia – konteksty. Prace ofiarowane prof. Władysławowi Makarskiemu*, red. J. Klimek-Grądzka, A. Majewska-Wójcik, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 171–184.

Grażyna BALOWSKA
Uniwersytet Opolski

DOI: 10.14746/bo.2024.1.11

Badania bohemistyczne inspirowane filozofią egzystencji Karla Jaspersa

W 2023 roku Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wydał kolejną interesującą publikację w ramach serii *Bohemica Posnaniensia*, której redaktorem jest Mieczysław Balowski. Jest to monografia wie-

loautorska pt. *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej*¹, tytułem odwołująca się do filozofii egzystencji Karla Jaspersa.

Prezentowana monografia ma charakter interdyscyplinarny, obejmuje bowiem teksty o tematyce językoznawczej i literaturoznawczej, prezentowanej w wielu przypadkach także na szerszym tle kulturowo-społecznym. Studia pomieszczone w publikacji zostały zgrupowane w kilku działach: *Wprowadzenie* (s. 11–34), cztery bloki tematyczne (s. 35–328; por. niżej) i *Zakończenie* (s. 329–336). *Notabene* każdy z powyższych działów poprzedzony został odpowiednim mottem, będącym fragmentem z dzieła Karla Jaspersa (2020). Monografia zawiera także *Indeks nazwisk* (s. 337–346) oraz *Notki o autorach* (s. 347–349).

Zespół autorów podejmuje w monografii wielowątkowe rozważania, dla których punkt wyjścia stanowi Jaspersowskie rozumienie tytułowych sytuacji granicznych jako splotu negatywnych – z punktu widzenia zarówno jednostki, jak i społeczności – przypadków ludzkiej egzystencji, niemożliwych do uniknięcia, ale możliwych do pokonania, ponieważ egzystencję człowieka cechują niedające się usunąć sprzeczności (np. konflikt wartości). Do takich skrajnych sytuacji egzystencjalnych Karl Jaspers zalicza cierpienie, śmierć, walkę oraz poczucie winy (Jaspers 2020, s. 302). Sytuacje graniczne zmuszają człowieka do poszukiwania rozwiązań. Sposób zatem, w jaki człowiek ich doświadcza i je pokonuje, ukazuje miarę jego siły, ponieważ w sytuacjach granicznych ujawnia on swoją ograniczoność, którą stara się pokonać lub się z nią pogodzić².

Wprowadzenie otwiera ciekawe studium Mieczysława Balowskiego *Sytuacje graniczne jako nieuniknione układy negatywne (na przykładzie języka czeskiego)* (s. 11–25), w którym autor prezentuje teoretyczne podstawy Jaspersowskich *sytuacji granicznych (układów negatywnych)*, a następnie odnosi je do rozwoju języka czeskiego. Badacz zwraca szczególną uwagę na cztery czynniki, wpływające na kształt określonej sytuacji granicznej: ograniczoność natury ludzkiej, nieuniknioność układów negatywnych, świadomość ograniczoności jednostki wobec określonych układów negatywnych, jednostkowe i rzeczywiste przeżywania określonych układów negatywnych (s. 13–14; por. też Piszkański 1978). Jak zauważa autor, „W przypadku języka czeskiego niejednokrotnie historyczna określoność i ograniczoność natury

¹ *Sytuacje graniczne w języku i literaturze czeskiej*, red. Mieczysław Balowski, Poznań: IFS UAM, Wydawnictwo PRO, 2023, 349 s., ISBN 978-83-63090-61-6.

² Por. także konstatację Juliusza Piwowarskiego: „[sytuacji granicznych] świadome doświadczenie i przejście przez nie, pozwala według Jaspersa na odczytanie szyfrów transcendencji, ukrytych sensów naszego życia i świata, odsłaniających się człowiekowi dopiero w takich dość skrajnych, granicznych wydarzeniach” (Piwowarski 2015, s. 139–140).

ludzkiej decydowały o jego kształcie” (s. 15), i odnosząc się na przykład do średnio-wiecznej tendencji wprowadzania do czeszczyzny zapożyczeń z języka niemieckiego, konstatuje:

I mimo przeciwstawiania się (np.) Husa zniemczonej leksyce czeskiej społeczny wybór sposobu komunikowania się [...] skutkowało pozostaniem przy wcześniejszym słownictwie, ponieważ odejście od niego [...] ograniczało możliwości pełnego poradzenia sobie użytkownika języka z daną sytuacją graniczną (z codzienną komunikacją społeczną, z nowymi nawykami mownymi itp.) (s. 15).

Drugi tekst o charakterze wprowadzającym, autorstwa Jany Bílkovej, *Významy a kolokace lexémů krize a nouze v současné češtině* (s. 27–34), omawia znaczenie tytułowych leksemów na podstawie ich potencjału kolokacyjnego z wykorzystaniem materiału językowego z korpusu SYN v10 (Český národní korpus SYN v10). Na podstawie przedstawionej analizy autorka dochodzi do wniosku, że oba leksemy określają sytuacje niepożądane, nieprzyjemne, skrajnie trudne, sytuacje braku, niepewności i zagrożenia, mają więc negatywny wydźwięk. Z drugiej jednak strony, jak podkreśla, „Krizе [...] může být nahlížena i pozitivně, jako stav, který ukončí negativní vývoj, přinese něco dobrého, nějakou změnu k lepšímu” (s. 33).

Do pierwszego z bloków tematycznych, *Sytuacje graniczne historycznej określoności* (s. 35–110), wprowadza czytelnika motto:

Sposób, w jaki człowiek doświadcza klęski, rozstrzyga o tym, kim się staje. W sytuacjach granicznych albo ukazuje się nicieść, albo też daje się odczuć to, co jest naprawdę, pomimo i ponad wszelkim znikającym byciem w świecie (Jaspers 2020, s. 311).

Autorzy zatem podejmują w tej części monografii problematykę położenia człowieka w określonym miejscu i czasie historycznym czy układzie społecznym jako sytuacji zastanej oraz poruszają kwestię sposobów konfrontowania się człowieka z sytuacjami granicznymi, sposobów praktycznego działania i zarazem doświadczania własnej ograniczoności i nieuniknioności owych układów negatywnych.

Wokół pytania, na ile jest możliwe odejście od „zwykłego” świata, w którym żyjemy, do tego, co jest transcendentne, ogniskuje się uwaga I g o r a F i c a (*Job na smetišti aneb Jak překročit krajní mez lidské existence a být básníkem*, s. 37–48). Autor prowadzi interesujące rozważania, zestawiając filozofię Karla Jaspersa z poglądami Gabriela Marcela i Wolfganga Janke, następnie za pomocą parafrazy historii starotestamentalnego Hioba odwołuje się do esejów czeskiego krytyka i poety Karla Křepelki na temat sztuki, by dojść do wniosku, że wykluczenie religijności z europejskiego kręgu kulturowego spowodowało, że to, co nosi miano sztuki, „Stalo se chimérou. Jakmile dosáhlo standardní úrovně sociální i kulturní nepotřebnosti, vstoupilo do rozhodující fáze zápasu o smysl vlastní existence na poli nekonečných teoretických

diskusí. To už ovšem dávno ztratilo tvář a osobnost tvůrce rozbředla v multimediální instalaci. Smířit život se smrtí, a právě jen formálně, je obrovská zátěž” (s. 47).

Kolejne szczegółowe zagadnienia poruszane w pierwszym bloku tekstów koncentrują się na analizie sytuacji granicznych, jakie przeżywają bohaterowie czeskiej prozy historycznej drugiej połowy XX w., m.in. takich dzieł, jak *Královnyn nemají nohy* Vladimira Neffa, *Údolí včel* Vladimíra Körnera, *Král bez přílby* Oldřicha Danka czy *Trapný konec rytíře Bartoloměje* i *Paměti českého krále Jiřího z Poděbrad* Václava Erbena (D a n i e l J a k u b í č e k, *Mezní a krizová situace v české historické próze 20. století*; s. 49–65); na ujęciu sytuacji granicznych z perspektywy ekspresjonizmu z wykorzystaniem egzemplifikacji w postaci dwu tomików poezji zapoznanego czeskiego poety Františka Némca *Sebe i vás* oraz *Zelené demonstrace* (R o m a n P o l á c h, *Naše naděje se obrací k silám srdce. Jiná podoba mezní situace a expresionismu v české poezii na začátku 20. let 20. století*; s. 67–78); na charakterystyce funkcji, jakie pełni dzieło Karla Čapka *Válka s Mloky* w sytuacji granicznej (prymarna funkcja estetyczna, sekundarna – perswazyjna, apelatywna oraz forma ostrzeżenia) (J i n d ř i š k a S v o b o d o v á, *Čapkova Válka s Mloky jako varování v mezní situaci*; s. 79–93) czy na analizie tekstu, jaki pod koniec swojego życia napisał przedstawiciel jednego z najbardziej znamienitych czeskich rodów szlacheckich, Zajíc Jan z Házmburka³, pozostawiając dla potomnych swoisty testament, który I v o H a r á k w swoim studium »Sarmacia« – *raně manýristický fikční ego-dokument* (s. 95–110) zaliczył do wczesnego nurtu manieryzmu literackiego na podstawie szeregu cech, m.in. „Nouze o spásu, věci ukazující se být i něčím jiným, než čím se na první pohled jeví, vzájemné prostupování světa přirozeného a nadpřirozeného (se snahou dosíci se racionálního poznání obou) – to všechno jsou další z vlastností a rysů, které nám mohou pomoci přiřadit Sarmacii k určité myšlenkové a umělecké epoše” (s. 106).

Dalszą część monografii, *Doświadczenie lęku i niepewności* (s. 111–161), rozpoczyna Jaspersowska wypowiedź:

Lęk, który wyraża się w drżeniu przed niebytem, jest dla woli bycia tu oto nieusuwalny i pozostaje tym, co ostatnie, kiedy bycie tu oto jest absolutyzowane, a nie ujmowane w określonym sensie jako rzeczywistość przejawiająca się w ramach formy życia w świecie, mającego świadomość i pamięć (Jaspers 2020, s. 334).

Teksty zawarte w tym bloku prezentują różne typy sytuacji egzystencjalnych, uznanych przez autorów za graniczne, którym towarzyszy uczucie lęku, obawy czy niepewności, prezentują także wpływ powyższych uczuć na język określonej sytuacji

³ Chodzi o dzieło *Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata* (Zajíc Jan z Házmburka 2007), które Zajíc Jan z Házmburka (1496–1553) napisał prawdopodobnie 2.02.1553 (Harák, »Sarmacia«... s. 98).

komunikacyjnej. J a n a H o f f m a n n o v á w studium *Nahrávání autentických rozhovorů jako »mezni situace«* (pro nahrávané účastníky i pro nahrávající výzkumníky) (s. 113–120) zwraca uwagę na czynność nagrywania tekstów jako obligatoryjny element współczesnych badań nad językiem mówionym i podkreśla, że dla obu stron (nagrywającej i nagrywanej) może stanowić ono swoistą sytuację graniczną, w której „Pro psychicky labilnější účastníky se ale může nahrávání stát »mezni situací« – souhlas sice vyjádří, ale po celý průběh rozhovoru se nezbaví nervozity, která může komunikaci poznamenat” (s. 120). Natomiast dla Jiřego Zemana (*Jazykový problém v komunikaci mládeže*, s. 121–126) sytuację graniczną stanowią problemy językowe i komunikacyjne, które młodzież musi rozwiązać w różnych typach komunikacji, interesuje go więc sposób identyfikowania problemu przez młodych użytkowników języka oraz sposób komunikowania o nim, który odzwierciedla ich przeżywanie rzeczywistości.

Sytuacje graniczne o charakterze ponadjednostkowym, takie jak pandemia, rosyjska inwazja na Ukrainę, inflacja czy kryzys energetyczny, rozpatruje w swoim tekście D i a n a S v o b o d o v á (*Jazykové prostředky užívané k vymezení číselných řádů nejen v mezích situacích*, s. 127–135) i analizując tendencję do łączenia liczebników z przymiotnikami typu *nizký, malý, vysoký i velký* w tekstach publicystycznych, dochodzi do interesującego wniosku że „Proto i tato spojení, jež se do jisté míry odchyľují od předpokládané formy, mohou plnit vedle základní funkce předání informace i cíle další včetně manipulativních a ve větší či menší míře se mohou stát modelovými, neboť u nich mnohdy nejde o numerický údaj samotný, spíše o jeho záměrnou modifikaci” (s. 134). M i l o s l a v V o n d r á ě k z kolei analizuje w duchu Jaspersowskim napisy na ścianach szpitala psychiatrycznego w Kroměříži (*»Všecko převrácený a převráceně!«* K n á p i s ů m n a z d e c h z e m s k é h o l é ě b n é h o ú s t a v u, s. 137–151) i podkreśla, że stanowią one autentyczne świadectwo przeżywania sytuacji granicznej, w jakiej znajdowali się pacjenci szpitala (głównie w okresie po pierwszej i drugiej wojnie światowej). Są to więc przykłady napisów w formie lamentu, skargi, ale także tekstów o charakterze medytacyjnym czy „zwykle” uwagi dotyczące funkcjonowania opieki szpitalnej. Natomiast tekst J o a n n y B r o d n i e w i c z podkreśla znaczenie wyboru Karola Wojtyły na papieża dla Kościoła katolickiego w Czechosłowacji w okresie komunizmu (*»Nie bójcie się«* – *znaczenie wyboru papieża Słowianina dla katolików w Czechosłowacji*, s. 153–161).

Wprowadzeniem do trzeciego bloku tematycznego, *Doświadczenie walki* (s. 163–230), są następujące słowa Karla Jaspersa:

Wszystko, co żyje, nawet jeśli nie zdaje sobie z tego sprawy, prowadzi walkę o bycie tu oto: pasywnie walkę o samo tylko bycie tu oto w pozornym spokoju istnienia (*Bestehen*), aktywnie o wzrost i ekspansję (Jaspers 2020, s. 345),

które zapowiadają tematykę pomieszczonej w tej części monografii tekstów, dotyczącą różnych typów walki, jaką toczą jednostki i społeczności. Tę część otwiera obszerne i szczegółowe studium M i r y N a ě e v y - M a r v a n o v e j, *Způsoby »jak a proč to říct tak či jinak«* v obdobích a situacích mezích a krizových (s. 165–186), prezentujące różne sposoby walki o język czeski na przestrzeni wieków, w okresach ograniczeń i stagnacji jego rozwoju, np. tzw. obrony języka przed obcymi wpływami czy walka z cenzurą. Autorka słusznie konstatuje, że „Zvláštním, bohužel typickým způsobem jazykového omezování, které může vést i k destrukci, je také vznik a řízení cenzury jako politické a silně represivní instituce. Od Koniáše a cenzurních institucí habsburské monarchie přes období tzv. normalizace až do sametové revoluce byla cenzura silnou brzdou rozvoje jazykového, literárního a kulturního” (s. 185).

Dwa kolejne teksty dotyczą walki o wolność w okresie komunizmu. W o j - c i e c h D o n i a k podkreśla znaczenie listu Václava Havla do Gustáva Husáka, który został opublikowany w 1975 roku (*Dopis Gustávu Husákovi*), jako przejawu walki Václava Havla – dysydenta o prawdę i wolność jednostki i społeczeństwa (*List do Gustáva Husáka Václava Havla jako výraz walki o wolność*, s. 187–197), U r s z u l a K o w a l s k a - N a d o l n a zaś koncentruje swoje rozważania na powstaniu i funkcjonowaniu Karty 77 jako wyjątkowej inicjatywy ruchu opozycyjnego w Europie Środkowej (*»Zmęczenie zmęčením«* w *»epoce bez času«*. *Kilka uwag o polskim i czeskim kontekście powstania Karty 77*, s. 199–212). Blok tekstów zamyka studium A n n y M a r i i S k i b s k i e j *Europa Środkowa z trzech literackich perspektyw* (s. 213–230), w którym autorka prezentuje koncept Europy Środkowej z perspektywy trzech współczesnych pisarzy regionu: Jurija Andruchowycza, Andrzeja Stasiuka oraz Jáchyma Topola.

Ostatni, czwarty blok tematyczny monografii, *Doświadczenie śmierci* (s. 231–328), poprzedzony jest mottem „Opanowanie w obliczu śmierci jest spokojną postawą, w której uczestniczą jeszcze oba momenty. Postawa ta przewycięża życie, ale nie okazuje mu pogardy; wciąż na nowo trzeba tu przeżywać ból śmierci i wciąż na nowo uzyskiwać można egzystencjalną pewność. Życie zyskuje większą głębię...” (Jaspers 2020, s. 336). Autorzy przedstawiają tu analizę różnych aspektów pojęcia *śmierć* jako głównego objawu ludzkiej skończoności, którą Karl Jaspers uznaje za jedną z sytuacji granicznych. Śmierć jest więc uznana za koniec egzystencji człowieka. Warto w tym miejscu przywołać słowa Michała Janiaka, który słusznie zauważa, że „Kiedy ustają podstawowe funkcje organizmu, kończy się życie w znanej nam formie. Niezależnie od naszej wiary, światopoglądu czy nadziei śmierć jako fakt oznacza zawsze to samo: kres życia. [...] Śmierć to konstytutywny składnik życia. Nawet najwyższa wiara w postęp, nadzieja na stopniowe pokonywanie biologicznych ograniczeń, cierpień

i chorób, musi pogodzić się z prawdą, że na śmierć nie ma lekarstwa i od śmierci nie będzie nigdy ucieczki” (Janiak 2014, s. 114).

Na nieuchronność ludzkiego losu i jego kresu zwraca uwagę L u b o m í r H a m p l w czesko-polskim studium porównawczym prezentującym różnice i podobieństwa ujęcia ŚMIERCI jako konceptu językowo-kulturowego w leksyce obu języków (*Wizja śmierci jako obrazu konceptualno-symbolicznego (na materiale czeskich i polskich frazeologizmów)*, s. 233–243). Natomiast A l e n a M . Č e r n á w interesującym tekście *Mor v životě a díle Daniela Adama z Veleslavína* (s. 245–257) omawia postawę wobec epidemii, które nawiedzały Pragę w XVI wieku, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli czeskiego humanizmu, Daniela Adama z Veleslavína. I choć śmierć kończy ludzkie życie, to jednak w przypadku tego autora i wydawcy nie stanowi kresu wszystkiego, ponieważ był człowiekiem głęboko wierzącym i jak zauważa autorka, miał mocne przekonanie, że śmierć nie stanowi nieprzekraczalnej granicy, ale jest przejściem do nowego życia (s. 255). Motywy wiary chrześcijańskiej obecne są również w twórczości Miloša Doležala, o czym traktuje następne studium (J i ř í J e l í n e k , *Existenciální jazyk sbírky »Jana bude brzy sbírat lipový květ«*, s. 259–271). Jiří Jelínek podejmuje tu problematykę sposobu poetyckiego uchwycenia ostatnich chwil życia żony poety i przeżywanego przez niego uczucia niepokoju, będącego przejawem poczucia straty po jej śmierci.

Trzy dalsze teksty odnoszą się m.in. do śmierci jako konsekwencji działań wojennych. M a r t i n T i c h ý prezentuje czeską recepcję pierwszych utworów prozatorskich inspirowanych I wojną światową: *Lítice* Richarda Weinera (1916) i *Ohně* Henriego Barbussa (1916, czeskie tłumaczenie 1917) (*»Onen rozechvívající dojem, jímž působí pohled na prolitou lidskou krev.« Reflexe prvních práz z Velké války*, s. 273–284). Vladimíra Pánková zaś w swoim opracowaniu zwraca uwagę na to, w jaki sposób sytuacja wojny i holokaustu wpływa na osobowość człowieka, który jest uczestnikiem tych wydarzeń (*Mezní situace války a holokaustu v české psychologické próze*, s. 285–294). Problematykę tę egzemplifikuje przykładem analizy dzieł takich przedstawicieli czeskiej prozy psychologicznej, jak Jiří Mucha i Arnošt Lustig i dochodzi do następującej konstatacji:

Analyza textů ukázala, že mezní situace zobrazené v psychologické próze odkrývají v člověku jednak potenciální zlo číhající na svou příležitost, jednak morální sílu, která se tomuto zlu brání nebo ho v podobě svědomí reflektuje (s. 293).

Do tragizmu holokaustu odnosi się także tekst M a r k é t y P o k o r o v e j (*Těrezín v literatuře – Literatura v Terezíně*, s. 295–318), w którym autorka porusza zagadnienie doświadczenia holokaustu w twórczości żydowskich więźniów getta w Terezynie. Zwraca przy tym uwagę na opozycyjność motywów literackich obecnych w

analizowanych utworach: tragizm sytuacji egzystencjalnej – getto, choroba, głód, śmierć, holokaust, któremu odpowiada motyw nocy, równoważony jest przez motyw nadziei – wiara w zwycięstwo (koniec wojny), koniec zagłady, wolność, siła moralna.

Czwarty blok tematyczny kończy opracowanie P e t r a N e j e d l e g o i Š t ě p á n a Š i m k a poświęcone sytuacjom granicznym śmierci i umierania i ich ujęciu w czeskiej twórczości ludowej (*Do smrti nejdelší. Smrt a umírání v tvorbě lidové a pololidové*, s. 319–328). Autor poddaje analizie pięć różnych pod względem typologicznym zbiorów pieśni z przełomu XVIII i XIX wieku i podkreśla, że sposób prezentacji w nich tytułowych pojęć z jednej strony służy wywołaniu u odbiorcy współczucia dla narratora z powodu jego tragicznego losu, z drugiej zaś pozbawiony jest głębszych odwołań do sfery emocjonalnej i przedstawia śmierć w formie „okoliczności towarzyszących”. Petr Nejedlý pierwsze z tych ujęć śmierci traktuje jako skutek konkretnej tragedii, drugie zaś jako sytuację modelową.

Monografię zamyka zakończenie autorstwa M a r i i Č e c h o v e j (*Mezníky ve vývoji češtiny a novodobé bohemistiky*, s. 332–336), prezentujące nieco inne ujęcie rozpatrywanego w omawianej publikacji zagadnienia sytuacji granicznych. Badaczka bowiem rozpatruje tu zjawisko określane jako *mezník*, które definiuje w następujący sposób:

[...] mezník označuje hranici, předěl; mezní znamená ‘hraničení’, lze říci i rozhodující, třebaže tento význam *Slovník spisovné češtiny* ani *Slovník spisovného jazyka českého* neuvádějí (s. 332).

W oparciu o tę definicję autorka przywołuje tak rozumiane przełomowe dzieła w rozwoju języka czeskiego, szczególną zaś uwagę poświęca ważnym etapom rozwoju współczesnej nauki o języku czeskim – bohemistyki i dochodzi do wniosku, że za owe przełomowe momenty uznać można wybitne osobowości naukowe czy też dzieła ich autorstwa, jak również dorobek naukowy tzw. szkół językoznawczych.

Zaprezentowana powyżej obszerna wieloautorska monografia przedstawia obraz wielowątkowych bohemistycznych dociekań naukowych inspirowanych filozofią egzystencji Karla Jaspersa, świadczących o jej aktualności także dziś, dla człowieka XXI wieku. Zaletą publikacji jest jej charakter interdyscyplinarny, pozwalający na prezentację w jednym miejscu lingwistycznych i literaturoznawczych ujęć badanych zagadnień także na szerszym tle kulturowym, które mogą stanowić zachętę dla kolejnych badaczy do dalszych poszukiwań i rozwijania powyższej problematyki. Jak bowiem twierdzi Karl Jaspers, „Sytuacje są ze sobą powiązane, gdy wynikają jedna z drugiej. Podlegam wówczas powiązaniom sytuacyjnym, których reguły poznać można dopiero na drodze badania naukowego; reguły te nigdy nie zostają poznane do końca, gdyż uświadomienie ich sobie ponownie przekształca sytuację, a wraz z nią

same te reguły, w momencie, gdy wchodzi ono do gry jako kształtujący sytuację nowy czynnik” (Jaspers 2020, s. 301–302).

Literatura

- Jan i a k M., 2014, *Śmierć jako sytuacja graniczna w filozofii Jaspersa i Kierkegaarda*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 20, s. 114–128.
- J a s p e r s K., 2020, *Wprowadzenie do filozofii*, tłum. Anna Wołkowitz, Wrocław.
- P i s z k a l s k i H., 1978, *Problem »sytuacji granicznych« w ujęciu Karla Jaspersa*, „Analecta Cracoviensia” X, s. 99–116.
- P i w o w a r s k i J., 2015, *Fenomen Bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Kraków.
- Z a j i c z H á z m b u r k a Jan, 2007, *Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha: Scriptorium.

K R O N I K A

Marie ČECHOVÁ

DOI: 10.14746/bo.2024.1.12

Západočeská univerzita v Plzni

Za mou studentkou a spolupracovnicí Ludmilou Zimovou

Je smutné, když se loučíte se spolupracovníkem, ale ještě smutnější, je-li to Váš žák.

To bohužel potkalo mě.

V časopise „Český jazyk a literatura“ jsme se chystali oslavit sedmdesátiny docentky Ludmily Zimové, její mladší kolegové (Patrik Mitter a Jiří Koten) připravovali pro „Český jazyk a literatura“ medailon, když nás zastihla zpráva o jejím úmrtí, takže medailon museli přepracovat na nekrolog (vyšel v časopise „Český jazyk a literatura” 2022/2023, č. 4).

Už se mi něco podobného stalo podruhé, před dvaceti lety. Tehdy jsem napsala pro „Stylistyku”, vydávanou v Polsku, medailon k 80. výročí narození profesora Karla Hausenblase. K. Hausenblas, stejně jako nyní L. Zimová, se výročí nedočkal a můj medailon vyšel jako nekrolog („Stylistyka” 13, 2003, s. 387–391, přetištěn v monografii *Řeč o řeči*, Academia, 2012, s. 270–273).

Ne že bychom o Ludmilině dlouhodobé vážné nemoci (nádorech na mozku, které jí byly šestkrát operovány) nevěděli, ale s obdivem jsem sledovali, jak se s ní vyrovnávala, s jak silnou vůlí a optimismem ji překonávala, jak se vypořádala s opakovanými úrazy, aby se znovu mohla vrátit do výuky ke svým studentům.

Podívejme se na běh jejího života:

Pocházela z Rakovníka, z rodiny lékaře, odtud přišla na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Poznala jsem ji jako studentku 5. ročníku kombinace čeština-němčina, když přišla do mého, nově otevřeného semináře jazykové kultury. Ten založil profesor Alois Jedlička (můj i její kmenový učitel a vedoucí mých kvalifikačních prací), kterému končila pracovní smlouva, pak pokračoval jako externista, přitom dokončoval vedení její diplomové práce. Už tehdy vynikala jako pečlivá, svědomitá studentka. Po absolvování studia nastoupila na Gymnázium v Ústí nad Labem, ale už v roce 1979 přešla na tamější pedagogickou fakultu. Tady postupně přešla po profesoru Jiřím Novotném (kterému předtím vedla semináře) přednášky ze syntaxe, později k nim přibyla textová lingvistika a jazyk médií.

Mohla jsem sledovat i její kvalifikační růst: V roce 1978 obhájila rigorózní práci *Jazyk regionální publicistiky*. Po několika letech nastoupila do vědecké přípravy v Ústavu pro jazyk český, jejím vedoucím byl Zdeněk Hlavsa. Pod jeho patronací ukončila studium obhajobou disertační práce *Způsoby vyjadřování větných členů v textu: konkurence pojmenování, pronominalizace a elize*. Protože jsem byla členkou komise pro její obhajobu, mohu směle tvrdit, že už tehdy se prezentovala jako vyspělá syntaktička. Shodou okolností jsem pak předsedala roku 1995 její habilitační komisi. Kvalifikovala se spisem *Elipsa v české syntaxi*.

Vyzdvihněme spolu s lingvistickou i její didaktickou orientaci, tu prokazovala ve svých knižních i časopiseckých studiích. Byla si totiž vědoma, že hlavním úkolem pedagogické fakulty je výchova budoucích učitelů, a tak se stala kmenovou autorkou časopisu „Český jazyk a literatura“. I proto jsem ji navrhla za členku redakční rady. V ní pracovala soustavně od r. 2005 až do konce života.

Připomeňme některé hlavní tituly jejích syntaktických, ale i stylistických studií publikované v časopise „Český jazyk a literatura“: *Vyjadřování větných členů infinitivem jako problém didaktický* („Český jazyk a literatura“ 48, 1997/1998), *Způsoby vyjadřování podmětu jako problém didaktický* („Český jazyk a literatura“ 49, 1998/1999), *Když se řekne skladba ....* („Český jazyk a literatura“ 56, 2005/2006), *O potřebnosti větného rozboru* („Český jazyk a literatura“ 62, 2011/2012); *O dopisech v novinách* („Český jazyk a literatura“ 60, 2009/2010). *Percepce a produkce odborného textu* („Český jazyk a literatura“ 63, 2012/2013), *Ještě jednou k výuce skladbě* („Český jazyk a literatura“ 66, 2015/2016), nezapomenutelný je její článek, který svědčí nejen o jejích bystrém pozorovatelském talentu, ale také o autorčině smyslu pro humor *Šílenec se šílenkyní šíleně šileli v šíleně šíleném Šílenství šíleného Šílenstva* („Český jazyk a literatura“ 50, 1999/2000, č. 1–2).

Od poloviny 90. let až do ukončení grantů, které jsem vedla (poč. 2. tisíciletí) se mnou spolupracovala na výzkumu jazyka a vyučování žáků imigrantů, prováděném ve spolupráci s dalšími fakultami České republiky. Z té doby pochází naše vynikající spolupráce se Základní školou v Bělé pod Bezdězem, vedenou ředitelem Jiřím Šimou, tam nás Ludmila, jako výborná řidička, celé roky vozila. Výsledky výzkumu jsme spolu zveřejňovaly v řadě studií, a to v časopisech „Český jazyk a literatura“, „Naše řeč“ a v „Bohemistyce“, viz např. *Začleňování žáků jinojazyčného původu do výuky českého jazyka* („Český jazyk a literatura“ 50, 1999–2000), *Multietnická komunikace, zvláště ve škole* („Naše řeč“ 84, 2001), *Początki komunikacji multietnicznej w szkole czeskiej* („Bohemistyka“ 2002), *Komunikacja multietniczna w szkole czeskiej* („Bohemistyka“ 2002), *Nauczanie języka czeskiego w grupie wielonarodowej* („Bohemistyka“ 2002), *Metodický list k vyučování českého jazyka pro učitele žáků – imigrantů* („Český jazyk a literatura“ 53, 2002/2003). S tímto zaměřením souvisí i její letité pů-

sobení na Hochschule Zittau/Görlitz ve studijním programu oboru překladatelství angličtina-čeština, i tam jsme se spolu pravidelně pracovně setkávaly.

Ze své výzkumné činnosti výtěžila i materiál pro skripta určená učitelům žáků-cizinců, jež napsala se svou dlouholetou přítelkyní, Ilonou Balkó *O jazycích, zemích a kulturách našich spolužáků* (2005).

Mohli bychom uvádět mnoho jiných článků publikovaných v „Naší řeči“ a dalších odborných periodikách, zvláště pravidelné příspěvky ve sbornících z konferencí konaných v druhé polovině 90. let až do r. 2011 na fakultě ústecké, které jsem organizovala s Dobravou Moldanovou. V nich publikovala zvláště příspěvky o textech v širokém slova publicistických, např. o dopisech v denním tisku (2009), o příbalových letáčích (2011), a ve sbornících z česko-polských konferencí, organizovaných profesorem Balowským v Polsku (např. *K některým spojovacím prostředkům v současné češtině (na základě ČNK Syn 2000)*, r. 2004; *Co na srdci, to na jazyku /vlastně v jazyce/*, r. 2012), ale i v dalších sbornících, např. ve sborníku *Co všechno slovo znamená* (k mým sedmdesátinám *Jak se píše o zdraví v současné publicistice*).

Jako učitelka byla známa svou náročností, důsledností a spravedlností. Obětovala všechny své síly, aby studenty dobře připravila pro učitelkou praxi, jen lajdáci a zcela nenadaní neocenili její úsilí. Bylo přirozené, že její didaktická orientace vyústila i v řadu učebnic pro první i druhý stupeň ZŠ (společně s I. Balkó, K. Kamišem, B. Janáčkovou), ale i pro střední školu (I. Martinec, J. M. Tušková, L. Zimová, *Mluvnice. Český jazyk pro střední školy*. Praha: Fraus, 2009; I. Martinec, J. M. Tušková, L. Zimová. *Komunikace a sloh*, Praha: Fraus, 2009) a k nim příslušných metodických příruček i dalších cvičebnic pro žáky základních a středních škol, také i skript a cvičebnic pro studenty vysokých škol (např. *Cvičení a úkoly ze skladby*). Se mnou se pak podílela na přepracovaném vydání příručky *Český jazyk a literatura. Přijímací zkoušky na vysoké školy* (2002).

Celý život Ludmila Zimová zasvětila svému povolání, byla příkladnou pracovnící a kolegyní, která ráda s ostatními diskutovala nad odbornými tématy. Byla velmi sečtělá, ráda cestovala, pravidelně navštěvovala představení ústeckého divadla i divadel pražských. A co málokdo (kromě jejího bezprostředního okolí) tušil: Ve volném čase se rovněž věnovala návrhům dámských šatů, které také pro sebe šila a jimiž vzbuzovala náš zasloužený obdiv. Ludmila ovšem překvapovala i svým kulinářským uměním, především svými moučníky a svátečními specialitami. Z jejich posledních počínů můžeme připomenout i do nejmenšího detailu promyšlený návrh interiéru své vilky na ústeckém Střekově. ale i projekt zahrady.

Byla to obdivuhodná žena.

Ludmilko (tak jsem ji vždy oslovovala), nezapomeneme na Vás.

INFORMACJA O AUTORACH

GRAŻYNA BALOWSKA, profesor uczelni, dr hab., bohemistka, językoznawczyni, kierowniczka Katedry Języków Słowiańskich Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego. Zainteresowania naukowe: sytuacja językowa w Republice Czeskiej w aspekcie socjolingwistycznym, frazeologia czeska, przestrzeń sepulkralna, leksykografia, leksykologia, laski mikrojęzyk literacki. E-mail: grazyna.balowska@uni.opole.pl. ORCID 0000-0002-8175-2313.

RADEK ČECH, prof., Mgr., Ph.D., bohemista, językoznawca, Katedra Języka Czeskiego Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta Ostravské univerzity), Instytut Języka Czeskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Masaryka w Brnie (Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity). Zainteresowania naukowe: składnia (stosunki zależnościowe, walencja, szyk wyrazów, enklityki), analiza tekstu, wybrane zagadnienia językoznawstwa ogólnego, lingwistyka kwantytatywna, lingwistyka korpusowa. E-mail: cechradek@gmail.com. ORCID 0000-0002-4412-4588.

MARIE ČECHOVÁ, prof. PhDr., DrSc., bohemistka, językoznawczyni, profesor w Katedrze Języka i Literatury Czeskiej Wydziału Pedagogicznego Zachodnioczeskiego Uniwersytetu w Pilźnie (Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni). Zainteresowania naukowe: stylistyka czeska, frazeologia, współczesny język czeski, lingwodydaktyka. E-mail: m-cechova@seznam.cz. ORCID: 0000-0002-8041-9463.

KATARZYNA DEMBSKA, profesor uczelni, dr hab., slawistka, rusycystka, bohemistka, językoznawczyni, profesor Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Katedra Języków Słowiańskich). Zainteresowania naukowe: tendencje rozwojowe języka rosyjskiego i czeskiego: leksykologia, słowotwórstwo, pragmatyka. E-mail: katarzyna.dembska@umk.pl. ORCID 0000-0002-4583-192X.

IVANA DOBROTOVÁ, doc. PhDr. Ph.D., polonistka, slawistka, językoznawczyni, kierowniczka Katedry Slawistyki Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu (Katedra slavistiky Univerzity Palackého v Olomouci). Zainteresowania naukowe: pragmalingwistyka, teoria dyskursu, język mediów, gramatyka języka polskiego. E-mail: i.dobrotova@centrum.cz. ORCID: 0000-0002-1832-8376.

ŽANETA DVOŘÁKOVÁ, PhDr., Ph.D., bohemistka, językoznawczyni. Adiunkt w Zakładzie Onomastyki Instytutu Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky). Zainteresowania naukowe: onomastyka, socjolingwistyka, stylistyka. E-mail: z.dvorakova@ujc.cas.cz. ORCID: 0000-0002-3947-2019.

MILAN HRDLIČKA, doc., PhDr., CSc., bohemista, lingwodydaktyk. Instytut Bohemistyki dla Cudzoziemców i Komunikacji Nieślyszących Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), Katedra Języka i Literatury Czeskiej Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie (Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni). Zainteresowania naukowe: bohemistyka lingwistyczna, morfologia współczesnego języka czeskiego, opis i prezentacja języka czeskiego innojęzycznym mówiącym, teoria przekładu artystycznego. E-mail: milan.hrdlicka@ff.cuni.cz, mhrdlick@kcj.zcu.cz. ORCID: 0000-0002-4976-8286.

MIROSLAV KUBÁT, Mgr., Ph.D., bohemista, językoznawca, Katedra Języka Czeskiego Uniwersytetu Ostrawskiego (Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta Ostravské univerzity). Zainteresowania naukowe: językoznawstwo kwantytatywne, stylometria, językoznawstwo ogólne, język czeski. E-mail: miroslav.kubat@gmail.com. ORCID 0000-0002-3398-3125.

OLGA NAVRÁTILOVÁ, Mgr., Ph.D., bohemistka, adiunkt Instytutu Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej (Ústav pro jazyk český Akademie věd české republiky v Praze). Zainteresowania naukowe: rozwój składni języka czeskiego, wpływ łaciny na rozwój języka czeskiego. E-mail: o.navratilova@ujc.cas.cz. ORCID: 0000-0002-2969-6318.

JOSEF ŠTĚPÁN, doc. dr hab., bohemista, językoznawca, emerytowany docent Instytutu Języka Czeskiego i Teorii Komunikacji Uniwersytetu Karola w Pradze (Ústav českého jazyka a komunikace Univerzity Karlovy). Zainteresowania naukowe: gramatyka języka czeskiego, składnia. E-mail: stepan.josef@centrum.cz.

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ, PhDr., Ph.D., bohemistka, językoznawczyni, adiunkt w Katedrze Bohemistyki Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu (Katedra bohemistiky Univerzity Palackého v Olomouci). Zainteresowania naukowe: składnia języka czeskiego, stylistyka, tekstologia, pragmatyka. E-mail: jindriska.svobodova@upol.cz. ORCID: 0000-0002-4304-7090.

MARIA WOJTAK, prof. dr hab., slawistka, polonistka, językoznawczyni, emerytowana profesor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: pragmalingwistyka, mediolingwistyka, teolingwistyka, stylistyka (styl artystyczny, urzędowy, religijny), tekstologia, genologia. E-mail: em.wojtak@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4537-2732.